

Վ Ա Ս Պ ՈՒ Ր Ա Կ Ա Ն

Ե. Լալայեանի.

Ա. Զ. Դ.

Սկսելով նիւթեր հաւաքել Վասպուրականի կամ այժմեան Վանի վիլայէթի վերաբերութեամբ, ես հետեւելու եմ հետեւեալ ծրագրին:

Ա. Ամբողջ Վանի նահանգի տեղագրութիւնը, պատմական և հնագիտական տեղեկութիւններով կազմելու եմ մի առանձին հատոր:

Բ. Ամբողջ նահանգի բոլոր վանքերի նկարագրութիւնը կազմելու է նոյնպէս մի առանձին հատոր:

Գ. Ազգագրական տեղեկութիւնները նոյնպէս կազմելու են մի առանձին հատոր, սակայն ոչ թէ ամբողջ Վանի նահանգը միայն մի անգամից, այլ առնուազը երեք գլխաւոր մասերի բաժանուած: Վանի, Շատախի և Մոքսի:

Դ.—Ժողովրդական հաւատքը, ամբողջ Վասպուրականի վերաբերմամբ կազմելու է մի առանձին հատոր:

Ե. Վասպուրականի ձեռագիրների ցուցակը մի առանձին հատոր և

Զ. Ամբողջ Վասպուրականի բանաւոր գրականութիւնը նոյնպէս մի առանձին հատոր, ըստ բարբառների պրակների բաժանուած:

Այս 1910 թուին, յունիսի 18-ից մինչև սեպտեմբերի 13-ը, անցել եմ Վանի, Տոսպի և Հայոց-Ձորի գաւառակները, ինչ հետ ունենալով պ. Խ. Լևոնեանին իբր ուղեցոյց և պ. Յ. Մաղաքեանին իբր լուսանկար:

Սրտաբուլղիս շնորհակալութիւն եմ յայտնում Վանի նահանգապետ վսեմաշուք Բէքիր Մամի Բէյին՝ և Ռուսաց փոխ-հիւպատոս մեծարգոյ Ս. Պ. Օլֆերիկին, որոնք մեծապէս աջակցեցին ինձ:

Վանեցի հայ գեղջուհիներ.

Paysannes arméniennes de Van (Arménie-Turque).

ԱԶԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա.

ՎԱՆ, ՏՈՍՊ ԵՒ ՀԱՅՈՑ-ՁՈՐ

ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Եր ուսումնասիրութեան վայրում, Վանի, Տոսպի և Հայոց-Ձորի գաւառակներում, բացի բնիկ հայերից, վերահաստատուած են նաև եկուորներ Պարսկաստանի Խոյ, Սալմաստ և Նոր-Ջուղայից, ինչպէս նաև Վանի շրջակայ գաւառակներից՝ Մոքսից, Շատախից, Դէհերից (քրդախօս հայեր), Ողիմից, Սպարկերտից, Կառկառից, Խիզանից, բայց և այնպէս՝ մեծամասնութիւնը կազմում են բնիկները։ Սակայն այս բնիկներից էլ Վան քաղաքի և Աւանց ու Շահբաղի գիւղերի բնակիչները միայն խօսում են միանգամայն միեւնոյն բարբառով, մինչդեռ ամբողջ Տոսպի և Հայոց-Ձորի բնակիչները Վանի և սրա գաւառակի բնակիչների հետ մարդաբանական, լեզուաբանական և մանաւանդ ազգագրական տեսակէտներից մի միութիւն կազմելով հանդերձ, փոքրիկ նրբութիւններով տարբերում են։

Այս բնիկներն ընդհանրապէս միջհասակ են, թխադէմ, կարմրաթուշ, թուխահայ և թխահեր։ Գեր աղամարդիկ սակաւթիւ

են, որովհետև գիւղացիները չարքաշ աշխատանքի են դատապարտուած, իսկ վանեցիներն ամէն օր ստիպուած են մեծ մասամբ հետի 4—5 կիլոմետր անցնիլ, գնալ գալով Այգեաստանից Քաղաքամէջ, իսկ կանանցից շատ շատերի փորը ուռած է և կախ ընկած, որ հետեանք է բուսական սննդի և նստակեաց կեանքի: Այս երևոյթն աւելի աչքի է ընկնում քաղաքի կանանց մէջ, որոնք շատ աւելի փակուած են բան գեղջկուհիները. վերջիններս նոյնիսկ դարու արտեր են ձեռներով քաղում, հաղարաւոր անպամներ կուանալով:

Թէ տղամարդիկ և թէ կանայք ընդհանրապէս թոյլ են և դանդաղաշարժ, որ նոյնպէս հետեանք է վատ սննդառութեան:

Վանեցիների գլուխը միջակ մեծութեան է, ծոծրակի և դագաթի միջի մասը փոխանակ ուռուցիկ լինելու, հարթ է, որովհետև մանկական հասակում միշտ մէջքի վրայ են պարկեցնում և գլուխը բրդէ չոր բարձի վրայ դնում: Ականջները բլթիկներն ընդհանրապէս կպած են ծնօտի մօտի կաշու: Քթերը միջակ են, թէպէտև կան նաև արծուաքթեր: Աչքերը, որ խոշոր են և նշաձև, մեծ մասամբ ցաւոտ են, մանաւանդ կանանցը՝ որովհետև թոնրի ծուխը, փոշին, լուսաւորութեան և դարձոցների անյարմարութիւնները շատ ֆնասում են:

Վերը երկար են և առաջ ձգուած, այնպէս որ վանեցին գլուխն ուղիղ չի բռնում, այլ առաջ ուղղած և դէպի գետին խոնարհած, հետեանք տաճկական դարաւոր լծի սաստկութեան: Կարճաւիզներ սակաւաթիւ են և ծաղրաբար խոլովիղ են կոչուում:

Մազերը սև են և առատ, մանաւանդ կանանց, որ երբեմն մինչև 50 փոքրիկ հիւսեր են կաղժում: Ձայնը ընդհանրապէս աւելի բարակ է քան հաստ, աւելի կանացի, քան առնական: Սովորաբար դանդաղ են խօսում, եղանակաւոր, մանաւանդ կանայք, յաճախ երկարացնում են նախադասութեան վերջին բառը:

Սովորաբար յամր են քայլում, գլուխը խոնարհած և հայեացքը գետին ուղղած:

Վանեցիները շատ ընդունակ են և աչքաբաց. սաստիկ արագութեամբ համակերպւում են իրենց միջավայրին և քաղաքակրթւում: Սրանք նաև շատ աշխատասէր են, սակայն չափազանց դանդաղկոտ, թէ գործելու, թէ քայլելու և թէ նոյն իսկ խօսելու մէջ: Աշխոյժ, եռանդ, ոգևորութիւն՝ մեծապէս պակասում են սրանց: Նոր սերունդը սիրում է խօսել և բաւական պերճախօս է, սակայն պատրաստութիւն, կրթութիւն չունի: Նախնական կրթութիւնը Վանում և նոյն իսկ գիւղերում, բաւական տարածուած է, Վանի զրադէտների թիւը հասնում է 80%, սակայն միջնակարգ և մա-

նաւանդ բարձր կրթութիւն ստացածներ չափազանց սակաւաթիւ են:

Վանեցին առևտրական ջիղ ունի, նա գրեթէ ամէն բանի վրայ նայում է շահադիտական նպատակով և պատրաստ է ամէն զոհաբերութիւն անել, ամէն տեսակ հաճոյքներից և կարիքներից զրկել իրեն, միայն թէ կարողանայ փող վաստակել, կայք դիզել: Դարերի ընթացքում ստրկական դրութեամբ ապրելով, յափշտակիչների աչքից իւր ունեցածը միշտ թաքցնելու դատապարտուած լինելով, վանեցին սովորել է մութացկի կեանք վարելու, ուստի և դարձանալի է, որ անագին հարստութիւն ունեցողների կանայք և աղջիկներն անգամ բռնիկ են ման գալիս, պատառոտուած շորեր հագնում: Համիդիական սոսկալի բէժիմը նրանց դարձրել է կասկածոտ, շողորթթ, վախկոտ և նենգամիտ: Յաճախակի սովը, սրանց համար կատարուող ժողովարարութիւնները՝ ոչնչացրել են վանեցու անձնասիրութեան ու վեհանձնութեան զգացումները, այնպէս որ նրանցից ամենահարուստն անգամ ամէն բոլոր լաց է լինում իւր վիճակի մասին և պատրաստ է ձեռք մեկնելու...

Վանեցու մի յատկութիւնն էլ այն է, որ ազուկեցու նման սիրում է գողթել, ընտանիքը Վանում գրեթէ անխնամ թողած նա երկար տարիներ դեգերում է Պօլիս, Տրապիզոն, Ամերիկա, Թիֆլիս, Բագու, և աշխարհի բոլոր կողմերը:

ԲՆԱԿԱՐԱՆԸ ԵՒ ՆՐԱ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐԸ

Ընդհանրապէս Վան քաղաքի և մանաւանդ գիւղերի թէ հայ և թէ այլազգի բնակիչների տները միատեսակ են և միանգամայն ողորմելի: Քաղաքում վերջին ժամանակներս շինուել են փոքր ի շատէ յարմարաւոր տներ, սակայն սրանք էլ ճարտարապետական տեսակէտից շատ փոքր արժէք ունեն: Տեղական կլիմայական պայմանները և վառելափայտի չափազանց թանգութիւնն ստիպել են մանաւանդ գիւղացիներին կիսագետնափոր, ցածր տներ շինել, և խոհանոցն ու սենեակը, գոմն ու հիւրատունը միացնել, որպէսզի խոհանոցի կրակով և անասունների ջերմութեամբ տաքանան: Տնտեսական նեղ դրութիւնն ու քաղաքակրթութեան ստորութիւնը գիղարուեստի և ճարտարապետութեան պահանջները միանգամայն անտես են առել: Երկրի անապահով դրութիւնը, հարկային սիւստեմի անկանոնութիւնը ստիպել են մարդկանց աշխատել թագցնելու իրենց հարստութիւնը և ոչ մի բանով ցոյց չտալ, որ իրենց վիճակը միւսներից լաւ է, որպէսզի այսպիսով նախ ազատ մնան

գողերի և աւազակների յարձակումներից, երկրորդ՝ միւսներից աւելի հարկի չենթարկուին և երրորդ՝ ստիպուած չլինեն իրենց տանըն ընդունելու բաղձաթիւ պաշտօնեաների, որոնք ճանապարհորդելիս՝ հիւրանոցներ չլինելու պատճառով՝ իջնում են գիւղի ամենալաւ տները և ոչ միայն բնակարանից օգտուում, այլ և պահանջում հիւրասիրել իրենց՝ առանց մի որեւէ վարձատրութեան:

Այս պատճառների վրայ պիտի աւելացնել նաև այն հանդամանքը, որ Թուրքերի «աչքը չէր վերցնում», որ գետուրը ոչ միայն մասնաւոր, այլ և հասարակական գեղեցիկ շէնքեր կառուցանէ, ապացոյց ասածիս այն դէպքը, որ Վանի ս. Պօղոս Պետրոս եկեղեցու բակի դարպասը մի քիչ շքեղ շինելու համար տուգանքի են ենթարկուել:

Գիւղական տներ.— Գիւղական տները մեծ մասամբ կիսագետնափոր են, և բաւական ցածր: Պատերը շինուում են կամ անտաշ քարերից, և կամ, որ շատ ընդհանրացած է՝ ցեխից: Պատուհաններ չկան, այլ միայն հերթիկներ՝ կտուրների վրայ: Տները ծածկուում են պատերի և սիւնների վրայ յինած գերաններով, որոնց վրայ շարուում են մարդակներ, վերան ածում ճիւղ կամ եղեգն, և ապա ծածկում հողով և յարդախառն ծեփով: Կտուրները տափաւակ են, միայն հերթիկների շուրջը բոլորած և դուրս ցցուած: Եւ որովհետև տները միմեանց կից են, առանց մի որեւէ յատակազծի շինուած, այս պատճառով և յաճախ սրանց կտուրները փոխարինում են փողոցների և կամ մինի կտուրը միւսի համար իրր բակ է ծառայում: Այս շրջանի տներն իրենց բաղկացուցիչ մասերով շատ նման են Ռուսահայոց Ախալցխայի, Ախալքալաքի և Աղէքսանդրապոլի հայ գիւղացիների տներին, որովհետև վերջիներս էլ Կարնոյ գաղթականներ են, իսկ Կարնոյ վիլայէթը Վանի վիլայէթից շատ բանով չի տարբերուում:

Տները բաղկացած են հետեւեալ մասերից. Ա. յրահ, Բ. Տանտուն, Գ. Մառան, Դ. Փակախ կամ Գոմ, Ե. Դարմնոց:

Ա. Սրահը տան առջև տարածուող բակի այն մասն է, որ կտուրով ծածկուած է, միայն առաջը բաց է, այս պատճառով և տեղական բարբառով «երեսբաց» է կոչուում: Այստեղ են անցկացնում գարնանն ու ամռանը տան անդամներից շատերը. նոյն իսկ գիշերներն էլ այդտեղ են քնում: Երբեմն այս երեսբացը գետնի մակերեսից փոքր ինչ բարձր է լինում, և նոյն իսկ, որ շատ հազուադէպ է, ճաղերով պատած:

Տան-տուն.— Սա մի բառանկիւնի սենեակ է, որի կտուրը չորս սիւնների վրայ յանկելով կոնածև բարձրանում է և մէջ տեղում մի հերթիկ բաց անում: Այս հերթիկի հանդէպ, յատակի մէջ Թա-

դուած է մի մեծ թոնիր, ուր սովորաբար հաց են թխում. մի փոքրիկ թոնիր էլ մի քիչ հեռու է թաղուած, որը վառում են ձեռաց մի բան պատրաստելիս: Այս երկու թոնիրներն էլ վառելիս ծուխը բռնում է ամբողջ սենեակը, մանաւանդ երբ դուրսը քամի է լինում, այս պատճառով և թէ առաստաղը և թէ պատերը բոլորովին սևացած են:

Օդա կամ Սարու—Փայտի մի անկիւնում, գլխաւորապէս դրան մօտ, յարմարեցրած մի սենեակ է, որ փայտից անջատւում է ոչ թէ պատով, այլ միայն մի վանդակով: Երբեմն այս վանդակն էլ չի լինում: Օդայի պատի մէջ շինուած է լինում մի բուխարիկ և սրա երկու կողմը, բուխարիկին ուղղահայեաց ձգւում են երկու դարաբա, մօտ կէս մետր բարձրութեան թախթիւր, որոնց երկարութիւնը հաւասարւում է օդայի երկարութեան, իսկ լայնութիւնը հասնում է մինչև մի մետրի: Հարուստ տներում այս դարաբաների մօտ, սրանց բարձրութեան և երկարութեան, միայն կրկնակի լայնութեան կապւում են մի մի թաղթ ևս, ուր նստելուց դատ՝ քնում են ամուսնացած զոյգերը:

Բուխարիկի երկու կողմը լինում է մի մի պահարան, վերևում երբեմն փոքրիկ ծարկներ: Բուխարիկի հանդէպ, կտրան վրայ, լինում է մի պատուհան:

Թախթերի վրայ սովորաբար խսիր, և երբեմն նաև թաղիք է քցուած լինում, իսկ երբ մի հիւր է գալիս՝ մի ներքնակ, երբեմն նաև մի գորգ են սփռում և մի բարձ դնում, որ հիւրը կրթնի: Ամենապատուաւոր տեղը համարւում է բուխարիկի երկու կողքը:

Թէև բուխարիկը վառում են քաքորով, սակայն սա աւելի ձխախտը վառելու, սուրճի, թէյի համար շուր տաքացնելու համար է լինում, օդան տաքանում է փակախի անասունների շերմութիւնից:

Փակախ կամ փայտ և զոմ.—Սովորաբար իւրաքանչիւր տան մէջ մի փակախ և մի զոմ է լինում, սակայն հարուստ տներում պատահում են նաև 2—3 փակախ միմեանց մէջ կամ միմեանց կողքի շինուած: Ամենատաք փակախը յատկացրուած է լինում զոմէշներին:

Փակախները հասարակ շէնքեր են, մի կամ երկու հերթիկով: Յատակը յաճախ սալաշատակած է լինում և երկարութեամբ քարէ մետրք կապուած: Սովորաբար կենդանիները երկու կարգ են կապւում, երեսները միմեանց հակառակ կողմ դարձուած:

Ոչխարների պահպանութեան յատկացրած փակախը, ուր մըսուրք չի լինում, կոչւում է զոմ:

Մառան.—Մառանը միշտ կից է լինում տան—տանը և նրա

հետ միացած միակ դռնով։ Սա մի փոքրիկ սենեակ է, հարթ կըտրով և մի փոքրիկ հերթիկով։ Սրա մի անկիւնում դրուած է լինում ալիւրի փայտէ կամ կաւէ շտեմարանը։ Ընդհանրապէս այստեղ է պահուում տան բոլոր բարեքները՝ իւղը, պանիրը, գինին, զանազան բռնուածքներ, մրգեր և այլն, և սրա բանալին սկեսորջ կամ մեծ հարսի ձեւին է լինում։

Յարդանոց.—Սովորաբար շինուում է կալի մօտ, որպէսզի հեշտ լինի յարգը կալից այդտեղ լցնել։ Սա հարթ կտրով և մի հերթիկով մի ծածկ է, ընդհանրապէս ցեխից կառուցած պատերով։

Տների մօտ կան խացի խոր՝ հորեր ցորեն կամ գարի պահելու։ Սրանք 2—3 մետր խորութեան և 1—1½ մետր տրամագիծով քարաշէն, ծայրից կտրուած կոնուսի ձեւով հորեր են, կէս մետրաչափ տրամագիծ ունեցող բերանով, որ ծածկուում է մի սալքարով։ Յորենը կամ գարին լցնելուց յետ՝ երեսին խոտ են դնում, յարդ լցնում մինչև բերան, և ապա սալով ու հողով ծածկում։

Քաղաքի տները.—Ղան քաղաքի բնիկները գրեթէ բոլորն էլ սեպհական տներ ունեն, և որովհետև հկուորներն էլ շատ սակաւաթիւ են, ուստի և վարձով տրուող բնակարաններ քիչ կան և եղածն էլ չափազանց արժան են։ Երկու յարկից բաղկացած տունը տարեկան 100—150 բ. հաղիւ է վարձ բերում։

Այգեստանի գրեթէ բոլոր տներն իրենց առջև ընդարձակ այգիներ ունեն, մինչդեռ Քաղաքամիջինից շատ քչերը զարդարուած են փոքրիկ պարտէզներով։

Տները կառուցուած են հում աղիւսից, իսկ հիմնապատերը՝ բարերից, որպէսզի խոնաւութիւն չանցնի։

Աղիւսը շինում են այսպէս. հողակոյտի վրայ ջուր ածելով կոխկրտում են, դարձնում կաւ, յետոյ ձեռով վերցնում լցնում են գետնին դրուած փայտէ կաղապարի մէջ, երեսը հարթում և կաղապարը հանում։ 10—15 օրուայ ընթացքում արևի ազդեցութեամբ աղիւսը բոլորովին չորանում է և այնպէս ամրապինդ դառնում, որ նրանով շինուած տները երկու հարիւր տարուց աւելի են դիմանում։ Միևնոյն կաղապարով միաժամանակ կտրում են մէկ և կէս աղիւս, մինը քառակուսի 30 սանտ. մեծութեան, իսկ միւսը սրա կիսի չափ։ Քառակուսի երկական՝ աղիւսով շարում են տների ներքին յարկերը, իսկ մէկ ու կիսկանով՝ երկրորդ յարկերը։

Հիմքերն Այգեստանում հաղիւ մի մետր խորութեան են փորում, իսկ Քաղաքամիջնում առնուազը 2 մետր, որովհետև դարերի ընթացքում այստեղ տներ շինուելով և քանդուելով մի մետրից աւելի հաստութեան նոր խաւ է կազմուել։

Հնումը քաղաքի տները գիւղական տների պէս են հիւլ. հէնց

այժմ էլ աղքատ դասակարգի տները նոյն կերպարանքն են կրում, իսկ հարուստ դասակարգինը բաղկացած են երկու յարկից, որոնցից առաջինը միանգամայն նման է գիւղական տան, ունենալով սրահ, տան-տուն, մառան և փակախ, իսկ վերին յարկը կազմուած է մի քեօշկից և երկու, չորս, կամ աւելի սենեակներից: Առաջին յարկը տարբերուած է գիւղական տներից միայն նորանով, որ հերթիկների փոխարէն լուսամուտներ ունի, սակայն սրանք էլ չափազանց փոքր, հաշիւ կէս մետր բարձրութեան և 20 սանտիմետր լայնութեան: Ծառ տների մէջ տան-տունը դարձեալ պահպանել է իւր հերթիկը կտրի վրայ, եթէ միայն երկրորդ յարկի սենեակները սրա վրայ չեն ընկել:

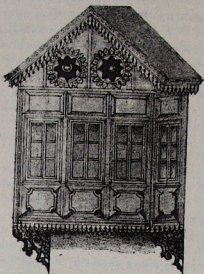
Փակախի միջի օդան քաղաքում վերացել է, սրա փոխարէն աղքատ դասակարգի տներում մի սենեակ է լինում, ուր սովորաբար նստում են տղամարդիկ, ճաշում, քնում: Կանայք գլխաւորապէս տան-տնումն են անցկացնում:

Քաղաքի տների ներքին յարկում անհրաժեշտորէն լինում է նաև Յանոց, ուր դրում է տան վառելիքը՝ փայտ, ածուխ, քաքոր, ցան, դադ, ցախ, պտըտուր (ոչխարի կղկղանք) և այլն: Գիւղական տներում այս աչքը գրեթէ չկայ, որովհետև գիւղացիները իրենց միակ վառելիք քաքորը դարսում են իրենց բակերում բըր-գաձև, մէջն էլ դատարկ տարածութիւն են թողնում, ուր ածում են ցան: Քաքորների այս բըրգաձև կոյտերը տեղական բարբառով ամբոց են կոչուում:

Հարուստների տներում լինում է նաև մաղաղ՝ սրահի մէջ, գետնի տակ մի փոքրիկ քարաշէն նկուղ, ուր գլխաւորապէս պահում են կարասներով գինիներ, տառիխ, պանիր և առհասարակ այնպիսի մթերքներ, որոնք սաստիկ շոգից կամ ցրտից փչանում են: Պաղողի այգիներ ունեցողների տներում լինում է նաև շիրախան՝ հնձան, մի ընդարձակ, քարաշէն աւաղանով և գետնում թաղուած կարասներով: Այստեղ են պատրաստում գինիները:

Վերին յարկը ընդհանրապէս բաղկանում է մի ընդարձակ նըբանցքից, որ կրիսքաց է կոչում և երկու սենեակներից: Երեբ-բացը միշտ շինուած է ներքին սրահի վրայ, որտեղից բարձրանում են փայտէ սանդուխտներով: Յաճախ երեսացը իւր մի ծայրում քեօշի է ունենում, այսինքն փողոցի վրայ մի պատշգամբ, որ երեք պատուհաններով և երկու գեղեցիկ ողղասներով ծածկուած է լինում: Մի մետրաչափ ևս դուրս ցցուած լինելով, կողքերից ևս միմի պատուհան է ունենում, ծածկը եռանկիւնաձև է, գեղեցիկ քիւերով եզրափակուած (Տես նկար I).

Այս քեօշիները առաւելապէս դէպի հարաւ ուղղուած լինե-

Նկ. 1. Քեօշ

լով, ամառը հով, իսկ ձմեռը արեգէմ են լինում, ուստի և տնեցիները մեծ մասամբ այստեղ են անցկացնում, այստեղ ճաշում ու ընթրում:

Այս երեսբացի երկու կողմում լինում են մի մեծ, և մի փոքր սենեակ, որոնցից մինը կարող է համարուել դահլիճ, միւսը ննջարան, թէպէտ և դահլիճն էլ գիշերները ծառայում է իբր ննջարան: Այս սենեակների պատերը, բացի այն, որ ներքին յարկի պատերի հետ պատած են լինում յարդախառն կաւով, ներքուստ սպիտակեցնում են գաճի շաղախով: Պաստա-

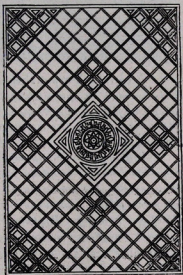
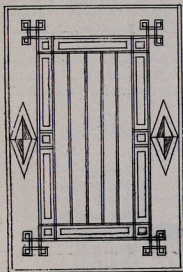
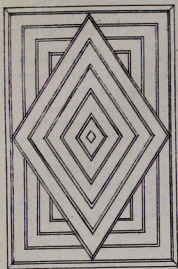
ռի գործածութիւնը դեռ ևս սկսուած չէ:

Տների կտուրները տափարակ են, ծածկելու համար նախ ձգում են գերաններ միմիանցից մօտ $\frac{3}{4}$ մետր հեռաւորութեամբ, ապա սրանց վրայ շարում մարդակներ, որ երբեմն տախտակներ, բայց յաճախ ծառի հաստ ճիւղեր են լինում, սրանց վրայ փռում են ճիւլ կամ եղեգի տապակներից հիւսուած խսիր, յետոյ մի կարգ էլ գաղ են փռում, որպէս զի մկները չկարողանան այնտեղ բնակութիւն հաստատել, և ապա մի քանի մաս հաստութեան հասարակ կաւով ծածկելով ծեփում են յարդախառն կաւէ ցեխով:

Ամեն տարի ձեան հալհըլոցը դեռ չսկսուած կտուրների ձիւնը մաքրել են տալիս, ապա թէ ոչ տունը կը կաթի: Նաև կտուրների հողը փոքր ինչ ամրապնդելու համար զլանաձև քարէ ոլորսով կամ կլորսով պնդացնում են: Գարնանը զրեթէ բոլոր կտուրները ծածկում են կանանչով:

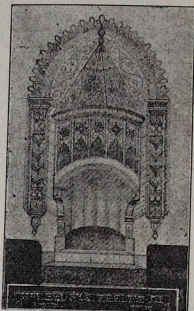
Սենեակների յատակն ու առաստաղը տախտակով պատում են, յատակը սովորաբար առանց ներկելու թողնում, որովհետև ծածկում են գորգերով, իսկ առաստաղը բարակ, փայտէ ձողիկներով զանազան տեսակ նշխում են (տես 2—5 նկարները) երբեմն նաև ներկում:

Վերին յարկի սենեակները բաւական մեծ մեծ պատուհան-

Նկ. 2—5 Առաստաղի նշխիր

ներ ունեն, ապակիներով ծածկուած, մինչդեռ ներքին յարկի փոքրիկ պատուհանները կամ բոլորովին բաց են և կամ ձիթած թղթով պատած:

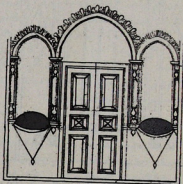
Նկ. 6. Բուխարիկ

ները պատած են փայտէ ցանցով, որպէսզի կանայք չկարողանան դուրս նայիլ, և դալթակղու-թեան առիթ տալ մուսուլման անցորդին:

Այգեհատանի տների անհրաժեշտ մասը կազմում են նաև այգիները, որոնց միջին տարածութիւնն անցնում է 2500 ք. մետրից: Այգիները պատած են ցեխի պատով և սովորաբար բաղկանում են հրկու մասից՝ փնի և թիւփ: Ափնի կոչւում է այն մասը, որ ծածկուած է պողատու ծառերով, այն է՝ տանձենի, խնձո-

շին տների դահլիճի դռան հանդէպ պատի մէջ տեղում լինում է գեղեցիկ քանդակներով պատած մի բուխարի, (նկ. 6) իսկ դռան երկու կողմում մի-մի բոլորածև ներսանկուած, գեղեցիկ քանդակներով եզրակալուած, ուր սովորաբար դնում են գլղլաղ (նարգիլէ): (նկ. 7)

Հարուստների և մանաւանդ թուրքերի տների հրկրորդ յարկում, մեր նկարագրած սենեակներին կից, սակայն ոչ թէ փողոցի, այլ յետևի, պարտիզի կողմում լինում են գրեթէ նոյնպիսի մի երեսը և երկու սենեակ, կանանց յատկացրած, հարեմ: Այսպիսի թըրքական տների լուսամուտ-

Նկ. 7. Ներսանկուածներ

րենի, ծիրանի, սալորենի, դեղձի, ընկուզենի, թթենի, կեռասենի և այլն, իսկ թիւփ կոչուում է խաղողի որթերով պատած մասը:

Շատ տների այգիներում կամ բակերում լինում են ջրհորներ, նաև աղբիւրներ, որ հանում են քանքան խփելով: Այս արհեստը Վանում շատ յառաջացած է, և ըստ երեոյթին՝ շատ հին, նոյն իսկ խաղաղան է, որովհետև կան չափազանց հին քանքաններ:

Վահաւորութիւն.—Մի կէս դար առաջ տան կահաւորութիւնը միայն փռւածք է եղել, այսինքն՝ բարձ, ներքնակ, գորգ, փսիաթ, ընդհանրապէս փռուող բաներ, փայտէ կարասիք չեն եղել. այժմ այս սարքը մնացել է միայն աղքատ դասակարգի մէջ, իսկ հարուստ դասակարգը փայտէ կահ-կարասիներ է սկսել գործածել: Միջին դասակարգի մօտ երկու սարքն էլ միախառնուած գոյութիւն ունին:

Փռուածքը հետևեալ կերպով է լինում. յատակին, որ ծածկուած չէ լինում տախտակով, քցում են խըսիր. սրա վրայ փռսիաթ կամ գորգ, պատերին կից փռում են ներքնակներ, որոնք կամ այնպէս բաց են մնում և կամ մի ուրիշ, նեղ և երկար գորգով ծածկուած, ներքնակների կողքից, պատերին յիսած շարում են երկար թիկնաբարձեր, որոնք յաճախ խոտով են լցուած լինում: Բարձերի վրայ էլ մի երկար, սպիտակ կտոր են քաշում, որ ծածկում է միայն կէսը: Այս ներքնակների վրայ են նստում ծալապտտիկ կամ չորած: Մի փոքրիկ, կլոր և առանց թիկունքի աթոռակ էլ դրուած է լինում մի անկիւնում: Սա գործ են ածում գլխաւորապէս ճաշի ժամանակ, դնելով նրա վրայ մի մեծ, պղնձէ սկուտեղ, (սինի), որ փոխարինում է ճաշի սեղանին:

Այժմեան վահաւորութիւնը.—Սկսեալի տախտակով պատած յատակը ծածկուում է գորգերով. գլխաւոր պատի մէջ տեղում դրուում է մի փայտէ, վոլտերեան բազկաթոռ, երկու կողքին կիսաբոլոր փայտէ թախթիւր, սաղը, որոնք ծածկուած են յատուկ պատրաստուած ներքնակներով, և պատած դռնաւոր կամ սպիտակ կտորով, որ ծոփերով եղրափակուած իջնում է մինչև յատակը, և ամբողջովին ծածկում փայտէ թախթը: Այս ներքնակների վրայ, պատերին կից, շարում են երկար թիկնաբարձեր: Թախթերի կիսաբոլոր շրջանակի մէջ, բազկաթոռի առջև դրուում է մի կլոր սեղան: Միւս պատերին կից ձգում են փայտէ երկար բազմոցներ՝ կանապէ. մի քանի աթոռներ, փոքրիկ, կլոր սեղաններ դրուում են այս ու այն անկիւններում:

Ննջարանում կայ պատի մէջ կամ պատին կից շինուած

Նկ. 8. Կաւէ մոմակալ

խոյն աշտմ քաղաքում և մասամբ գիւղերում նաւթ են վառում, միայն Հափսղանց խնայողութեամբ, որովհետեւ բաւական թանգ է, քունտը 10 կոպէկ։ Սա Բագուի նաւթն է, որ ըստացւում է Տրապիզոնից։ Քաղաքի աղքատ դասակարգը և գիւղացիները դեռ շարունակում են ձէթ և կամ սև նաւթ գործածել կաւէ կամ թիթեղից շինուած, առանց ապակու, ճրագներով։ Գործածական լուցկին խալական մոմէ լուցկիներն են, որ թանգ արժենալով, չեն կարողացել վերջնականապէս դուրս քշել գործածութիւնից նախապատմական կայծքարն ու կայծհանը։

Կայ նաև տեղական ճարպի մոմ, որ զխաւորապէս աղքատ

ծայրատեղ, պահարան, երկու կամ մի փեղկով, ուր ցերեկը դարսում են անկողինները։ Մահճակալներ չկան, բնում են զետեղւում կամ կանապէներին վրայ։ Ազետեղէնը պահում են սընդունների մէջ, որոնցից նշանաւոր է սալվի սնդուկը՝ շինուած սալվի փայտից, որ ախորժելի հոտ ունի և կարծր լինելով չի թոյլ տալիս իւր մէջ ցեցերին բուն դնելու։

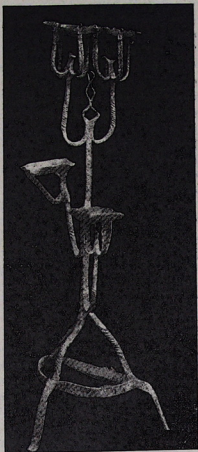
Յատուկ լուացարաններ ևս չկան. մի պղնձէ կոնք, և մի սափոր տան փոքրերի կամ հարսի ձեռքով շրջան են կատարում ամեն առաւօտ և ճաշի ժամանակ։ Կոնքը ինքնատիպ է. յայն շրջանակ ունեցող մի կարճ գլանաձև ամանի վերայ դրուած է մի ծակ ծակ խուփ, որ բրդաձև բարձրանալով վերջանում է մի կլոր փոսիկով։ Այս փոսիկի մէջ դնում են սապոն, իսկ լուացուելիս ջուրը ծակերի միջից թափւում է գլանաձև ամանի մէջ։ Սափորները գլանաձև փորով, երկար վզով, զիղեցիկ կանթով և կեռ խողովակով պղնձէ ամաններ են, յաճախ նշխերով պատած։

Հուսաւորութիւն.—Մի կէս դար առաջ ոչ միայն գիւղերում, այլև քաղաքում լուսաւորութեան համար միայն կթաւատի ձէթ էին գործածում, առաջին գիւղերում նաւթ են վառում, միայն Հափսղանց խնայողութեամբ, որովհետեւ բաւական թանգ է, քունտը 10 կոպէկ։ Սա Բագուի նաւթն է, որ ըստացւում է Տրապիզոնից։ Քաղաքի աղքատ դասակարգը և գիւղացիները դեռ շարունակում են ձէթ և կամ սև նաւթ գործածել կաւէ կամ թիթեղից շինուած, առանց ապակու, ճրագներով։ Գործածական լուցկին խալական մոմէ լուցկիներն են, որ թանգ արժենալով, չեն կարողացել վերջնականապէս դուրս քշել գործածութիւնից նախապատմական կայծքարն ու կայծհանը։

քաղաքացիներն են գործածում: Ուշագրաւ է մի հին, կաւէ մոմակալ, որ գտնուած է Վանում, սակայն սա շատ հաւանական է, որ գործածուած է կամ եկեղեցում, և կամ հարստի տանը: (նկ. 8)

Ուշագրաւ է նաև մի հին ձիթեճրագ, որ նոյնպէս գտնուած է Վանում, և որի նմանը կայ նաև Նոր-Բայազէտում, հաւանաւորէն Հին Բայազէտից բերուած: Վերջինս այժմ գտնուում է Հայոց Ազգազրական ընկերութեան թանգարանում: Սա հրկաթէ եռոտանի, մի մետրաչափ ձող է, որի ծայրին ամրացրած է երկու ձիթաճրագ, իւրաքանչիւրը չորս պատրոյկով վառուող, այսպիսի երկու երեք ճրագներ էլ միացած են ձողի կողքերին, որոնց տակ, իբր զարդ՝ երկաթէ թռչնակներ են շինուած: (նկ. 9)

Վառելիք. — Գիւղերում իբր վառելիք գործ են անում քաբոր, ցան, պլտըտուր, ցախ և գազ: Քաբորը պատրաստում են այսպէս. անասունների աղբը լցնում են տան առջև մօտաւորապէս 10 սանտիմետր հաստութեամբ և շարունակ վերայից ման գալով բաւական պնդացնում են և յետոյ բաճով քառանկիւնի ձևով կտրատում, 25—30 սանտիմետր մեծութեան և մի քիչ էլ արևի տակ չորացնելուց յետո՛ւ բրգաձև շարում: Եթէ թրիքը քիչ բանակութեամբ է լինում, ձեռքով փոքր ինչ շաղախում են, 15—20 սանտիմետր տրամագծով բոլորակներ շինում և խփում այս ու այն պատին, որ արևի ջերմութեամբ չորանայ: Այսպիսի քաբոր-

Նկ. 9. Ձիթեճրագ

ները ցան են կոչուում: Շատ զգուհի է տեսնել, թէ ինչպէս խեղճ կանայք առաւօտները վաղ ձեռքերով հաւաքում են անասունների աղբը և եթէ քիչ է լինում ցան պատրաստում, իսկ եթէ փոքր ինչ աւելի՝ բոքիկ ոտներով կոխկրտում են, և ապա քառակուսի, փայտէ կաղապարի մէջ ածելով, աղիւսների պէս շարում են տան առջև, որ սոսկալի դարչահոտութիւն արձակելով չորանայ: Գիւղերում փայտ բոլորովին չեն գործածում, այլ միայն ցախ՝ չորացած ճիւղեր, այն էլ միայն այն նպատակով, որ սրանց բոցով քաքորը կպչի Սակայն այս ցախը ևս այնքան հեշտութեամբ չի վառում, որովհետև յաճախ թաց է լինում, ուստի և՛ գործ են ածում զազ կոչուած փուշը (Spina Hirci): Ընդհանրապէս գիւղերում, ուր նաւթի գործածութիւնը չափազանց խնայողութեամբ է կատարւում, կրակ անելը բաւական դժուար է, ուստի և գրեթէ միշտ թոնրէ մէջ կրակ են պահում, որպէս զի նրանից անմիջապէս կպչեն: Այս պատճառով, վառած թոնիրը հանգչելիս մի կիսավառ քաքոր մոխրով ծածկում են, որը մեծ դանդաղութեամբ վառուելով գրեթէ մի ամբողջ օր վառ է մնում: Թոնիրը կրկին վառելիս երկաթէ մի երկար ձողով, որ անթրոց է կոչուում, բաց են անում այս մոխրաթաղ կրակը, վերան մի երկու ցախ և քաքորներ դնում ու այսպիսով հեշտութեամբ վառում: Այս մոխրաթաղ քաքորը անձեղ է կոչուում:

Ածուխ գիւղերում գրեթէ բոլորովին չի գտնուում:

Գիւղերում բնակարանը տաքացնելու նպատակով չեն վառում, նրանք ապաստանում են խոռոչներում, կենդանիների ջերմութեամբ տաքանալու և կամ, երբ հաց թխելու, կամ կերակուր եփելու նպատակով վառուած թոնիրը հանգչում է՝ քիւրսի են դնում, այսինքն թոնրի բերնին դնում են մի քիւրսի, (քառակուսի, չորս ոտնանի ցածր սեղան) վերան ձգում տնփիկ (ցնցոտի) և բրդի մի լէէֆ (վերմակ): Տաքանալ ցանկացողները կախ են անում ոտները թոնրի մէջ և լէէֆով ծածկում իրենց կողքերը: Ոտները տաքանում են, իսկ մէջքը, մանաւանդ երբ դէպի դուռն է ուղղուած լինում, մրսում է:

Հերթիկից, որ միշտ բաց է լինում, ցուրտ, մաքուր օդը շարունակ ներս է թափանցում և փոքրիկ տարածութեան մէջ մեծ բազմութեամբ հաւաքուած մարդկանց լիուլի թթուածին մատակարարում:

Վանում վառում են կամ քաքոր և կամ փայտ ու ծառի արմատներ: Վառարանների մեծագոյն մասը թիթեղեայ հասարակ վառարաններ են: Կան նաև մանկալներ:

Դռները մեծ մասամբ մի փեղկանի են, իսկ վերջին ժամանակներս շինուածներն երկփեղկանի: Դարպասներն ամրակուռ, հաստ, միափեղկ և երկփեղկ դռներ են, վերևի մասում քսան սանտիմետր բացուածքով, որ պատած է երկաթէ վանդակով: Ես ծառայում է թէ որպէս լուսամուտ և թէ, կարևոր դէպքում, իբր դիտարան: Դարպասի վրայ կախուած է երկաթէ ձկնիկ, սովորաբար մի երկաթէ մուրճ, որ յանկում է մի, նոյնպէս երկաթէ, սալի վրայ: Երբ ուզում են իմացնել դուռը բացանալու՝ բարձրացնում են մուրճը և խփում սալին:—Բարձր, անախորժ թխկոցներ են բարձրանում: Երբեմն այս ճկնիկները ներկայացնում են մարդկային ձեռք՝ մի գնդակ բռնած:

Հին տները դռների յետև կան սողնակ.—10 սանտիմետր հաստութեան քառանկիւնի մօտ 1 և կէս մետր երկարութեան մի փայտ է, որ անց է կացրած դրան կողքի մի պատի մէջ: Երբ կամենում են դուռը փակել՝ այս սողնակը քաշում են և ծայրը անցկացնում միւս պատում յատուկ պատրաստուած ծակի մէջ, այսպիսով այս սողնակը առիշեղ պատելով դուռը՝ թոյլ չի տալիս բացուելու Այժմ սրա փոխարէն երկաթէ չընկ, փականք, են շինում, որի մի ծայրն ամրացրած է դրանդիի վրայ, և կախ է ընկած: Երբ ուզում են փակել՝ միւս ծայրը, որ կարթաձև է կամ ծակ ունի և վերան մի կարթ, ձգում են միւս կողմի դրանդիի օղակի մէջ:

ԶԳԵՍՏ ԵՒ ԶԱՐԴ

Մեր ուսումնասիրութեան վայրում, մանաւանդ Վան քաղաքում և սրա շրջակայ գիւղերում, տեղական զգեստները կիսով չափ տեղի են տուել եւրոպականին և ներկայացնում են մի անճաշակ խառնուրդ: Բռն տեղական տարազը դեռ պահպանում է իւր գոյութիւնը կենտրոնից հեռու գիւղերում, ինչպէս օրինակ Ալիերում, Պաւենցում, Էրէրինում և այլն:

Թէ քաղաքացու և թէ, մանաւանդ, գիւղացու սովորական, ամենօրեայ հանդերձը չափազանց փոքր բացատութեամբ, ցնցոտիներ են, որ ոչ թէ ուղղակի աղքատութեան հետևանք է, այլ սոսկալի ռեժիմի ազդեցութեան և սովորութեան, քաղաքակրթութեան ստորութեան: Երեխաներն արդէն կիսամերկ են, կանաք բոբիկ և պատառոտուած, տղամարդիկ ցնցոտիներով ծածկուած, և այսպէս են ոչ միայն աղքատները, այլև հարուստները: Խեղճ ժողովուրդ՝ դարերի ընթացքում արգիլել են նրան լաւ հագնուել, դարերի ընթացքում լաւ հագնողին աւելի լաւ են կե-

դեքել և կողոպտակ, ուստի և նա ցնցոտիների մէջ է որոնել և որոնում իւր պաշտպանութիւնը հարկահանի և կողոպտողներէ բռնութիւնների դէմ:

Յիւդացիների զգեստներ. Ա. Տղամարդկանց.—Վառպուրահանի տղամարդկանց թէ հայկական և թէ քրդական զգեստներն ընդհանուր առմամբ միմեանց շատ նման են, միևնոյն տարադի են, և միայն մանրամասնութիւնների մէջ հն տարբերում. այսպէս բըրդական զգեստի, քեազախիկի վրայ փայլում է կլապիտոնի ոսկեգոյն շերտերը, մինչդեռ հայկականի վրայ ասեղնագործ զեղեցիկ նշխիր: Շալուարը նոյնպէս, հայերինը դարդարուած է ասեղնագործ նշխերով, իսկ քրդերինը՝ ոչ: Քրդերը իշխիկի վրայից հագնում են ֆստան, իսկ հայերը ոչ: Ֆստանը իշխիկի ձև ունի, միայն փոքր ինչ երկար է, և յաճախ իջնում է շալուարի վրայ: Քրդերի քոլոզը աւելի բարձր է լինում և վերան 3—4 գոյնզգոյն եազմա փաթաթած, մինչդեռ հայերի քոլոզը ցածր է լինում և միայն մի եազմա փաթաթած:

Հայ գիւղացիները նախ հագնում են շապիկ, երկար թևերով և մինչև ծնկները հասնող փեշերով: Կարում են կտաւից: Սրա կուրծքը բացում է ճշ թէ մէջ տեղից, այլ աջ կողմից և միայն մի կոճակով կոճկում: Ամբողջ կուրծքը, մօտ 35 սանտիմետր լայնութեան և նոյնքան երկարութեան ծածկում է զունաւոր թելերով ասեղնագործած կտորով: Երեք սանտիմետր լայնութեան մի ուրիշ, միևնոյն գոյների ասեղնագործ էլ պատում է օձիքը: Թեւերի ծայրերն էլ պատած են վից սանտիմետր լայնութեան ասեղնագործով, որոնց ծայրերին միացած են նոյն լայնութեան, միայն վաթսուս սանտիմետր երկարութեան ասեղնագործ ջալա-հիկով, որ փաթաթում են շապիկի թևի ծայրերին, որով և արգիւլում են թևերը կախ ընկնելու կամ առաջ գալու: Յաճախ այս թևերի ասեղնագործների երկու կողմը միմեանցից մի-մի սանտիմետր հեռաւորութեամբ կարում են կապոյտ ուլունքներ: Շապիկի շուրջն էլ կարմիր, բարակ դալթան և փոքր ինչ վերևկարմիր կըտորէ ժապաւէն են կարում: Նաև աջ ու ձախ կողքերի փեշերը 14 սանտիմետր երկարութեան ճեղքելով՝ եզրերը և շուրջը պատում են դալթանով և կարմիր կտորի ժապաւէններով. այս ճեղքերը տեղական բարբառով կոչւում են չաք:

Թումպան. Կարում են տեղական կտաւից, հագնում են ոտների և շապիկի փեշերը դնում սրա մէջ: Փողկերը շատ լայն են, վերին մասի ծայրերը յետ են դարձուած և սրա միջով անցկացրած ամուր թելից գործած մի, 1½—2 սանտիմետր լայնութեան ժապաւէն, որ խոնջան է կոչւում. սրա ծայրերը փնջիկնե-

Հայոց-Ջորի գիւղացիներ.

Paysans du gouv. de Van.

բով են վերջանում: Այս խոնջանով կապում են թումպանը մէջքին: Թումպանը առջևից բացուածք չունի, այլ աջ կողմում, սոփորական զրպանի տեղում: Թումպանի լայն փեղկերը ուղիղ կերպով քաշ են ընկնում, որովհետև ամառները սոփորաբար սրա վրայից այլևս շալուար չեն հագնում: Թէև սա շատ հով է պահում, սակայն փոշին էլ առատութեամբ ներս է թափանցում: Երբ սրա վրայից շալուար էլ են հագնում, որ սոփորաբար տեղի է ունենում ձմեռը, սրա փեղկերի ծայրերը դնում են գուլպայի մէջ և վերջինիս թելով կապում:

Ոմանք էլ ոտներին սախկ են հագնում. սա 35 սանտիմետր երկարութեան և հետզհետէ լայնացող, գլանաձև, բրդէ գործուածք է, որի վերի ծայրին թելէ կապ (կապան) կայ: Թումպանի, յաճախ նաև շալուարի, փեղկերը դնում են այս սախկերի վերին ծայրերի մէջ և կապանով կապում:

Շալուար.—կարում են շալից, հագնում են ոտներին, յաճախ թումպանի վրայ, որին և միանգամայն նման է իւր ձևով: Սրա փեղկերը ևս չափազանց լայն են, 50—70 սանտիմետր, առջևում բացուածք չունի և խոնջանով է կապւում: Ձախ կողքին կայ մի փոքրիկ զրպան, իսկ աջ կողքին զրպանաձև բացուածք, որից օգտւում են շուր թափելիս:

Շալուարի փեղկերի աջ ու ձախ կողմերը, նաև ներքին ծայրերը պատած են 12—17 սանտիմետր լայնութեան գունաւոր ձեռագործով *):

Շալուարի խոնջանը գունաւոր թելերից է գործած, 2 սանտիմետր լայնութեան և ծայրերին ունի մի քանի փնջիկներ, կապոյտ ուլունքներով զարդարուած:

Իշիկ **).—Հագնում են շապկի վրայ, կարում են մանուսա կոչուած բամբակէ կտորից: Հասնում է մինչև մէջքը, ունի երկար թևեր, կուրծքը դայթանի կոճակներով կոճկւում է, ոմանքն էլ վերևում եռանկիւնաձև բացուածք ունի, որպէսզի շապկի կրծքի ձեռագործը ամբողջովին երևայ:

Մէջաց շալ.—2—3 մետր երկարութեան

*) Ասպիսի ձեռագործ նկատւում է նաև Աղթամարի եկեղեցու Գադիկ Արծրունու բարձրաքանդակի շալուարի վրայ:

**) Այժմ սրա փոխարէն շատերն եւրոպական ժիլետ են հագնում:

մի բրդէ գունաւոր կամ սպիտակ կտոր է, որ փաթթում են մէջ-
քին, շալուարի և իշիկի վրայով: Այս շալը յաճախ տեղական
կամ Շատախի գործ է լինում:

Քեազախիկ.—Հագնում են իշիկի վրայ. կարում են յատկապէս
այծի չուփց (բրդից) գործած մազոտ կտորից,
իջնում է մինչև գոտկատեղին, ծածկում է ամ-
բողջ թիկունքը և կողերը, ամբողջ լանջը մնում է
բաց: Թևերը շատ կարճ են, հասնում են մինչև
արմունկը, և ընթի տակից (թևի տակ) կախ-
ւում են մի մի փնջիկ: Կրծքի եզրերը պատած
են կանաչագոյն ժապուենով և մի սանտիմետր
լայնութեան կլապիտոնով:

Նկ. 12

Քեազախիկ

Ոտներին հագնում են թաթ, (գուլպա), որ
գրեթէ միշտ գունաւոր է լինում և զանազան նշխերով պատած:
Սովորաբար թաթերը կարճ վիզ են ունենում, 15—20 սանտի-
մետր, և կապում են նոյնպէս գործուած կէս մետրաչափ թելով,
որ վերջանում է փնջերով:

Թաթի վրայից հագնում են չարուխ (տրեխ), որ ամեն մի գիւ-
ղացի ինքը կարող է կարել, և կամ սոլ, որ կարում են քաղաքում
սովկարները: Չարուխը սովորական տրեխն է, գոմշի կամ տաւարի
կաշուց կարած, իսկ սոլը նման է եւրոպական տուֆուին, երեսը
այծի, ոչխարի կաշուց է լինում, իսկ ներքանը գոմշու կաշուց:
Սրա մի տեսակը, որի յետևի, կրնկի, մասը նեղ շերտով մօտ 5
սանտիմետրաչափ բարձրանում է, կոչւում է պոչով սոլ: Հագնե-
լիս այս պոչից բռնում, քաշում են:

Գլխին ծածկում են արախչին, բոլոզ, և կամ, շատ սակաւ,
ֆէս:

Արախչինը գործում են գիւղացի կանայք բրդէ թելից և կամ
կարում կտորից ու ծածկում ասեղնագործով: Արախչինը զլանա-
ձև է, 10—15 սանտիմետր բարձրութեան:

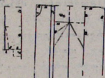
Բոլոզը պատրաստում են գիւղացի տղամարդիկ թաղիքից.
սա կտրուած կոնուսի ձև ունի, 15—20 սանտիմետր բարձրու-
թեան: լինում է սովորաբար սպիտակ: Բոլոզի շուրջը անպայման
կապում են մետաքսեայ փուշի կամ եազմա: Փուշին 5 սանտի-
մետր լայնութեան ծալում են և փաթաթում քոլոզի ստորին մա-
սի վրայ, ճակատին մօտ, աշխատելով նրա ծոպերը քաշ քցել ճա-
կատի և քունքերի վրայ: Յաճախ այս ծոպերի վրայ անց են կաց-
րած լինում կապոյտ ուլունքներ, որոնք պահպանելու են չար աչ-

քերի ազդեցութիւնից, ծաղմաները սովորաբար ուղորում են և այնպէս փաթաթում:

Կանանց հանդերձ.—Շապիկ.—Կարում են փաթուսիից կամ շիլայից. հասնում է մինչև ոտները և զբունի տակից փոքր ինչ երեւում է: Թևերը երկար են. կուրծքը բացւում է մէջտեղից մինչև գոտկատեղին և կոճկում մի կոճկով բկի տակ: Շապիկ քղանցքների շուրջը կարում է կանաչ ու կարմիր դաթան, իսկ փոքր ինչ բարձր՝ 15 սանտիմետր լայնութեան ծաղկաւոր երիզ, որը և զբունի տակից երեւում է:

Ոտաշոր կամ փոխան. Հագնում են ոտներին, կարում են կարմիր շիլայից, նոյն գոյնի կտուտից և կամ կանաւուղից: Ո՛չ կողքերին և ոչ առջևը բացուածք չունի, և խոնջանով կապւում է կողքից: Փողկերը շատ լայն են, ծայրերը բուզմայով նեղանում են և, իջնում մինչև ոտների երեսը, գուլպայի վրայ և դրսից, զբունի տակից, մօտ 10—15 սանտիմետրաչափ երեւում են:

Զրուն.—Հագնում են շապկի վրայ. կարում են մանուսայից, չթից և մետաքսէ կտորներից: Ֆարաջի ձև ունի, միայն քղանցքները աջ և ձախ կողմում մինչև մէջքը ճեղքուած է, և եզրափակուած կարմիր ու կանաչ դաթանով: Այս ճեղքը կոչւում է բար:

Նկ. 15. Զրուն

Զրունը իջնում է մինչև ոտները, և շապկից մօտ 6 սանտիմետր բարձր է ֆնում: Թևերը երկար են և հասնում են մինչև դաստակը: Թևի ծայրը փոքրիկ ճեղքուած, չաք, ունի, կարմիր ու կանաչ դաթանով եզրափակուած, երբեմն էլ արծաթէ կոճակներով զարդարուած: Կուրծքը չի կոճկւում, այլ քղանցքները միմեանց վրայ են բերւում և կրծոսկրի մօտ փոքր ինչ բաց թողնւում: Չաքերի մօտ լինում է մի կամ երկու գրպան: Սովորաբար երկու, երեք, իսկ տօներին նոյն իսկ չորս, հինգ զբուն միմեանց վրայ են հագնում, այնպէս որ միմեմեկից մօտ 5 սանտիմետր բարձր կանգնի, որպէս զի նկատելի լինի: Այս դէպքում զբունները տարբեր գոյնի են անում: Սովորական և սիրուած գոյնը կարմիրն է, նոյն գոյնի աստառով:

Նկ. 14.

Կոծիկ կամ կոլոտիկ

Կոծիկ կամ կոլոտիկ.—Հագնում են զբունի, կամ զբունների վրայ. կարում են գունաւոր կտուտից կամ չթից: Իջնում է մինչև մէջքը և կուրծքը ամբողջովին բաց է: Աջ և ձախ կողքերից կան մի մի կարճ բացուածք, չաք: Ունի երկար թևեր: Կարմիր ու կանաչ դաթա-

նով ամբողջովին եղբայրական է: Կուրծքը չի կոճկում:

Մէջկապ.—Լինում է շալից 2—4 մետր երկարութեան. փաթաթում են մէջքին, կոճիկի վրայից:

Մեզար կամ զոզնոց.—Կապում են կոճիկի և մէջկապի վրայից: Կարում են գունաւոր չիթից, կտաւի աստառով: Մեզարի վե-

Նկ. 15. Մեզար
կամ զոզնոց

րին մասը կապողի կրծքի լայնութեան է լինում և նրա վզի համեմատ էլ փորուածք է լինում: մի կոճկով, իսկ ներքին մասը հետզհետէ լայնանում է: Թևերի տակ կապան է լինում, որ մէջքի վրայ արծաթէ կոճկով կոճկւում է: Մեզարը զրուհիներից հինգ սանտիմետր բարձր է կանգնում, որպէսզի չխանգարէ նրանց երեւալուն:

Դալիմա.—Նորահարսերը և հարուստ, չափահաս կանայք կոճիկ չեն հագնում, այլ դալիմա ուղղակի զրուհի կամ զրուհիների վը-

Նկ. 16.

Դալիմա

րայ, նախապէս կապելով սրանց վրայ մէջկապը: Դալիման կարում են կարմիր մահուդից. միանալիս նման է քահանաների Ֆարաշային, միայն կողքերին, զրպանների տեղերում, բացուածք ունի, որ կարելի լինի ձեռքը տանել զրուհի զրպանը: Այս զրպանային բացուածքի շուրջը և սրանից բարձր մինչև թևի տակը կարուած է կլապիտոն: Նոյնպիսի երիզ է կարուած նաև զգանքների և թևերի եղբրին: Հարուստ կանանց դալիմայի կուրծքը ևս ծածկւում է կլապիտոնով զարդարուած ասեղնազործով: Դալիման ևս իջնում է մինչև ոտները, միայն վերջին զրուհից մի հինգ սանտիմետր բարձր է մնում:

Հարուստ կանայք դալիմայի վրայ, բիլին մօտիկ, արծաթէ գեղեցիկ ճարմանդ են կարում: (Տես նկ. 18, 4)

Ազանկիթ.—Հագնում են նախ նխշուն գուլպա՝ թաթ, և թաթի թելով վիզը կապում, և ապա կոնտուրա կամ սու, որ եւրոպական տուֆուս նման է:

Վան քաղաքում այժմ չքաւոր դասակարգը, բայց մի կէս դար առաջ գրեթէ բոլորը, մեր նկարագրած տարազով էին հագնւում, այժմ եւրոպական զգեստը հետզհետէ ընդհանրանում է: Միայն քաղաքացի կանայք փողոց դուրս գալիս ստիպուած են եղել ամբողջովին ծածկուել վիբուս (վերեփ) շապկով և մըխմելով, իսկ աղջիկները մէտակով, որ մինչև այժմ էլ դեռ ևս գործածութիւնից դուրս չեն ելել: Գիւղերում այս ծածկոցների կարիքը չի զգացուել, որովհետև գեղջկուհին շարունակ դուրսն է, գործով զբա-

դուած և մեծ մասամբ միայն հայերով շրջապատուած:

Վերևու շապիկը կարում են կարմիր շիլայից, որ բամբակէ կտոր է, Բաղէշում գործուած: Սա միանգամայն սովորական շապիկ է կամ տիրացուների եկեղեցական շապիկի ձև ունի, և իջնում է մինչև ոտքերը: Զուրկ մի որևէ ասեղնագործից և կամ զարդաբանքից, օձիքի շուրջը միայն կայթան է կարուած և բլի մօտ մի կայթնի կոճակ ունի:

Այս շապիկի վրայից ձգում են մըխմել. կարում է սպիտակ կտորից, որ ընտա է կոչւում և կամ ամենանուրբ բամբակէ գործուածքից: Սա կիսաբոլոր է, շուրջառի պէս, առանց աստառի. ձգում են գլխին և ծայրերը առջևից քաշ ձգում, այնպէս որ ծածկում է ամբողջ մարմինը և նոյն իսկ գլուխը մինչև ոտները: Մըխմելի ծայրերը միացնելով բռնում են աջ ձեռքով կրծքի մօտ, իսկ ձախով ըթի մօտ, այնպէս որ միայն աչքերն են բաց մնում:

Աղջիկները փողոց դուրս գալիս ձգում են իրենց վրայ մէտակ, մօտ 1½ մետր մեծութեան քառակուսի մետաքսեայ գոյնզգոյն կտոր, որի մի կողմի երկու ծայրը իրար հետ կտրով կըպցրած է: Մէտակը ձգում են գլխին այնպէս, որ միացած ծայրերը մէջքի վրայ ընկնեն, իսկ միւս երկու ծայրերը ձգում են առջևից ու միացնելով ձախ ձեռքով կրծքի, աջով ըթի մօտ բռնում, այնպէս որ միայն աչքերն են երևում:

Գլխի յարդարանք.—Նախ սանրում են մազերը և 15—50 մանր ծածկ կամ պոչիկ հիւսում, ապա սրանց վրայ, ուսերի բարձրութիւնից արծաթէ ծածրաղ անցկացնում: Սա արծաթէ երկտակ շղթայ է, 30—35 սանտիմետր երկարութեան, որոնց վրայից կախում են արծաթէ զնդակիկներ, իսկ մէջտեղից մի մեծ կապոյտ ուլունք, որ աջից ունիկ է կոչւում: Առաջինները կախում են իւր զարդարանք, իսկ ուլունքը իւր յուռութ չար աչքերի ազդեցութեան դէմ: Մամբաղի երկու շղթաները խաչաձև անց են կացնում բոլոր ծամերի վրայից և իրենց ծայրերի կարթերով ամրացնում ուսերի մօտ: Մամբերը ծայրերին կապում են երեքական սև շերիտ, մօտ կէս մետր երկարութեան:

Աղջիկները գլխներին ծածկում են կարմիր ֆէս՝ սև, երկար պոյսով, այսինքն մետաքսի սև թելերից մօտ 50 ս. երկարութեան փնջիկ (փխկիւլ): Ֆէսի վրայ կապում են արծաթէ զարդեր.—Ծակալի վրայով ձգում են զնծիլ՝ արծաթէ շղթայ, որից կախ են ընկած արծաթէ դրամներ՝ 20—40. փարաներ: Սրանից բարձր կապում են Թիճրամա.—դարձեալ արծաթէ շղթայ, որից կախուած են նշաձև արծաթէ զարդեր և կարմիր բուռներ: Սրանից բարձր էլ կրկին զնծիլ են ամրացնում, այսինքն նոյնպիսի

արծաթէ շղթայ՝ վրայից արծաթէ դրամներ կախուած:

Ոմանք, ի հարկէ հարուստներէց, առաջին զննիւի ներքեւ, ֆէսի եղբերին, միայն ճակատի վրայ արծաթէ դրամներ են կախում:

Գունքերի մօտ կախում են նրբսնոց. սա արծաթէ մի սրտիկ է, մէջտեղում մի կարմիր յակինդ նստեցրած. սրանից կախուած են երկու ուրիշ, նոյնանման սրտիկներ՝ կապոյտ փերուզաներով, իսկ այս վերջիններէցս կախուած են վեց հատ շղթաներ՝ միմեանցից փոքր ինչ երկար, ծայրերին միմի արծաթէ շրջանակ՝ իսկ մէջ տեղերում մանիշակագոյն, հասարակ ուլունքներ կամ թանգագին քարեր: Այս վեց շղթաներից առաջնի երկարութիւնն է 2, իսկ վերջինինը՝ հինգ սանտիմետր: (Տես նկ. 16, 2)

Ապա շաւան անց են կացնում բկի տակով և ամրացնում քունքերի մօտ: Շաւան արծաթէ մի շղթայ է, որից կախուած են արծաթէ թելից շինուած սրտաձև զարդեր մի սանտիմետր երկարութեան և բուստեր: Շղթայի երկու ծայրում կան մի մի արծաթէ գնդասեղ՝ գլխներին մի մի մեծ, կարմիր բուստ ամրացրած: Շղթայի մէջ տեղում կայ արծաթէ նոյնպէս սրտաձև ճարմանդը: Գնտասեղները ամրացնում են քունքերին, իսկ ճարմանդը բկի տակ: (Տես նկ. 18, 3)

Կրծքին ձգում են զետրղանլըղ (կրծկալ), երկու շարք կապոյտ և կարմիր ուլունքների մէջ ամրացրուած են ճաճանչաձև նշխիրով զարդարուած ականակուռ արծաթէ 12 հատ շրջանակ, քարաստա, ներքեւի ուլունքների շարքից կախուած են լինում նոյնպէս արծաթէ 12 հատ շրջանակ, թուփ, որոնց մէջ ևս ամրացած են մի մի կարմիր բուրջ: Սրանցից ներքև ձգւում են երկու արծաթէ շղթաներ, համակենտրոն, միայն միմեանցից մի քանի սանտիմետր հեռու: Սրանցից կախուած են արծաթէ դրամներ: Գետրգանլըղի ծայրերին կան ճարմանդներ, որով ամրացնում են կրծքին:

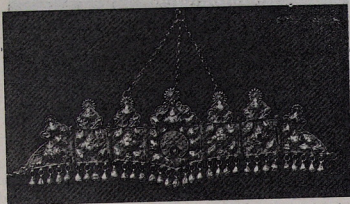
Ականջներից կախում են արծաթէ զինտեր:

Թեւերին անց են կացնում կամ արծաթէ ապարանջան և կամ ուլունքներից գործուած կեօլպաղի (բաղպան).— արծաթէ ականակուռ ճարմանդ զանազան գոյնի և տեսակի 78 շարք ուլունքներով:

Կանանց գլխի յարգարանքը բաւական տարբերուած է օրիորդների յարգարանքից: Կանայք նոյնպէս մագերը հիւսում 15-60 ծաւ. են շինում, սակայն ծածկաղ չեն անցկացնում: Ի հարկէ նորահարսները բացառութիւն են կազմում:

Աագերի վրայ ծածկում են գլխակ.— չթից կարուած, գլանաձև, բայց շատ բարձր մի գլխարկ: Սրա վրայից ձգում են տակի

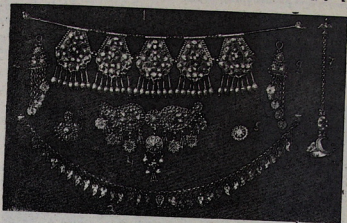
փոխելով՝ հռանկիւնաձև մի չթիկտոր, մօտ $\frac{1}{2}$ մետր մեծութեան, որի երկու ծայրերից կարուած են լինում շորից մի մի կապ, կապան, հափոսաստով: Այս փոխելիք ձգում են զազաթի վրայից և կապանները բիւ տակով անցկացնում և հակառակ կողմերից բերելով՝ զազաթի վրայ ճարմանդում: Սրա վրայից կապում են ծակտի կապ.—սա քառանկիւնի 10×20 ս. մեծութեան մի կարմիր կտոր է, աստառով, որի մի եզրին, երկարութեամբ շարուած են կապոյտ ուլունքներ: Ջորս ծայրերին էլ ամրացրուած են շորէ կապաններ: Այս ծակտի կապը կապում են գլխին այնպէս, որ ուլունքների շարքը ընկնի ճակտի վրայ: Կապանները հանգուստում են ծոճրակի մօտ:

Նկ. 17. Մ ա ի չ ա

Ճակտի կապի վրայ ամրացնում են մախան: Սա լինում է մի քանի տեսակ, որոնցից ես կը նկարագրեմ միայն երկուսը, որ շատ տարածուած են: Առաջին տեսակը (նկ. 17) բաղկացած է 7. արծաթէ տախտակիկներից, որոնցից իւրաքանչիւրը ներկայացնում է երեք սանտիմետր մեծութեան քառակուսի, վերին մասը թագաձև բարձրացած մօտ $1\frac{1}{2}$ սանտիմետր և աստղով պսակուած: Քառակուսի մասի մէջտեղում բարձրանում է մի որմբաձև և շուրջը՝ չորս նշաձև կերտուածներ, որոնց կենտրոններում նստեցրած են մի մի փերուղա կամ յակինթ: Թագաձև մասի վրայ բարձրանում է մի նշաձև զարդ՝ յակնթակիր, ներքեւ երկու տերև: Մէջտեղի տախտակիկը, որ համեմատաբար բոլորից լայն է, կրում է իւր մէջ տեղում մի կիսալուսին: Տախտակիկները միացած են միմեանց հետ թիւքաշ ճարմանդով և վերին մասում ունին մի մի

բուստ: Տախտակիկների ներքին մասից կախուած են զնդակիկներ, իսկ միջին տախտակիկի և սրա երկու կողքի տախտակիկների վերին մասից, աստղերի յետևից, բարձրանում են 5 սանտիմետր հրկարութեան արծաթէ մի մի շղթայ, որ միանում են մի թռչնաձև ճարմանդի մէջ՝ իսկ սա ամրացնում են նոյն ճակտի-կապի վերին մասում: Միւս մախչան (նկ. 18) Ծարձաթէ տախտակիկներ են,

Նկ. 18, Չ ա Ր Պ Ե Ր

5 սանտիմետր երկարութեան և առ առաւելը 4 ս. լայնութեան, Այս տախտակիկներից իւրաքանչիւրը կիսից բարձր եռանկիւնաձև նեղանում է և 2 սանտիմետր լայնութեամբ կտրուում, ուր և անցք է շինուած թել անցկացնելու: Կիսից ներքև կիսաբոլոր է և ատամնաձև կտրատուած, որոնցից և կախուած են $2\frac{1}{2}$ սանտիմետր երկարութեան փոքրիկ, արծաթէ զնդակիկներ: Արծաթէ տախտակիկների մէջ տեղերում կան մի մի սրտաձև բարձրութիւն, թէ վերջիններիս վերայ և թէ սրանց շուրջը ամրացրուած են յակինթ և փիրուզա: Տախտակիկները միմեանց հետ միացած են կողքերից մի մի փոքրիկ օղակներով, իսկ վերևից թելով, որ տախտակիկների միջև շարուած է կապոյտ ուլունքներով: Ճակատի կապի վրայ զնելուց յետ այս մախչան նրա կողքերից և վերևից ձգուող կապանները հանգուտտում են ծոճրակի վրայ:

Մախչայից յետոյ գալաթի վրայ զնում են կօտիկ.— Մա 11 սանտիմետր արամազծով և $3\frac{1}{2}$ սանտիմետր լայնութեան փայտէ շրջանակ է՝ պատած կարմիր կտորով: Առաջի մասում, ղէպի ճակատը, բուրդ կամ հին կտորներ է դրուած և մի ուրիշ շորով այն-

պէս պատած, որ այս մասը կիսաբոլոր կերպով վեր է ուղղուել: Կօտիկի շրջանակի վերին մասում ամրացրուած է մի ումբաձև երկտակ կտոր՝ շորէ երկզով զարդարուած և կապոյտ ուլունքներով եզրափակուած: Սրա մէջտեղում կարուած է մի սաղաւ կոճակ, շուրջը մի քանի շարք կապոյտ ուլունքներ: Այս կապոյտ ուլունքները, որ չեն երևում, նոյնպէս յուռութի նշանակութիւն ունին:

Կօտիկի վրայից ձգում են վրայի փոխընկ. Սա տակի փոխընկի պէս է, եռանկիւնի, երկու ծայրերին կապեր, միայն սրա եզրերին կարուած են լինում պուս—մի սանտիմետր լայնութեան գունաւոր կտորից ծապաւէն: Փոխընկը ձգելով կօտիկի վրայ՝ ծայրերը տանում բկի տակից անց են կացնում, և հակառակ կողմերից բարձրացնելով՝ կօտիկի վրայ ճարմանդում են: Ապա ձգում են լալիկ՝ մի եռանկիւնաձև սպիտակ, բաւական նուրբ կտոր: Ձգում են գլխին, քաշում մինչև ունքերը, և ապա ծայրերը անցկացնում բկի տակով և հակառակ կողմերից բարձրացնելով հանգուստում դադարի վրայ և կամ լալիկի աջ ծայրը դնում են ձախ ծայրի տակ, իսկ ձախը անցկացնում աջ այտի վրայ յանկած մասի մէջ: Նոյն կտորի բկի մօտի մասով ծածկում են կղակը մինչև բիթը, երբ պատահում են տղամարդկանց կամ պառաւ կանանց, ի նշան ամօթխածութեան:

Կանայք ևս, մանաւանդ նորահարսները, զարդարում են իրենց կուրծքը գարգաւըղղով, թեւերին անցկացնում ապարանջան կամ կեօլպաղ, մատներին դնում մատանիներ: Ուշադրաւ է, որ կանայք աջ ձեռնի բոյթ մատին դնում են արծաթէ մատանի, ահագին սարդիոնով: Մատանուն միացած է թռչնաձև ճարմանդով վերջացող 12 սանտիմետր երկարութեան մի շղթայ, որ ամրանում է զրուսի թևքի վրայ:

Տոսպի և Հայոց-Ձորի յիտ ընկած գիւղերում մէկ մէկ պատահում են կանայք, որ իրենց քթերին խզմա են կրում: Սա երկու սանտիմետր տրամագծով արծաթէ մի շրջանակ է՝ թելքաշ, որի կենդրոնում նստեցրած է մի բաւական մեծ յակինթ: Սրա յետևի արծաթէ կանթը անցնել կացնում յատուկ այս նպատակով ծաղուած քթի աջ խոչակի մէջ *): (Տես նկ. 18, 5)

*) Վերոյիշեալ զգեստների ձևերը նկարեց Թիֆլիսի նշանաւոր դերձակ Ա. Տէր-Ասատրեանը Հայոց Ազգագրական ընկերութեան Թանգարանի ախ հանդիւրձներից, որ այլ իբրիբ, հետեւ գնեցի Տոսպի Ալիւր գիւղում ընկերութեան նախագահ պ. Ա. Մելիք-Ազարեանի և Փոխ-նախագահ տ. Հ. Մարտիրոսեանի այս նպատակով իմ տրամադրութեան տակ գրած հարիւրական բուրքի գումարով:

ՇՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲԱՐՔ

ԱՄՈՒՍԵՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ ՍՈՎՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ*).

Հասակ.—Սովորաբար երիտասարդը 18—25 և աղջիկը 16—22 տարեկան հասակումն է ամուսնանում. սրանից աւելի բարձր՝ մանաւանդ աղջկայ վերաբերմամբ՝ անցած, դախացած, է համարւում: Երիտասարդին դպուշանում են մտտադաշտ աղջիկ տալու, աղջկանն էլ իրանից փոքրահասակ երիտասարդ դժուարանում է առնել: Առհասարակ աշխատում են, որ երիտասարդն աղջկանից հասակաւոր լինի, և այն էլ ոչ աւելի քան 5—10 տարի: Տարիքաւոր աղջիկը կամ երիտասարդը յաճախ ամուսնանում է այրու հետ:

Սնամոճեան աստիճաններ.—Թէպէտ եկեղեցական կանոնադրութեամբ պահանջւում է, որ ամուսնացող զոյգը իրարուց ազգակցութեան եօթ և խնամութեան հինգ աստիճանով հեռու լինեն, սակայն պատահում է, որ շատ աւելի մօտիկ են լինում և այսպիսի դէպքերում կարողանում են կամ կաշառելով պսակի թոյլտուութիւն ստանալ, կամ բողոքականութիւն ընդունել և կամ, որ շատ հազուադէպ է, մահմեդական դառնալ, ինչպէս օր. քսան տարի առաջ Ադամդենց ցեղին հօրեղբօր որդուն և հօրեղբօր աղջկայ միջև տեղի է ունեցել: Աւելի խիզախները կաշառում են մի քահանայի և պսակի խորհուրդը կատարել տալիս թոնրի վրայ:

Ամուսնացողները ըստ ազգութեան.—Օտարազգիների հետ ամուսնութիւն շատ հազուադէպ է և միշտ ահագին դժուարութիւններ

*) Բացի իմ հաւաքած նիւթերից օգտուելի եմ նաև յատուկ իմ պատուէրով հաւաքած պ. պ. Յ. Լևոնեանի և Մ. Տէր Մկրտչեանի նիւթերից: Ի նկատի եմ ունեցել նաև Գէյլերեան վանեցու Վեղջկական հարսանիք ի Հայաստան (Գոլիս 1870) փոքրիկ վիպակը ու Յուսիկի «Վան» յօդուածը «Արձագանք»-ի 1897 թ. № 23 և 27.

հետ կապուած, որովհետեւ կախուած է կրօնափոխութեան խնդրի հետ: Ո՛չ հայը և ո՛չ էլ թուրքը թոյլ չի տալիս, որ իրենցից մինը կրօնափոխ լինի, կամ նրա ժառանգները ուրիշ կրօնի պատկանին՝ ինչ է նա պիտի ամուսնանայ մի օտարազգու հետ: Դեռ էլի պատահում են դէպքեր, որ հայ աղջիկները բռնութեամբ փախցնում են թուրքերն ու քրդերը և ամուսնանում նրանց հետ՝ ստիպելով հաւատափոխ լինել, սակայն թուրք խուժանը սաստիկ խնստութեամբ է վերաբերում դէպի այն թրքուհին, որ կը համարձակի սիրել մի հայի: այսպէս ինքս պատահեցի մի հայ վանեցու, որ մեկնում էր արտասահման, յուսալով ազատուել մահուան սպառնալիքից, քանի որ մի թրքուհի սիրահարուել էր իւր վրայ:

Հաղիւ է պատահում նաեւ, որ լուսաւորչական հայը ամուսնանար կաթոլիկ կամ բողոքական հայի հետ, և այս դէպքում զբրեթէ միշտ երիտասարդի եկեղեցումն է կատարում պսակը: սակայն կաթոլիկ և բողոքական միսիօնարական միաբանութիւններն իրենց դպրոցների հաւատակից որբ սանուհիներին ստիպում են ամուսնանալ միայն ւայն երիտասարդի հետ՝ որ իւր և ապացոյց իւր սիրոյն՝ կը զոհէ նաեւ իւր կրօնը: Սակայն լինում են դէպքեր, որ երիտասարդները զրժում են իրենց խոստումը, և իրենց զաւակներին մկրտում են լուսաւորչական եկեղեցում:

Ամուսնացողները ըստ տեղի և դասակարգի.—Վանեցիները գերադասում են ամուսնանալ իրենց ծննդավայրի բնակիչների հետ, ուստի և երկար պանդխտութիւնից յետ վերադառնում են ծննդավայրը, ամուսնանում, մի առժամանակ մնում և ապա կրկին պանդխտութեան ցուպը ձեռներն առնում:

Վանեցի աղջիկը ևս շատ չի ախորժում ամուսնանալ մի օտար երկրացի հայի հետ, որ չկատուի նման իւր ձագերը բերանն առած՝ երկրից երկիր պիտի անցնի:

Քաղաքացին չի առնում գիւղացի աղջիկ՝ արհամարհելով նրան, գիւղացին չի ուզում քաղաքացի աղջիկ, պատճառաբանելով, թէ նրա քիթը բարձր է, գիւղացու դռնից ներս չի մտնիլ: Սակայն քաղաքացին ուրիշ քաղաքացու, գիւղացին ուրիշ գիւղացու հետ խնամութիւն անում է:

Դասակարգային խտրութիւնն էլ բաւական մեծ արգելք է ամուսնական միութիւններին. շատ հազիւ է պատահում, որ հարստի տղան աղքատի աղջիկ ուզէ, և կամ զղբի որդին տանուտէրի փեսան դառնայ: Տեղական առածն ասում է.

Արեւ կնտի քե խնամի,

Որ պոչ քո պոչին հմանի,

Մ'էրթայ կնտնի բե խնամի

Որ Մասիսայ սար հմանի

Պէտք է որոշ արատներ և կամ մեծ առաւելութիւններ ունենան իրենց դասակարգից դուրս գալու համար:

Սովորաբար կոյսը կոյսի և այրին այրու հետ է ամուսնանում: Իսկ կոյսը այրու հետ ամուսնանում է միայն այն դէպքում, երբ որոշ արատներ՝ հասակի մեծութիւն, աղքատութիւն, ֆիզիքական պակասութիւն խանգարում են կոյսի հետ ամուսնանալու:

Սրորոցախազ.—Այս սովորութիւնը հնումը եղել է Վան քաղաքում, և այժմ էլ պատահում է գիւղերում.—Երկու գերդաստաններ, որ միմեանց սէր, յարգանք են տածում, ցանկանալով իրենց սէրը բարեկամական կապով շաղկապել, ուխտում են իրենց զաւակներին միմեանց տալ, և այս նպատակով էլ նրանց օրօրոցների վրայ խազ են քաշում, իբրև նշան նշանադրութեան: Երբեմն պատահում է, որ այս ուխտը անում են դեռ երեխաները չծնուած: Այսպէս նշանադրուած երեխաները միմեանց հետ խաղալով մեծանում են և արքունքի հասած միջոցին ամուսնանում, եթէ որ մի երրորդը սրանցից մինի սիրտը չի գրաւում և խորտակում սրանց երջանկութիւնը:

Ամուսնութեան զանազան դէպքեր.—Պատահում են դէպքեր, որ նշանուած տղան վախճանուած միջոցին, նրա եղբայրն է ամուսնանում սրա հարսնացուի հետ, և կամ հարսնացուն մեռած դէպքում, սրա քոյրն է փոխարինում նրան, և այս՝ գլխաւորապէս այն պատճառով, որ արուած ծախսերը իզուր չկորչեն:

Եղբոր այրու հետ գաղտնի կենակցութիւնը այս կողմերում էլ երբեմն տեղի է ունենում:

Պատահում է, որ տան ծառան և կամ խանութի գործակատարը դառնում են տան փեսայ և այս շնորհիւ այն հանգամանքի, որ վերջինս գաղանի կերպով կարողանում է գրաւել տան աղջկայ սիրտը և նոյն իսկ՝ յարաբերութիւն է ունենում, յուսալով այս միջոցով ստիպել իւր տիրոջը՝ իրեն փեսայացնելու:

Ամուսնալուծութեան դէպքեր չափազանց հազուադէպ են. որչափ և ծանր լինի ամուսնական լուծը, այնուամենայնիւ կրում են, թոյլ տալով իրենց ապօրինի կենակցութիւն: Ժողովրդի հայեացքը դէպի ապօրինի կենակցութիւնը չափազանց խիստ է, միայն մի դէպքում բաւական մեղմանում է, երբ յառաջանում է օրինաւոր կնոջ ամուսնութիւնից: Նոյն իսկ ինքը, օրինաւոր կինը, հաշտուած է իւր ճակատագրի հետ, երբ իւր ամուսինը, յաճախ միեւնոյն յարկի տակ պահում է մի ուրիշ կին ևս՝ Ժառանգ ունենալու յուսով:

Ոտք կապել.—Վանեցի երիտասարդները պանդխտութեան պատրաստուելիս՝ սրանց ծնողներն աշխատում են սրանց նշանել, որպէս զի այսպիսով զրանց ոտքը կապած լինեն իրենց ծննդավայրի հետ, կամ բուրդովին չպանդխտեն և կամ պանդխտութեան գնացած միջոցին էլ շուտով վերադառնան:

Այսպէս ոտքը կապուած պանդխտներ լրայ ծածրանում է նաև այն հոգաբ, որ պարտաւոր են տարեկան 4—5 ոսկի (40—50 ռ.) էլ իրենց նշանածի հօրն ուղարկել նշանածի վրայ ծախսելու, նրա ապրուստը հոգալու:

Հարսնացուի ընտրութիւնը.—Հնումը երիտասարդի ծնողներն էին ընտրում հարսնացուն, և պսակում էին առանց տղայի կամքը հարցնելու: Եղի են շատ գէպքեր, որ տղան հարսնացուի երեսը տեսել է միայն առաքաստի գիշերը: Այժմ էլ գրեթէ նոյն վիճակի մէջ է մի քանի գիւղերում, իսկ քաղաքում և սրա շրջակայ գիւղերում երիտասարդներն ու աղջիկներն սկսել են միմեանց հետ տեսնուել, «սէր կապել» և իրենց ձայնը լսելի դարձնել իրենց ծնողներին առաջ, երբ վերջիններս ամուսնութեան խնդիրը կըցանկանան յարուցանել:

Ընդհանրապէս հաւատում են, որ ամուսնու ընրութիւնը ճակատագրական է, որ նախապէս Նախախնամութիւնից որոշուած է, թէ որ աղջիկը որ տղի շքամբն է, հետևապէս և կարիք չկայ մանրակրկիտ լինելու, շատ չարհարուելու: Եթէ զսմաթ է, ինքն իրեն կը յաջողուի, իսկ եթէ զսմաթ չէ, ամէն ջանք ապարդիւն կանցնի: Իբրև ապացոյց իրենց այս համոզման, պատմում են, թէ մի նախորդ ստիպում է իւր մօրը գնալ Թագաւորի աղջիկը իւր համար ուզել: Մայրը զնում է և փոխանակ ուզելու, զանգատում է իւր որդուց, թէ ինչպէս խելքը կորցրել է և իրան ստիպում է գալ Թագաւորի աղջիկը ուզել: Եւ երբ վերադառնում է տուն, պատմում է որդուն, որ իրեն անպատուելով դուրս արին Թագաւորի պալատից, երբ իւր այդ խիզախ առաջարկը լսեցին: Նախորդը մի ուրիշ պառաւ է զսնում և նրան ուղարկում խնամխօս: Սա գալիս նստում է Թագուհու մօտ և մինչև երեկոյ խօսում զանազան նիւթերի մասին և նոյն իսկ վատարանում, ծաղրում նախորդին: Երեկոյեան Թագուհին և այս պառաւը միասին գնում են բնական կարիքը կատարելու: այս տեղ, այսպէս պըպըզած միջոցին պառաւն ստում է. «Թագուհի, ապրած կենայ, միտքս մի բան ընկաւ, էն նախորդդ քո աղջիկ կուզի, Աստծու մօտ Թահաւոր ու նախորդդ հաւասար ի, ես կասեմ թէ պալքի կսմաթ ի, որ Թագաւորի աղջիկ նախորդի տղին հետ իրիկ կնիկ էլնեն: Թագուհին այդպէս պըպըզած մի-

Ղոցին էտ խոսքին կանմիշ կէլնի և խօսք կուտայ: Պառաւ իւր թուճպան քաշելէն կը վազի մօտ նախորդի լաճ աւետիս կուտայ:

Հարսնացուի ընտրութեան խնդրում հրիտասարդից շատ աւելի մեծ դեր խաղում էին ազգական և դրկից պառաւ կանայք, որոնք շրջապատելով աղայի մօրը՝ գովաբանում են իրենց թևարկած աղջկան հազար ու մի գովքով:—Շատ աղէկ աղջիկ ի, շատ էլ անկալատ ի (անարատ), զուլուլայ երես, սիւրահի (օղիի բարձր շիշ) պատ (ծամ), պիօշ (առատ) ծախեր, աչք ունքն մարդ կը տանի խելաց: Ըսկում (այնպէս) էլ խնազանդ ի, որ էրկանք աղաս վէր գլխուն՝ ձէն (ձայն) չի խանէ, կիշեր ցերեկ քուն դադարում չունի՝ պուհ (բու) ասես, հըմէն խուճար ձեռիցը կուգայ, պուռկ մը ունի կասես շաքրով շաղատուկ ի, խէր մէրն էլ խօ կասես շաքարի պէս ին. մարդամուտ, բարեկամասէր, աստուածավախ:

Այս պառաւնների միջամտութիւնը ահագին ազդեցութիւն է ունենում, ուստի և տեղական առածը ասում է. Երբ տիւռ (դուռ) դրկեց կամենայ, կաղ, կոր (կոյր) կը հարսնանայ:

Աղջիկ տալու խնդրումն էլ ազգական և դրկից կանանց, մանաւնդ քեռեկնկայ, քեռու (մօրեղբօր) կարծիքները ծանրակշիռ են:

Աղջիկտես.—Հնումը բացայայտ կիրպով, իսկ այժմ մի որեւէ պատրուակով երիտասարդի մայրը մի քանի ազգական կանանց հետ գնում է այն աղջկայ տունը, որին կամենում է հարսնացնել, յատկապէս նրան զննելու և քննելու: Աղջկայ մայրը հասկանալով սրանց գալու բուն նպատակը, անմիջապէս զարդարում է իւր աղջկան, մազերը գեղեցիկ հիւսում, աչքերը սև դեղձերով (ծարերով) ներկում, մազխիլով երեսի մազերը քաշում, կարծր շալով շփում երեսը և կամ բարկ թոնրի վրայ զլուխը կախած մի քանի բոպէ պահում, որպէսզի երեսը կարմրի, բերանը լաւ լուանալուց յետոյ համեմաւոր նիւթեր, օր. մեխակ, ծամել տալիս, որ բերանից անուշ հոտ բուրէ և ապա առաջ է տանում: Շուարած և յուզուած աղջիկը չղքում է եկած կանանց առաջ, համբուրում նրանց ձեռքերը, դնում իւր գլխին և ապա կրկին համբուրում: Կանայք էլ սրա այտերն են համբուրում և յառած դիտում, զննում նրան: Տղայի մայրը սովորաբար մի փունջ ծաղիկ էր ընծայում նրան՝ եթէ գարուն էր, կամ մի նուռն՝ եթէ ձմեռ: Հնումը աղջկատես եկած կանայք առանց նեղուելու՝ սկզբում էին յայտնի կերպով զննել, քննել աղջկան, քայլել էին տալիս, ձեռները վերև բարձրացնում, մի շիւղ էին ցոյց տալիս, որ վերցնի, շատ ցածր ձայնով բան էին խնդրում, որ կատարի,

ասեղ ու թել էին տալիս որ թելի Երբեմն նոյն իսկ բաց էին անում կուրծքը, ոտները նայում: Վերջ ի վերջոյ եթէ հաւանում էին, տղայի մայրը մի շարոց ոսկի ձգում էր հարսնացուի վիզը և կամ մի արծաթէ կամ ոսկէ մատանի դնում նրա աջ ճկոյթը, նախապէս առնելով նրա ծնողաց համաձայնութիւնը: Անմիջապէս հարսնացուն իւր ձեռով օդի էր բաշխում, որ բարեմաղթութիւններով խմում էին, ապա հիւրասիրում էին ճաշով, եթէ նոյն իսկ ճաշի ժամանակ էլ չլինէր:

Իսկ եթէ աղջիկուհի՝ եկողները աղջկան չէին հաւանում, առանց միտնէլ բան ուտելու կամ խմելու՝ հեռանում էին:

Նշանորդներ.—Աղջկատեսից մի քանի օր կամ շաբաթ յետոյ նշանադրուած տղայի և աղջայ ծխատէր քահանաները միմի վկայի հետ առնելով սրանց համաձայնութիւնը*) միմեանց հետ մամուռնա-նայում: Դնում են առաջնորդարան և այս մասին յայտնում կրօնական ժողովին: Այստեղ քննում են նշանադրուողների ազգակցական կամ խնամիական աստիճանները և եթէ չհասութիւն չեն նկատում, արձանագրում են մի առանձին մատեանի մէջ: Փեսայացուի ծխատէր քահանան տալիս է կրօնական ժողովի նախագահին—առաջնորդին—սովորաբար մի արծաթէ տուփի մէջ դրած և մետաքսէ թաշկինակով փաթաթուած մատանի, որ ստացած է լինում փեսայացուի ծնողներից: Առաջնորդը օրհնում է այս մատանին և յանձնում հարսնացուի քահանային, որ տանում տալիս է հարսնացուի ծնողներին:

Այս ծիսակատարութեամբ աղջկայ ու տղի նշանադրութիւնը կատարուած է համարւում և շատ հազիւ է պատահում, որ մինը խուսափէր ամուսնանալուց, առանց չափազանց յարգելի պատճառներ ունենալու:

Պէտք է նկատել նաև որ եթէ տղայի կողմից կտ կանգնեն և չկամենան պսակուել՝ հարսնացուին տրուած ընծաները և նշանի մատանին յետ չեն տրուել, իսկ եթէ աղջկայ կողմից լինի այս դրժումը՝ յետ կը տրուեն:

Նշանորդներ.—Նշանօրհնէքից յետոյ երբեմն քաղաքացւոց մէջ նշանդրեսի հրաւէր էլ է կատարւում: Փեսացուի հայրը իւր եր-

*) Եթէ աղջիկները համաձայն չեն, ասում են, իսկ եթէ համաձայն են՝ նազեր են անում, թաքնում, դուրս չեն գալիս, այն չեն ասում, ոչ էլ գլխի շարժումքով իրենց համաձայնութիւնը տալիս, վերջապէս քահանան ասում է, լմա, եթէ համաձայն ես, մօրդ ձեռքը համբուրէ: Եւ նա այս անգամ կոտորուելով համբուրում է:

կու սեռի ազգականների ու բարեկամների հետ գնում է հարսնացուի տունը, տանելով իւր հետ հարսնացուի համար ընծաներ՝ ժամացոյց, ապարանջան, մանեակ և այլն:

Հանգիստւոր ընդունելութիւնից յետոյ՝ քաւորի խնդրանօք հարսնացուն զարգարուած և քողով ծածկուած մի հարսի առաջնորդութեամբ առաջ է գալիս և համբուրում խնամի հրաւիրեալների ձեռքերը և ապա, բարև բռնած կամ ձեռքը սրաին դրած կայնում: Մնամին տալիս է բերած նուէրները, քողը վերցնում երեսից և խնդրում հրաւիրեալներին մի մի բաժակ օղի հրամցնել, որից յետոյ կրկին քողարկում է և փեսայացուի հետ նստում մի բարձի վրայ: Այդ երեկոյի խօսակցութեան զլիաւոր առարկան հարս ու փեսայի բարեմասնութիւններն են կազմում, հարսնացուի բարեկամները հազարաւոր գովքեր են թափում հարսնացուի մասին, շնչառելով, որ նա այն աստիճան հնազանդ է, որ Վերկանքի քարն աղաս գլխին՝ ձէն չի խանէ: Փեսայի բարեկամներն էլ փեսային են գովում շնչառելով նրա ճարպիկութիւնը առևտրի մէջ, պատմելով նրա քրդերին խաբելու հնարագիտութիւնները:

Շուտով մատուցւում է ընթրիք, նախ տղամարդիկ և ապա կանայք առանձին ընթրում են և ցրւում:

Նշանդրեսից յետոյ փեսացուն իրաւունք է ստանում ժամանակ առ ժամանակ այցելել իր հարսնացուին, մինչդեռ հնումը այս խստիւ արգելուած էր. նշանաւոր տօներին նա ընծաներ է տալիս հարսնացուին, որ մնացորդ է այն սովորութեան, որ հնումը փեսայացուի տնից փայ կամ բաժին էր ուղարկւում հարսնացուի տունը:

Նշանադրուած մնում են 2—6 ամիս, երբեմն և մի տարի: Հարսանիքները տեղի են ունենում զլիաւորապէս աշնանը և ձմեռանը, մանաւանդ բարեկենդանին:

Կտրուածք.— Գիւղերում փեսայացուի կողմից մի գումար է տրւում հարսնացուի ծնողներին՝ օժիտ պատրաստելու նպատակով: Այս գումարի քանակը որոշելու համար փեսայացուի հայրը մի քանի բարեկամ տղամարդկանց հետ գնում է հարսնացուի տունը, որ ճաշով հիւրասիրուելուց յետոյ երկար սակարկում է և վերջի վերջոյ որոշում են 4—25 ոսկի (30—160 ռ.) և մի քանի նուէրներ տալ հարսնացուի ծնողներին ու բարեկամներին:

Քաղաքում առաջները հարսանիքից ութ օր առաջ փեսայացուի հայրը մի նամակով յայտնում էր հարսնացուի հօրը հարսանիքի օրը: Այս նամակի մէջ ուշադրաւ են հետեւեալ բառերը. «Աստուած ձեզ ամօթով չանի, դուք ալ մեզ ամօթով չանէք մեր տոստ, դիւժմանի առջև»: Այս խօսքերի իմաստն այն է, թէ հարսնացուի

օժիտն այնպէս պատրաստէք, որ մեր բարեկամները չտխրեն և թշնամիները չուրախանան:

Այն օրը հրաւիրագրեր են գրուում նաև քաւորին, մի գլուխ շաքարի հետ, չորեքշաբթի օրը հրաւիրում են բարեկամ կանանց իսկ շաքաթ օրը՝ տղամարդկանց: Հնումը փոխանակ հրաւիրագրի, մի մարդ էր ուղարկւում, որ մի փունջ ծաղիկ կամ մի խընձոր և կամ մի նուռ տալով բերանացի հրաւիրում էր, ինքն էլ մի որևէ նուէր ստանում հրաւիրեալից:

Տաշտադրէս.—Այս սովորութիւնը Վանում գրիթէ դադարել է, և միայն գիւղերումն է տեղի ունենում: Հարսանիքի չորեքշաբթի օրը, փեսայացուի մայրը հրաւիրում է իւր ազգական կանանց և սրանց ներկայութեամբ մաղել տալիս հարսանիքի հացի ալիւրը: Տաշտը դրւում է տան մէջ տեղը, շուրջը վառւում են մոմեր, հրաւիրուած նուագաժողներն սկսում են նուագել, և հացթուխը մաղը ձեռին պարում է տաշտի շուրջը և ապա սկսում ալիւր մաղել, ասելով. «Շնորհ լցէք».—Նախ փեսայացուի մայրը և ապա հրաւիրեալ կանայք մի քանի դուրուշ են ձգում մաղի մէջ՝ իրը նուէր: Հացթուխը վերցնում է և հազար ու մի բարեմաղթութիւններով սկսում մաղել, իսկ տղաներն ու աղջիկներ տաշտի շուրջը պար բռնած պարում են: Հրաւիրեալ կանայք հիւրասիրուելուց յետոյ ցրւում են, իսկ միջանի մօտիկներ մնում են օգնելու:

Հարսանիքի նախորդ օրը փեսայացուի տնից ուղարկւում է հարսնացուի տունը «Թապախը», իբրև վերջնական նշան հարսանիքի հրաւերի: Թապախը պատրաստւում է այսպէս. մի մեծ մատուցարանի մէջ շարում են գունաւոր թղթերով և մետաքսէ թելերով փաթաթուած շաքարեղէններ, կարմիր խնձորներ, նրբներ, լիմոններ, ծաղիկներ, մի գլուխ շաքար և ծածկում մի նուրբ շաւով: Մօտիկ անցեալում Թապախի հետ ուղարկւում էին նաև երկու մետրանոց մի հաստ ծաղկեղարդ կերօն, որ վառւում էին հարսանեկան երթի միջոցին և վերջը նուիրում եկեղեցուն:

Շատ հին ժամանակները սովորութիւն է եղել, որ քաւորը ձեռին մի թուր է ունեցել, և երբ Թապաւորը մի որևէ շէմքից կամեցել է անցնել, սա թրի ծայրը խրել է կամարակալ փայտին, որպէսզի Թապաւորը այս թրի տակով անցնի և ազատ լինի չարքերի ազդեցութիւնից: Երբ տաճիկներն արդիւիւ են հայերին իրենց մօտ գէնը պահել, հարսանիքների միջոցին սկսել են մի ուրևէ թուրք զինուորից վարձով վերցնել, և որովհետև թուրը մահմեդականի լինելով պիղծ է համարուել, նախ օրհնել են և ապա գործածել: Ծերունիների ասելով մեզանից կէս դար առաջ Վանի

մեծամեծներից մինի, Ախիճան Ղարասեֆիրեանի, կարգադրուած եամբ այս թուրի փոխարէն սկսել են մեծ կերոն գործածել, ուստի և այժմ էլ այդ կերոնը թրի մոմ է կոչուում, այս կերոնի գործածութիւնն էլ վերացել է: Գիւղերում տեղ տեղ մնացել է թրի գործածութիւնը:

Ազգայնատում. — Պսակի նախորդ օրը հրաւիրուում են փեսայացուի երիտասարդ ընկերները, որոնք փոքր ինչ խմելուց յետ, աճուրդի են դնում ազգապաշու փէտը», որի դնողը դառնում է ազգապաշու: «Ազգապաշու փէտը» մի ձեռնափայտ է, թիթեղի կտորներով զարդարուած և գլխի մօտ մոմակաշներ շինուած, ուր մեղրամոմեր փակցնելով ազգապաշին ձեռն է առնում: Ազգապաշին համարուում է հարսնետր ամուրի հրիտասարդների պետը, և հարսանեկան գնացքի առաջնորդը և հիւրասիրութեան վերահսկիչը. բոլոր ծառաները նրան են հպատակուում և ուտել խմելու վերաբերմամբ եղած պահանջները հարսնետրների կողմից նրան են ուղղուում: Աճուրդը կատարուում է այսպէս. քահանան, եթէ ներկայ է, և կամ քաւորը վերցնում է ազգապաշու փէտը և ձայն տալիս, ով է ուզում առնել: Մինը վերցնում է և գետին խփելով բղաւում: Տուրի Շահրալի մի պողիկ (գաւ) գինի, բէշբարմաղայ մի լիտր ժափիկ, բուղունով (կանանչով) մի չափ սոխ: Մի ուրիշն առնում է նրա ձեռից փայտը, աւելի ուժով խփում գետինն և բղաւում: Տուրի հրկու գաւ գինի և այլն: Այսպէս պտտուում է այդ փայտը հարուածներ ուտելով՝ մինչև որ քահանան մի պահպանիչով յանձնում է ամենից աւելի առատ նուէր տուողին: Սա վերցնում է փայտը կեցցէների և ծափահարութեան աղմուկի մէջ և բոլորին լռեցնում՝ ստիպելով համբուրել այդ փայտը՝ ի նշան հպատակութեան: Փայտի աճուրդի պատճառով խոստացուած ուտելիքն ու խմելիքը տրուում է ազգապաշին, որոնք պսակից յետոյ կրկին հաւաքուելով քէֆ են անում: Երբեմն ազգապաշուց երաշխաւոր էլ էին պահանջում, որ խոստացածները տայ:

Հինադրէս. — Հնումը Վան քաղաքի մէջ, իսկ այժմ միայն գիւղերում, այն էլ ոչ բոլոր, կատարուում է հինադրէսի հանդէսը: Ազգայնատումի երեկոյեան փեսայի տանից սովորաբար փեսայի բրով կամ մի հարսի գլխին դրած հինան գիւֆ ու զուռնի առաջնորդութեամբ ազգապաշին տանում են հարսնացուի տունը: Հինան շաղախուած, մի ափսէի մէջ է լցուած լինում և դրուած մի մեծ մատուցարանի վրայ, որի եզրերին փակցրած են վառուած մոմեր: Հինայի ափսէի շուրջը ածուած է լինում զանազան շաքարեղէններ և մրգեր:

Հարսնացուի տանը հինաբերողը հինայի մատուցարանը

գլխին դրած պար է գալիս, և ապա հինան տալիս տնեցիներին՝ նախապէս մի նուէր ստանալով: Անմիջապէս առաջ են բերում հարսնացուին, գլխին երկու հաց դնում խաչած և բղաւում: Աստուած շատ հաց տայ՝ և ապա հարսնացուի ձեռներին հինայ դրնում: Բոլոր կանայք ևս, բացի սգուորներն ու պառաւածները, հինայ էին դնում:

Փեսայացուի տանը ևս փեսացուն իւր ձեռները հինայ էր դնում: Ազապաշին էլ իւր փայտի ծայրն էր հինայտում:

Փեսային սափրելու ձևը.—Պսակի օրը, երբ հարսնեւորները սկսում են հաւաքուել, հրաւիրւում է սափրիչը՝ փեսացուին հանդիսաւոր կերպով սափրելու: Փեսայացուն համբուրում է իւր ծնողների և քաւորի ձեռքը և նստում սենեակի կենդրոնում, շրջապատւած երկսեռ հարսնեւորներով: Նուագախումբը սկսում է նըւագել: Սափրիչը առատութեամբ քսում է սապոն մորուսին և բարձր ձայնով ասում. «Օրն էն օրն էլնի, որ մեր թագաւորն ծերանայ էսպէս ճերմակամուրուս էլնի»:—Ամէն, ամէն, ձայնում են հարսնեւորները:—Սափրիչը նորից ձայն է տալիս. «Թագաւորի հէր ու մէր, ածելին չի կտրեր, սրել կուզէ՛ս: Թագաւորի ծնողները դրամական նուէր են տալիս: Գիւղերում սափրիչը, մանաւանդ հնումը, մորուսը և գլուխը սափրելիս ածուների նման տեղ տեղ մաղերը թողնում էր և ապա «ծախում», այսինքն հարսնեւորներից նուէրներ առնելով ածելում, այժմ ածելում է և ապա իւր հայիլին հարսնեւորների առջև պըտըտեցնելով նուէրներ խնդրում: Հարսնեւորները $\frac{1}{2}$ —ծ զուրուշ դրամ են դնում հայելու վրայ: Այս միջոցին գիւղերում քաւորը ծաղիկներով զարդարուած մի խնձոր մետաքսէ կարմիր թաշկինակով բռնում է և տալիս թագաւորին, որը մեծ մասամբ բերնին դրած պահում է հարսանիքի ամբողջ ընթացքում և միայն լզըրեի ժամանակ քահանային տալիս: Մօտիկ ազգականներից ոմանք էլ գուլպա կամ ֆէս են նուիրում թագաւորին:

Երբ սափրիչը աւարտում է սափրելը, հարսնեւորները ասում են. «Աստուած շնորհաւոր անէ, մէկ էլ չտեսնաս էս օրեր», այսինքն կրկին չամուսնանաւ: Մնողները և մօտիկ ազգականներ մօտենում են և համբուրում են փեսայացուին:

Հալաօրհնէք.—Սափրուելու ծիսից յետոյ քահանան օրհնում է թագաւորի շրերը և տալիս ազապաշուն, որ տանի թագաւորին հագցնել: Ազապաշին ազապների հետ առանձնանում ևն մի ուրիշ սենեակ և սկսում թագաւորին հագցնել: Ամէն մի շոր հագցնելիս՝ երեք անգամ պտտեցնում են թագաւորի գլխով և բղաւում: Բարով վայելէ թագաւոր, Հանդիսականները կրկնում են.

«Հազար բարով վայելէ»: Այս միջոցին թագաւորի մայրը պարէ գալիս, իսկ ազապները երգում են.

Մեր թագաւոր զարդարեցին,
Զարով զարբաւներ հագուցին.

Հայոց նշան էր,

Տէր պահպանէր,

Սուրբ Կարապետ արևն օրհնէր,

Տէր մարդասէր թող պահպանէր:

Մեր թագաւորն զարդարեցին,

Հայոց օրէնք օրէնք էր,

Մեռելյարոյցն^{*)} արևն օրհնէր,

Տէր պահպան էր:

Մեր թագաւորն էր խաչ,

Քաջն ի ծոց խաչ ու մաչ,

Զղէն էր կարմիր, հայ կարմիր,

Արևն էր կարմիր, հայ կարմիր:

Պսակն էր կարմիր, նարօտն էր կանաչ,

Զիւրէն էր կարմիր, արևն էր կանաչ,

Արև վառ մընէր մեր թագաւորին,

Աստուած պահպանէր մինչի օրն վերջին:

Դօտիկն էր կարմիր, կարէն էր կարմիր,

Սօլերն էր սըրմայ, արևն էր կարմիր,

Կարմիր հայ կարմիր թագուհուն բարև,

Թագուհուն արև, ամենին բարև:

Թագաւորի շորերը հագցնելիս ազապներն աշխատում են թագաւորի կօշիկը կամ մի ուրիշ հագնելիք գողանալ, որպէսզի ազապապշին ամօթահար՝ իր հսկման մէջ թերանալու վերաբերմամբ, ստիպուել մի նուէր տալ և առնել:

Հանդերձ հագցնելու ամբողջ ընթացքում կնքահօր կողմից եկած երկու երեխաներ ձեռներին թրի մոմերը բռնած կանգնում են թագաւորի երկու կողմը:

Պարսիկուր.— Թագաւորի հանդերձը հագցնելուց յետոյ հարսնեւորներին առաւելապէս մօտիկներն ու պատուաւորները սովորաբար կառքերով և ձիով, ոմանք էլ հետի թագաւորի ու նրա հօր հետ գնում են հարսնետուն: Առաջին, պատուաւոր կառքում նստում են թագաւորի հայրն ու քաւորը, իսկ երկրորդում, որ յաճախ ծաղիկներով և թարմ ուռնիներով զարդարուած է լինում, թագաւորն ու ազապապշին: Հնումը սովորութիւն է եղել,

^{*)} Աւանց գիւղի մագաղաթէ աւետարանը:

որ թագաւորը գնացել է ուղղակի եկեղեցի, իսկ հարսնւորները միջանիսը թագուորի հօր հետ գնացել են հարսնացուի տունը և հարսնացուին բերել եկեղեցի: Եղել են դէպքեր, որ հարսնացուին բերել են քաւորի տունը և առաւօտ վաղ, դեռ արեւը չծագած պսակել:

Հարսնացուի տանը եկած հարսնեւորներից տղամարդիկ նըստում են առանձին, կանայք առանձին, իրենց մէջ ունենալով հարսնացուն: Այստեղ ևս քահանան օրհնած է լինում հարսնացուի շորերը. նրա ընկերուհիները երգեր երգելով հագցրած, կապցրած են լինում նրան: Գալիս է քաւորկինը, վերցնում նրա գլխի քողը և իւր բերած քողը ձգում, նախապէս երեք անգամ գլխի շուրջը պտտեցնելով: Հարսնառ եկած կանայք հիւրասիրւում են սուրճով, շարպաթով, խմորիղէններով, և մրգեղէնով: Սուրճ և օդի են բաշխում նաև տղամարդկանց. ի վերջոյ աղապաշին, կնքահօր հրամանով, իւր օգնականի հետ գալիս է կանանց բաժինը և շտապեցնում եկեղեցի գնալու: Անմիջապէս հարսնաքոյրը, — մի պառաւ կամ միջահասակ կին, որ որոշ երախտիք ունի հարսնացուի վրայ, — վառում է փեսայացուի տանից բերուած երկու մետրանոց կերտնը և գալիս կանգնում հարսնացուի կողքին: Ազապաշին իւր օգնականով գալիս ընում են հարսի կրտսերից: Մօտենում է մայրը և հայրը, համբուրում և օրհնում: Այս միջոցին մօտենում է քաւորը և կամենում է հարսնացուին տանել, սակայն հարսնքուրը ձեռքը դնելով նրա, հարսնացուի, գըլխին չի թոյլ տալիս: Քաւորը մի կամ միքանի մէճիտ է դնում հարսնացուի գլխին, սակայն հարսնքուրը վերցնելով հանդերձ թոյլ չի տալիս, մինչև որ երկրորդ և նոյն իսկ երրորդ անգամ մի մի բան չի աւելացնում: Երբ հարսնքուրը քաշում է ձեռքը՝ քաւորկինը քիշմիշ կամ շաքարեղէն է լցնում հարսի գլխին *): Քաւորն առաջնորդում է հարսնացուին տղամարդկանց սենեակը և կանգնեցնում փեսայացուի աջ կողքին: Մօտենում է քահանան, ձեռք ձեռքի տալիս թագուհուն ու թագուորին և այնտեղ կատարում պսակի խորհուրդի մի մասը: Այս միջոցին տեղի են ունենում ճառախօսութիւններ, երգ: Ազապների խումբը երգում է հետևեալ երգը.

Թաղուոր, ինչ բերեմ քե նըման,

Քիոյ կանաչ արևու նման.

*) Գիւղերում աղանձ ու քիշմիշ են անում, իսկ աղքատները սոսկ ցորեն:

Մեր վարդինիսն որ բացուէր՝
 Բացուէր քիոյ արևուդ նըման,
 Թազուր, ինչ բերեմ քիոյ նըման,
 Քիոյ կանաչ արևու նըման.
 Սարի սուսունն որ բացուէր,
 Բացուէր քիոյ արևուդ նըման,
 Թազուր ինչ բերեմ քե նման,
 Քիոյ կանաչ արևու նման,
 Աղբերանց արունն որ բացուէր,
 Բացուէր քիոյ արևուդ նըման,
 Թազուր, ինչ բերեմ քե նման,
 Քիոյ կանաչ արևուդ նըման,
 Վարդ մանուշակ որ բացուէր,
 Բացուէր քիոյ արևու նըման,
 Թազուր, ինչ բերեմ քե նըման,
 Քիոյ կանաչ արևդ աննըման,
 Շուշան ծաղիկ որ բացուէր,
 Բացուէր արևուդ նըման,
 Թազուր, ինչ բերեմ քե նըման,
 Քիոյ կանաչ արևուդ նըման,
 Պալասան ծաղիկն որ բացուէր՝
 Բացուէր քիոյ արևդ աննըման:

Ի վերջոյ նստում են կառքեր և կամ հետի ուղևորում են
 դէպի Թազուրի եկեղեցին: Այստեղ Թազուրին խոստովանեց-
 նում են, խրատներ տալիս ամուսնական կեանքի վերաբերմամբ:
 Իսկ հարսին ութ օր առաջ են խոստովանեցրած լինում և հաղոր-
 դութիւն տուած: Կատարում են պսակի խորհուրդը և մի բաժակ
 զինի խմեցնում երկու ամոլներին: Այժմ դիւղերում, ինչպէս և՛
 հնումը քաղաքում, Թազուհու ու Թազաւորի գլխներին մի ուրար
 են ձգում, ի նշան միութեան:

Պսակի խորհուրդը կատարելիս նորափեսան իւր բռնում պա-
 հած շաքարի կտորը դնում է նորահարսի բուռը, որպէսզի «իրենց
 սէրը միշտ քաղցը լինի»:

Պսակը աւարտելուց յետ՝ հարսները տղամարդիկ մօտենում
 են Թազաւորին ու Թազուհուն և շնորհաւորում, Թազաւորի կըրծ-
 քից կախուած խաչն ու նրա ճակատը համբուրելով և կամ ըստ նոր
 սովորութեան նրա ձեռքը թոթուելով: Ապա Թազաւորն ու Թա-
 զուհին առանձին առանձին առաջնորդում են դէպի եկեղեցու դու-
 ուր, ուր հասած միջոցին Թազաւորը դառնում է դէպի սեղանը և

երեք անգամ խոնարհում, և այս միջոցին բոլոր հարսնեւորները ըղաւում են. «Աստուծոն ամանմթ (աւանդ)»:

Դուրս գալով եկեղեցուց կառք են նստում և ուղևորւում դէպի Թազաւորի տունը, միայն ուրիշ ճանապարհով: Հնումը Թազաւորն ու Թագուհին ձիեր էին նստում, և Թագուհին իւր գաւակին ունենում էր իւր հարսնեղբայրը: Այժմ գիւղերումն են ձի նստում, միայն Թագուհին Թազաւորի գաւակը: Սրանց առաջ նորդում է դաւուլ զուռնան, շրջապատուած ահագին հանդիսատեսներով: Հնումը որոշ տեղ հասնելիս, օր. Յանկիւսներում պսակուողը՝ դարի գլուխը, կանգնում էին, Թազաւորը ձիու գլուխը դէպի եկեղեցին էր դարձնում և մի բուռ մանր դրամ շաղ տալիս հարսնեւորներին վրայ:

Թագաւորի բարեկամների տների առջևից անցնելիս բարեկամները կանգնեցնում են այս գնացքը և հիւրասիրում Թազաւորին ու հարսնեւորներին խմիչքներով ու մրգեղէնով:

Երբ հասնում են Թազաւորի տան փողոցի դռանը, Թազաւորի ու Թագուհու առջև դնում են մի ոչխար կամ զոնէ մի հաւ, գլուխը դնելով դռան շէմքի վրայ: Սրա արիւնից խաշած քրտում են դռան կամարակալ քարի և շէմքի վրայ: Թազաւորը կոխելով այս արիւնը՝ մտնում է ներս, նրան հետևում է Թագուհին, նախ աջ ոտը դնելով շէմքից ներս, որպէսզի բարեբախտ լինի իւր մուտքը: Այս միջոցին ազապները սկսում են երգելով դուրս կանչել Թազաւորի մօրը, որ ըստ սովորութեան չի գնում ոչ հարսնացուի տունը և ոչ եկեղեցի: Ահա այս երգը:

Էկէք բարև, հայ էկէք բարև,

Մեր շնորհաւոր Թազաւորին.

Թազաւորին շատ արև,

Ուր Թագուհուն շատ բարև:

Թազաւորի մէր տիւս արի,

Քի նուշ ամպար*) ենք բերէ,

Վարդ ու ծաղիկ ենք բերէ,

Մեխակ, շուշան ենք բերէ:

Թազաւորի մէր տիւս արի,

Տախտ աւելող ենք բերէ,

Թոնիր վառող ենք բերէ,

Կովեր կթող ենք բերէ:

Թազաւորի մէր տիւս արի,

Քեզ տեղ իսկող ենք բերէ,

*) Ամպարիւս — խմելիք.

Կեր խում արող ենք բերէ,
 Քեզ զարդարող ենք բերէ:
 Թագաւորի մէր տիւս արէ,
 Քեզ ինչ և ինչ ենք բերէ.
 Քեզ գեօրի¹⁾ կազ²⁾ ենք բերէ,
 Լեզուն տաս գազ ենք բերէ:
 Թագաւորի մէր տիւս արէ,
 Քո գլոխ դըմփող ենք բերէ,
 Շիրիկ շիրվոր³⁾ ենք բերէ,
 Ոսկ ու խեղճակ⁴⁾ ենք բերէ:
 Թագաւորի մէր պար արէ,
 Սարի կաքաւ ենք բերէ,
 Սարի մարալ ենք բերէ:
 Զուխտակ ջէյրան ենք բերէ:

Թագաւորի մայրը գլխին դրած կամ ձեռին բռնած մոմերով զարդարուած մի ափսէ, լի շաքարեղէններով ու զաթաներով, դուրս է գալիս և պարելով ընդ առաջ դնում Թագաւորին ու Թագուհուն և համբուրելով նրանց՝ առաջնորդում հարսնացուի սենեակը: Այս միջոցին քահանան եւ Արեգական արդարութեան շարականն ասելով առաջ է ընկնում:

Երբ հարս ու Թագաւոր ուզում են անցնել սենեակի շէմքով, սրանց ոտների տակ երկու ափսէ են դնում, որը Թագաւորը կոտրատելով ներս է մտնում, որպէսզի չարի գլուխն էլ այդպէս կոտորուի: Գիւղերում մի մեծ կաւէ պնակ են խփում գետին կոտորում՝ բղաւելով.

Կոտրի քեասէն.

Ապրի փեսէն:

Հարս ու փեսան մտնում են կանանց սենեակը, հարսն այդտեղ է մնում, իսկ փեսան դուրս գալիս տղամարդկանց սենեակը: Գիւղերում հարս ու փեսան նստում են յատուկ իրենց համար կապած թախտի վրայ:

Մի քիչ յետոյ ընթրիք են տալիս նախ տղամարդկանց և ապա կանանց: Թագաւորը, առանց Թագուհու, ծառայում է տղամարդկանց սեղանին:

1) Լիճ.

2) Սազ.

3) Ժառանգակից.

4) Նախանձ.

Հնումը սովորութիւն է եղել, որ քահանան օրհնել է գինու առաջին բաժակը և մատուցել սեղանի առաջին պատուաւոր մարդուն, որից յետոյ սեղանակիցներն իրաւունք են ստացել գինի խմելու: Եթէ սեղանին երկու կամ աւելի համազօր պատուաւոր մարդիկ են եղել, քահանան, որ ստիպուած է եղել մինին առաջնութիւն տալ, ենթարկուել է կշտամբանքի միւսներէ կողմից: Եղել են դէպքեր, որ միւս պատուաւոր հիւրերն իրենց համախոհներով վեր են կացել սեղանից և բաժակներով ուժեղածել քահանային և նրանից առաջնութիւն ստացած հիւրին: Այս տգիտ երևոյթը տեսնելով՝ առաջնորդներից մինը կարգադրել է, որ առաջին օրհնուած բաժակը տարուի և գինու կարասն ածուի, որպէսզի այս օրհնուած գինին բոլոր հրաւիրեալներին էլ բաշխուի:

Այժմ սովորութիւն է մտել սեղանապետ, թամաղա, ընտրելու, որը առաջին բաժակը առաջարկում է խմել թագաւորի ու թագուհու, ապա երկու խնամինների, յետոյ քաւորի կենացը: Այս երեք պարտադիր բաժակներից յետոյ, որ տեղի է ունենում երկար բարեմադթութիւններով, խմում է սեղանակիցների կենացը առանձին առանձին կամ խումբ խումբ: Նոյն լիակ քաղաքում դանակի և պատառաքողի դործածութիւնը դեռ ևս ընդհանրացած չէ, և կերակուրներն էլ ամէն մինին առանձին չեն մատուցւում, այլ 5—10 հոգուն մի մեծ պնակով, ուստի և ուրախօլի է, որ պահպանուած է ճաշից առաջ և յետոյ ձեռներ լուանալու սովորութիւնը: Սպասաւորները և տան աղջիկները մի-մի կոնք ձեռներին բռնած ու մի-մի սրբիչ ուսերին ձգած առաջարկում են լուացուելու և միկնոյն սրբիչով սրբուելու: Ծաշից յետոյ լուացուողներին ասում են. «Մաքրողական», սա էլ պատասխանում է. «Հաւատարական» և կամ՝ «Շնորհակալ եմ»: Ընթրիք է մատուցւում նաև հարսնացուի տանը այն հրաւիրեալներին, որոնք կէս օրին եկած էին ընդունելու հարսնառ եկողներին: Սակայն այստեղ մի առանձին ուրախութիւն, քէֆ տեղի չի ունենում, որովհետև հարսնացուի ծնողները տխուր են լինում և նոյն իսկ մայրը լաց է լինում:

«Էջ թարե» այսինքն այգաողջոյն: Արևապաշտական այս սովորութիւնը Վանում արդէն վերացել է, ֆեսցել է միայն միջանի գիւղերում: Պսակի օրուայ հետեալ առաւօտեան, դեռ արևը չծագած, թագուհին ու թագաւորը ազապների ու հարսնեկոնների հետ, նուագածուների և երբեմն, նաև քահանայի առաջնորդութեամբ բարձրանում են տան կտուրը և կամ մի բարձր տեղ, որտեղից շատ լաւ երևալու է արեգակի ծագումը: Այստեղ թագուհին ու թագաւորը բռնում են մի թաշկինակի

ժայրերից և երեսները դէպի արևելք դարձրած կանգնում: Զուռնա նաղարան շարունակում է նուագել և աղապները երգում են.

Էգ բարև, մյ էգ բարև,

Էգն արևուն տանք բարև.

Տայ թագաւորին շատ արև:

Վահէ, վահէ.

Էգ բարև, մյ էգ բարև,

Էգն արևուն տանք բարև,

Տայ թագուհուն շատ արև:

Վահէ, վահէ.

Ապա աղապները պար են բռնում հարս ու թագուորի շուրջը և երգելով պարում.

Աստուած պախէր մեր թագաւոր

Եւ թագուհին խերով մէրով.

Աստուած պախէր մեր թագաւոր

Եւ թագուհին քաւորներով:

Աստուած պախէր մեր թագաւոր

Եւ թագուհին սէրով բարով:

Ապա երկու պառաւ կանայք մօտենում են և երգում.

Բարի լուսու դէմ կայներ ես,

Կանաչ կարմիր դու կապեր ես,

Աստուած պախի քե պարզերես,

Բարով թագուհիդ վայելես:

Խէք¹⁾ բազիւքի²⁾ դէմ կայներ ես,

Կանաչ կարմիր դու կապեր ես.

Սուրբ պսակդ վէլես վայելես,

Աստուած պախէ քե պարզերես:

Աղթամարայ դէմ կայներ ես,

Քանձ լոյս խրեշտակ զուարթերես.

Թագուհիդ վէլես վայելես,

Աստուած պախէ քե պարզերես:

Իւրաքանչիւր տունը երգելիս հարս ու թագուորի երեսները դարձնում են այն կողմը, ուր գտնւում է երգի մէջ յիշատակուած սրբութիւնը: Յաճախ այս երգը երկարացնելով քրիստոնէական սրբութիւններ ևս յիշում են միևնոյն ձևով. օր.

Սուրբ Նշանայ դէմ կայներ ես,

Ալ, նարընջի բաշ կապեր ես,

¹⁾ Հայկ և ²⁾ բոյլք համաստեղութիւններ:

Թագըդ վէլես վայելես,

Տէր քեզի պախի պարգերես:

Ջուխտ Վարագայ դէմ կայներ ես,

Այ, կանանչ, կարմիր կապեր ես,

Բարով թագունիդ վայելես,

Սուրբ խաչ պախի քե պարգերես:

Անապատայ¹⁾ դէմ կայներ ես,

Քանց կարմիր խնձոր կարմրեր ես և այլն:

Եթէ քահանան ներկայ է լինում, թագաւորի վերայ սուր-
ջառ է ձգում և ձեռքը աւետարան տալիս, ու այս հանդէսն ա-
ւարտում պահպանիչով, երբ ծագում է արևը և իւր կենսատու
շողերը սփռում նորապսակների վրայ:

Օժիտ.—Պսակի հետեւալ օրը մի պառաւի ուղեկցութեամբ
նորահարսի տնից ուղարկւում է օժիտը, որ հարսնետոհիւրի ներ-
կայութեամբ բացւում և ցոյց է տրւում: Այս օժիտին ուղեկցող
և միևնոյն ժամանակ բացող պառաւին դրամական նուէր է
տրւում:

Օժիտը բաղկանում է մի սնակից, որի մէջ դարսած է լի-
նում միքանի ձեռք հանդերձ, զարդեր և զանազան նուէրներ,
գլխաւորապէս գուլպաներ, նոր խնամիկների համար:

Պէտք է նկատել, որ օժիտը գլխաւորապէս մայրերն են
պատրաստում տարիների ընթացքում: Քաղաքում այժմ հետըզ-
հետէ ընդհանրանում է դրամական կամ կալուածական օժիտ
տալու սովորութիւնը:

Ուոց կտրել, որ ըստ մշտոցի պսակ վերացուցանել է նշա-
նակում: Պսակի հետեւալ օրը քահանան գալիս է թագաւորի
տունը, և հարս ու թագաւորին կանգնեցնում է գետնին դրած
մի բարձի երկու կողմը, զլուխ գլխի տալիս և մի ուրար ձգում
նրանց գլխի վրայ. ապա պատշաճ աղօթքները կարդալուց յետոյ
վերջնում է ուրարը և թագաւորի կրծքից պսակի ժամանակ
կախուած խաչը:

Հնումը այս արարողութեան փոխարէն միայն ուռցն էին
կտրում, այսինքն փայտէ ձողի վրայի կանաչ կարմիր բրդէ կամ
միտաքսէ թելերը կտրատում էին:

Առաջատ.—Ուռց կտրելու գիշերը, ընթրիքից յետոյ, թագա-
ւորը առանձնանում է մի սենեակ, ուր արդէն պատրաստուած է
լինում առաջատի անկողինը, և մօտը դրուած մի շիշ գինի,
մեղր և մրգեղէններ: Տան մեծերը շուտով գնում քնում են, իսկ

1) Լիւմ և Կտուց անապատներ:

հարսները նորահարսին վերցնում են և իրենց տան սենեակները ցոյց տալու պատրուակով՝ բերում առաջաստի սենեակը, ուր փոքր ինչ խօսելուց յետոյ մէկ մէկ դուրս են գնում: Մնում են նորապսակները առանձին, հարսը մի տեղում մխտաւած, լուռ ու մունջ: Մօտենում է նորափեսան և աշխատում է խօսանել նրան, սակայն վերջինս յամառում է, մինչև որ մի ընծայ, օր. միքանի լիրա կամ մի զարդ, նուէր չի ստանում իբր խօսելայն կամ «զրուցելայն»: Կցկտուր խօսակցութեան հետևում է հիւրասիրութիւն. նորապսակները խմում են միևնոյն բաժակից ի նշան միութեան և ուտում են մեղր ու քաղցրաւենիք, որպէսզի իրենց միութիւնը քաղցր անցնի:

Կուսութեան ապացոյց սաւանը խստիւ պահանջում է թէ ծնողներից և թէ, մանաւանդ, իրեն նորափեսայից: Ծղկ են դէպքեր, որ մեղանշած նորահարսին անպատուելով հօր տունն են դարձրել:

Նորահարսն առաւօտեան շատ վաղ վեր է կենում, գնում կեսրայրի զգեստները հագցնում, ձեռքին ջուր լեցնում, որ լուացուի, իւր բերած երեսուրբիչը ձեռքին ձգում, որ սրբուի: Կեսրայրն այդ ժամանակ նրան մի ոսկի ընծայ է տալիս, մի երկու ընծայ էլ սկեսուրն է տալիս իբրև «տունամոնելայն» և «երես տեսնելայն»: Այդ օրը սովորաբար «փաշա» են եփում և հիւրասիրում հետաքրքիր ու բամբասաւէր պառու կանանց:

Երբեմն նորափեսայի սաստիկ յուզմունքից և կամ այլ, նրանից կախուած պատճառներից յարաբերութիւնը տեղի չի ունենում, այսպիսի դէպքում կարծում են թէ չարքերը «կապ» են ձգել, ուստի և զանազան միջոցների են դիմում՝ արձակելու, այսպէս, օրինակ, յարաբերութեան մտած միջոցին դրսում հրացաններ են արձակում, որպէսզի չարքերը վախենան, փախչեն, ու ազատ թողնեն նորափեսային, թէ հարսանիքի և թէ առաջաստի մտած միջոցին նորափեսի բոլոր կոճակները արձակած են պահում, նաև մի կողպէք փակուած պահում են նորափեսի գրպանում, որը բաց է անում առաջաստի գիշերը: Չար աչքի և չարքերի ազդեցութիւնից հարս ու փեսին ազատելու յուսով գործ էր ածում նաև ուռցը.— «մի փայտ է, ծայրին կանանչ և կարմիր բուրդ կապած, որ պսակի օրից մինչև առաջաստի գիշերը հարս ու փեսի առաջից ման էին ածում, որպէսզի չար աչքերի և չար ոգիների ազդեցութիւնը հարս ու փեսի փոխաբէն՝ նրա վրայ անցնի:

Հարսի լողացումը.— Առաջաստի հետեւալ օրը նորափեսի տան տարիքաւոր կանայք, հարսնետնից դեռ ևս չմեկնած ողջա-

կանուկները հետ լողացնում են նորահարսին այսպէս.—Տաշտի շուրջը մեղրամոմեր են վառում, յետոյ հօթն անգամ դէպի աջ քաշում են նորահարսի քողը իբր թէ քակում են նրա հօթնատակ կապը, և ապա հանուեցնում, տաշտի մէջ պըպըզիցնելով լողացնում, միանգամայն փորձելով նրա պարկեշտութիւնը և հնազանդութիւնը, այսպէս յանկարծ սաստիկ տաք ջուր են ածում գլխին, մէկ էլ սառը ջուր։ Եթէ նորահարսը, նախապէս իւր մօրից խրատուած չլիսելով, մի անզգոյշ շարժումն անէ և կամ մի ճիշտ արձակէ, անպարկեշտ և անհնազանդ կը հռչակեն նրան և երեսից կը ձգեն։ Այսպիսի բարրաբոսական փորձեր անում են նաև ուրիշ առիթներով։ Պատմում են, թէ մի անգամ մի պառաւ ոչխարի ծնկոսկրը լաւաշի մէջ փաթաթած տալիս է իւր նորահարսին, որ ուտէ, կամենալով փորձել, թէ նա այնքան անպարկեշտ կը լինի, որ ոսկորը հացի միջից հանէ և կրծէ։ Նորահարսը ամօթից սաստիկ նեղուելով կուլ է տալիս ամբողջ ոսկորը, որը և այս պատճառով մինչև այժմ էլ հարսնուկ է կոչուում, այսինքն հարսի կուլ տուած։

Խնամապատիւ.—Պսակից երեք կամ մի քանի օր յետոյ նորափեսայի հայրը հրաւիրում է նորահարսի ծնողներին իւր բարեկամների հետ շնորհ բերել իրենց մօտ։ Այս հրաւերը ընդունուած չէ մերժել. և նորահարսի հայրը հրաւիրելով իւր մօտիկ և պատուաւոր ազգական տղամարդկանց, 10—20 հոգով գնում է խնամու տունը, ուր մեծապէս և ճոխաբար պատոււում է։ Ընթրիքից յետոյ դիրութիւն է տրւում նորահարսի հօրը և մօտիկ ազգականներին առանձնապէս տեսակցելու իրենց աղջկայ հետ։ Այս հրաւերը հնումը կոչուում էր վիր իրօքի, այսինքն երեք օրից վերջ, որովհետև սովորաբար պսակից երեք օր յետոյ էր տեղի ունենում։

Այս միևնոյն օրը, առաւօտեան, թագաւորը ազապաշու և ազապների հետ դափի և զուլնայի առաջնորդութեամբ այցելութեան է գնում իւր ազգականների տները, ուր և հիւրասիրւում է խորովածով, գինով ու մրգեղէններով։ Շատ անգամ ազապները այսպիսի տներում հարբում են, և սկսում են զանազան պահանջներ անել երգելով։

Էսա տուն աղէկ տուն ի,

Ինչ անեմ գինի չունի։

Տնեցիները պատասխանում են.

Գինի ունի,

Պերող չունի և անմիջապէս գինի բերում։ Սակայն ազապները նորից երգում են.

էստ տունն աղէկ տուն ի,

Ինչ անեմ ժաժիկ չունի:

Տանեցիները կրկին պատասխանում են երգելով.

Ժաժիկ ունի,

Պերոդ չունի:

Մի երրորդն էլ հաստատում է

Չէ վալլահ, էնէլ ունի,

Պերոդ չունի:

Փնսպատիւ.— Խնամապատուից մի երկու շաբաթ յետոյ նորահարսի հայրն է հրաւիրում նորափեսայի ծնողներին և նրանց ազգական տղամարդկանց և հիւրասիրում ընթրիքով:

Դարձ.— Իգական սեռի խնամիները առաջին տարին իրաւունք չունին միմեանց այցելել, ուստի և նորահարսի մայրն ու քոյրերն անհամբերութեամբ սպասում են նրա դարձին, նրա իսկ բերանից լսելու տեղեկութիւններ նրա նոր վիճակի մասին:

Այս դարձը սովորաբար տեղի է ունենում ծաղկազարդին, համբարձման, վարդավառին, վերափոխման, և ամէն անգամ տնւում է 15 օր: Որոշեալ օրը նորահարսի տանից խնդրակ է գալիս, բերելով զանազան թխուլացքներ և մրգեղէններ, որ բարե ևն կոչւում, և տանում նորահարսին, որի հետ խնամիները նոյնպէս «բարեներ» են դնում: Դարձ գնալու միջոցին ընդհանրապէս կեսրանքը նոր հանդերձներ են կարում, իսկ հարանքը՝ մի որևէ զարդ ընծայում: Ընդունուած չէ, որ նորահարսի դարձ գնացած ժամանակ նորափեսան այցելէ նրան, այլ միայն թոյլ է տրւում տօն օրերին, զատկին, վարդավառին, տեսութեան գնալ, այն էլ նուէրներով:

Թէ տնեցիները և թէ մանաւանդ փողոցի չարաճճի երեխաները զանազան կատակներ են անում նորափեսի հետ, երբ նորահարսը դարձ է գնացել: Այսպէս մի քարձ են դնում նրա անկողնի մէջ, ծաղիկներով խփում են նրան՝ և կամ երգում. ծառ-զարդար, զըռթիկ, զըռթիկ, յիշեցնելով որ ծաղկազարդին տարել են նորահարսին: Փողոցում երեխաները երգում են.

Անձրև կուգայ լուլա լուլա,

Խարսներ կերթան փեսան կուլայ:

ՏՂԱԲԵՐՔ ԵՒ ԿՆՈՒՆՔ.

Եմլութիւն.—Ամուլ կնոջ չքեր են կոչում և առանց որոշելու, թէ սրա ամուլթիւնը իրենից է թէ ամուսնուց, նախատում են նրան, չոր ծառ, չպտղած, չզօրացած անուանարկելով նրան, այս պատճառով և ամուլ կանայք ամեն միջոցի դիմում են երեխայ ունենալու։ Այսպէս՝ ուխտ են գնում զանազան սրբերի, մանաւանդ Տէր Յուսկան որդու վանքը, Ոչխարանց գիւղի վերևի Սբ. Ասողմի մատուռին, ուր աքաղաղ, զառ զոհելուց և մոմեր վառելուց յետ՝ մի որևէ իր գողանում են ու իրենց հետ տանում։ Եթէ նրանց ուխտը կատարւում է, դողացած իրի նման մինն էլ շինել տալով բերում են և երկուսն էլ թողնում վանքին, իսկ եթէ ոչ՝ նոյն իրը վերադարձնում։

Սրբի տուած երեխային տալիս են այդ սրբի անունը, և կամ՝ Բրիստոստուր, Տիրատուր, Ասուածատուր անուանում։ Նրան կնքում են այդ սրբավայրում։

Նոյն, երեխայ ունենալու նպատակով, դիմում են նաև հետևալ միջոցներին.

Ամուլ կնոջը հրեք անգամ անց են կացնում Նարեկացու աղօթատեղու և կամ այլ այսպիսի ծակ քարերից *):

Ուխտ են գնում Լէզքի Եօթ թոնիրներին **):

Վիժմու համար դիմում են հետևալ միջոցներին, թէպէտ և շատ սակաւ է պատահում, այն էլ զրեթէ միայն ապօրինի կեանակցութեան միջոցին.

ա. Ծանր բաներ են վերցնում։

բ. Բարձր տեղից թռչում են։

գ. Մոխրաջուր են խմում, որ սիրտը խառնէ։

դ. Փորը տրորում են—մասսաժ են անում։

Յղութեան միջոցին յղի կնոջ ուտելու և խմելու վերաբերմամբ ունեցած բոլոր քմահաճոյքները կատարւում են, որպէս զի ծնունդից երեխայի աչքը ծուռ չլինի։

Պատմում են թէ մի յղի կին իւր ամուսնու հետ ձիով հեռանց տանից վերադառնալիս ցեխի մէջ նստան մի հատիկ է տեսնում, իջնում է ձիուց և վերցնում, ուտում։ Ամուսինը սաստիկ բարկանալով սրա որկրամոլութեան վրայ, դաշոյնով խփում սրա

*) Սրանք կտէխի մնացորդներ են։

**) Տեո Հաւատքի բաժնում։

որովայնը պատուում է և ինչ է տեսնում՝ նոյն հատիկը սրա արգանդի երեխայի բերնում:

Ցանկանալով որոշել ծնունդի՞ք երեխայի սեռը՝ դիմում են հետևեալ միջոցներին.

ա. Յղի կինը իւր վերայի մի ոջիլ բռնում դնում է իւր աջ ձեռի բռան մէջ տեղը և վերան բրգաձև մի քիչ հող ածում ու դիտում. եթէ ոջիլը բրգի գագաթից դուրս եկաւ՝ ծնունդի՞ք երեխան արու է լինելու, եթէ կողքից՝ աղջիկ:

բ. Հացթուխը մի գունտ խմոր ձգում է թոնիր և դիտում, եթէ առանց ճաթելու ուռչում է՝ նշանակում է, որ ծնունդի՞ք երեխան մանչ է լինելու, իսկ եթէ ճաթում է՝ աղջիկ:

գ. Եթէ յղի կնոջ պորտը դէպի վեր է ուղղուած՝ ծնունդի՞ք երեխան արու է լինելու, եթէ ներքեւ՝ աղջիկ:

դ. Եթէ յղի կնոջ ծծի պտուկը սեացած լինի՝ ծնունդի՞ք երեխան մանչ է լինելու, իսկ եթէ սպիտակ՝ աղջիկ:

ե. Եթէ յղի կնոջ նստատեղին լայն լինի՝ մանչ է ունենալու, իսկ եթէ նեղ՝ աղջիկ:

զ. Եթէ յղի կնոջ երեսը պայծառ է, ուրախ՝ մանչ է ունենալու, իսկ եթէ կախ, տխուր՝ աղջիկ:

է. Եթէ յղի կնոջ փորը կլոր լինի, մանչ է ունենալու, իսկ եթէ կախ՝ աղջիկ:

ը. Եթէ յղի կնոջ արգանդում երեխան շուտ խաղայ՝ մանչ է լինելու, եթէ ուշ՝ աղջիկ:

թ. Եթէ յղի կնոջ երեխան փորի աջ կողմում նկատուի՝ մանչ է լինելու, եթէ ձախ՝ աղջիկ:

ժ. Եթէ յղի կինը քորոց դռնի՝ մանչ է ունենալու, իսկ եթէ ասեղ՝ աղջիկ:

ժա. Եթէ յղի կինը նստած միջոցին ճկուի նստի, այսինքն ոտներն միմեանցից հեռու դրուած նստի, աղջիկ է ունենալու, իսկ եթէ սոմքուի նստի, այսինքն սովորականի համեմատ, ոտները միմեանց մօտ նստի՝ մանչ:

ժբ. Եթէ յղի կինը թեթև շարժունք, արագ քայլուած, և ուղիղ դիրք ունենայ՝ մանչ է ունենալու, իսկ եթէ ընդհակառակը ծանրաքայլ, փորը տնկած և ետևի վրայ քայլէ, աղջիկ է ունենալու:

ժգ. Յղի կնոջ ստիճից մի կաթիլ կաթ կթում են մի գաւաթ ջրի մէջ, եթէ կաթիլը իջնում է գաւաթի յատակը, ծնունդի՞ք մանչ է լինելու, իսկ եթէ մնում է ջրի երեսին՝ աղջիկ:

ժդ. Երբեմն յղի կնոջ յանկարծակի ասում են. «Քա՛ ձեռնհրդ ինչի՞ այդ չափ աղտոտ են» և դիտում, եթէ նա իւր ձեռներին

երեսները վրայ նախ նայէ՝ մանչ է ունենալու, իսկ եթէ բռան՝ աղջիկ:

Քե. Վանում գաւազիտուններն այսպէս էլ են գուշակում ծնունդիք երեխայի սեռը. գումարում են հօրն ու մօր անունների և սաղմնադրութեան տարուայ տանուտէրի տառերի թիւը, եթէ սրանց գումարը զոյգ թիւ ներկայացնէ՝ ծնունդիք երեխան աղջիկ կը լինի, իսկ եթէ կենտ՝ մանչ: Օր. Աննա և Բագրատ 4+6, իսկ այս, 1910 տարուայ տանուտէրի (Այծեղջիւր) թիւը 9 , ուրեմն, 4+6+9=19. հետևապէս և ծնունդիք երեխան լինելու է մանչ:

Ընդհանրապէս տիրում է նաև այն կարծիքը, որ եթէ տմուսինը կնջից առոյգ է, գեր և փոքր ինչ հասակով, սրանց զաւակներն առաւելապէս արու են լինում, հակառակ դէպքում՝ աղջիկ:

Ծնունդիք երեխային որոշ առանձնատկութիւններ տալու յուսով յղի կանայք դիմում են հետեւեալ միջոցների.

ա. Ձու են գողանում, եփում և տանում փողոցում ծածուկ ուտում և դնելով մատը իրենց այտերի վրայ ասում. «Էսա տեղանք պուճ կուզեմ» որպէսզի ծնունդիք երեխան ծիծաղելիս այտերի վրայ փոսիկներ գոյանան:

բ. Գնում են Վանայ լճից ջուր խմում, որպէս զի ծնունդիք երեխայի աչքերը կապտագոյն և մազերը խարտաշ լինին:

գ. Ուխտատեղիներում սրբի գերեզմանի հողից ձգում են իրենց բերանը ասելով. «Էթայ ըլի ծծի տակ, չէթայ էլի էրեսի վրայ», որպէս զի ծծի վրայ ծին, (խալ, սև բիծ) գոյանայ:

դ. Հաւատալով, որ երեխան արգանդում եղած միջոցին, ում դէմն որ խաղայ, այսինքն նրա առաջին անգամ շարժուելիս հով որ նրա մօր մօտ լինի՝ նրա քնաւորութիւնը կստանայ, աշխատում են լաւ մարդկանցով իրենց շրջապատել:

Ծնունդ.—Ընդհանրապէս դէպի յղի կիւնը յարգանքով են վերաբերում, որովհետև մտածում են, որ նա նախ «մուրատի վրայ է» —ակնկալելի բաղդաւորութիւն է սպասում և երկրորդ՝ մահի առաջ է կանգնած, զուցէ չկարողանայ հեշտութեամբ հաղատուել:

Եւ յիրաւի, թէպէտև վանեցիները ևս բաւական հեշտածին են, սակայն տատմայրների տգիտութեան և զանազան սնոտիւ պաշտութիւնների պատճառով շատ շատերը զոհ են գնում: Այս պատճառով և ծննդեան օրերը մօտենալիս խեղճ կանայք պատրաստում են կարծես մահին դիմաւորելու և Հաղորդութիւն են առնում:

Երկունքն սկսուելիս հրաւիրուամ է տատմայրը և, եթէ առաջին ծնունդն է, ծննդկանի մայրը: Ո՛չ Վանում և ոչ էլ ամբողջ Վասպուրականում կրթուած մանկաբարձուհիներ չկան, այլ հասարակ տատմէրներ են, որոնք սերնդէ սերունդ, իրենց մայրերից են գործնականապէս սովորել մանկաբարձութիւնը:

Տատմօր առաջի գործը լինում է վերցնել մի շամփուր և նրանով խաչեր գծել սենեակի չորս պատերի վրայ, որպէս զի չարքերը հալածուին և չկարողանան ծննդկանին մերձենալ, ապա նոյն շամփուրը տալիս է ծննդկանի ձեռքը և ինքը սկսում աղօթել:

Թաղայ խացայ խոտ իրէ (էկաւ)

էլէք տեսէք վճի իրէ.—

Իրեք իրեք պէտզ (սպիտակ) ձիաւոր,

Կանաչ կապաւոր.

Մէկն Իսուս, մէկ Քրիստոս,

Մէկն ընտանեաց*) Աստուածածին:

Էլանք սարով, շրջուանք ձորով,

Իմ տէրն էկաւ առօք, փառօք,

Ասի դժր կերթաս, իմ Տէր, բարով.

Ասաց. Կերթամ դուռն խիւանդին,

Էրթիս ծընընդկընին,

Բալնիս Թալեմ բուլոր (շուրջ) պարձին,

Ջընճիլ Թալեմ բուլոր պատին.

Որ չվախի սիրտն ի փորին,

Ձուամ Քրիստոս դեայ դատաստանին:

Պախապան խրեշտակ վըր աջ Թևիդ,

Մուքայէլ խրեշտակ վըր ձախ Թևիդ,

Աստուածամօր բիւնդն բերնիդ,

Որ չվախէ սիրտդ ի փորիդ:

Այս աղօթքից յետոյ տատմայրը պըպըզեցնում է ծննդկանին յաճախ երեսը դէպի արևելք, թէպէտև կան տատմայրեր էլ, որոնք մեղք են համարում դէպի արևելք ուղղել երեսը: Երկու ուրիշ կիներ, որ տեղական բարբառով «մանկաբարձ» են կոչւում, նոյնպէս պըպըզում են ծննդկանի առջև, բռնելով նրա ծնկից ու բազկից, իսկ տատմէրը պըպըզում է ծննդկանի յետևը, և սեղմում նրա յետոյքը, որպէսզի յետևի անցքը չպատուռի և ամենայն զգուշութեամբ երեխան առնում, շարունակ աղօթքներ շնչալով:—

*) Վար. Կենդանանց—գիւղ Վանի հարաւային կողմում 1/2 ժամ հեռու:

Ով սուրբ Հալիսամէր Աստուածածին, Մարութայ բարձր Աստուածածին, Արնթաղ Գեղարդ, սուրբ գլխատէր, ատենահաս սուրբ Սարգիս, սբ. ձագերոյց*) Նարեկացի, սբ. խաթուն Տիրամէր, սբ Տեսկանորդին**), Մշու սուլթան սբ Կարապետ, Ջանկլի դիւան սբ Կարապետ, Կարաբայ եօթ մանուկ սբ Նշան, Կարմիր Պաշ, Կապուտ Պաշ, Ժածուկ աւաղան, սբ Զարխափան աւետարան, Մարխաս աւետարան, շէկ աւետարան, սբ Կանաչ Կորիչ Կիրականամտներ, լուսին արեգակ, էլվեծարագ**) խրեշտականեր, ձեթ-բետունք***) աստղեր, լուսին արեգակ օգնական իմտաթ կայնէք, որ մէրն ու տղէն աղատէք. իմ ձեռք չի, իմ բերան էլ չի, ձեր բերնով օգնական, իմդատ, պահապան կացէք, աղատարար Տէր, աղատարար Տէր:

Եթէ երկունքը դժուարանում է՝ հեշտացնելու նպատակով դիմում են հետեւեալ միջոցներին.

ա. Եփրատ գետն անցած մի մարդու կանչում են, որ գայ երեք անգամ փչէ տղոցկանի բերանից և իւր քղանցքի մէջ ջուր ածելով խմեցնէ նրան:

բ. Մի մատակ ձի են բերում ծննդկանի դռանը և ասում ծննդկանին. «Մնում ես ծնիր, թէ չէ ձին կը ծնի»:

Երբ ծննդկանի ուշքը սկսում է գնալ՝ Երուսաղէմից բերուած ձիթապտղի կորիզներին նուիրական համարուող համրիչ են տալիս ձեռքը, որ բաշէ:

Եթէ այս չի օգնում և ծննդկանն ուշագնաց է լինում, հրացան են արձակում, կաթսայ ծեծում, բղաւում, ճուղաղում, ծննդկանի քիթը քաշում, ապտակում, չորովհետև այդ ուշագնացութիւնը յառաջանում է նրանից, որ ալքը մտել է ծննդկանի մէջ և ուզում է նրա ջիգեարը տանել, պէտք է նրան, այսինքն ալքին վախեցնել, թակել որ թողնի հեռանայ: Այս միևնոյն նպատակով ծննդկանի մօտ դնում են շիշ, սուր, դաշոյն, Աւետարան, Նարեկ, զանազան համայիւններ, որպէս չարքերի հալածիչ: Այս միջոցներով ալքերը կը հալածուին և բարի հրեշտակը հրեղէն սուրբ ձեռին օգնութեան հասնելով կստիպէ ալքին ջիգեարը վերադարձնել, և այս միջոցին ծննդկանն ուշքի կուղայ, այլապէս կը մեռնի:

Ծննդկանի երկունքն սկսուելու միջոցին հրեշտակն իջնում է և նրա բոլոր մեղքերը մի տոպրակի մէջ ածում ու նրա գլխի վերև կախում, մինչև որ ծնում է երեխային, այս միջոցին կըր-

*) Զագեյարոյց. **) Տէր Յուսկան որդին:

) Բարձրացող և իջնող. *) Մեծ և փոքր:

կին նոյն հրեշտակը գալիս է և այդ մեղքերը նորից նրա վրայ ածուլում։ Այս պատճառով և ծննդեան ամենակրիտիքական բոպէին տատմէն ու մանկաբարձները խեղճ ծննդկանի հոգին են հանում, թէ այս վարկեանիս դու շատ արգար ես, օրհնէր մեզ, օրհնէր մեզ։

Երեխան ծնւում է երբ լրանում է բեղմնաւորութեան բուսկից 9 ամիս, 9 օր, 9 ժամ և 9 բոպէ։

Ծնունդը բոպէին Գարբիէլ հրեշտակապետը իջնում է նրա մօտ և նրա ճակտի գիրը գրում և մի բուռ հոգ ձգում, որը հր երկիրն որ ընկնի, այն երկրում պիտի մեռնի նորածինը, այս պատճառով և օտարութեան մէջ և կամ հայրենիք վերադարձած միջոցին մեռնողի համար ասում են։ Շնորհ Քաշից տարաւ նրան իւր մօտ հանգչելու։

Երբ երեխան ծնւում է՝ տատմայրը կտրում է նրա պորտը, նախապէս մի նուէր պահանջելով։ Առջինեկ երեխայի պորտը կտրում են ամուլ կնոջ ըղանցքի վրայ, որպէսզի վերջինիս ամուլութիւնն անցնի, նորածնի պորտը, եթէ աղջիկ է, ձգում են մառանը, իսկ եթէ տղայ՝ եկեղեցին, որպէսզի նորածինը մեծանալիս տնտես, կամ երգիչ, տիրացու լինի։

Երբեմն պորտը կտրելիս նրանից հոսած արիւնը նորածնի երեսին են քսում, որպէս զի կարմրաթշիկ լինի։

Եթէ ընկերքը շուտ չի ընկնում, ծծումքի ծուխ են տալիս, այսինքն ծծումքը ձգում են կրակի վրայ, և ծննդկանին կանգնեցնում ախպէս, որ այս կրակը լինի նրա ոտների միջև։ Միևնոյն ժամանակ ծննդկանի փորը ճխտում են։

Երբ ընկնում է ընկերքը, վերան ասեղ են ցցում, սև սունիչ ցանում և փաթաթում մի շորի մէջ և տանում մի չոր տեղ թաղում։ Եթէ թաց տեղ թաղեն, երեխայի աչքերը ցաւոտ կը լինեն։

Եթէ նորածինը ուշաթափ է լինում, նրա ընկերքը ձգում են կրակի մէջ, հաւատալով, որ ուշադնացութեան պատճառն այն է, որ երեխայի հոգին ընկերքի մէջ է մտել և որ կրակից նեղուելով կարող է երեխայի մէջ փոխադրուել։

Պորտ կտրելուց յետոյ ծննդկանին պառկեցնում են տաք մօխի կամ հողի վրայ, որը երկու ժամը մի անգամ փոխում են և այսպէս պահում մի ամբողջ և կամ երկու օր։ Այս միջոցին փորը մի շալով կամ փշտըմալով կապում են, որ չփշասուի, մի շալ էլ գլխին են ձգում, որ չմըսի։

Ծննդաբերութիւնից յետոյ մի բանի ժամ չեն թոյլ տալիս քնելու, որպէս զի չալքերը նրա ջիգարը չտանեն։

Ծննդկանին պառկեցնելուց յետոյ տատմայրը լողացնում է

նորածինն այսպէս. տաշտի մէջ ջուր է ածուծ, երկու բուռ աղ լցնուծ, երկու կամ երեք ձու կոտրուծ մէջը, ապա ջուրը զարնուծ, փոփրեցնուծ, երեսային դնուծ ջրի մէջ, լողացնուծ և ապա հանուծ, գլխին, թեւերի, ոտների տակ աղ ցանուծ ու անմիջապէս խանձարուրուծ:

Երեսային լողացնելուց և փաթաթելուց յետ, տատմայրը երեսան գրկուծ է և դնելով նրան ծննդկանի անկողնի վրայ հարցնուծ:

Աղջի, Էս եմ թեթև, թէ դու:

Ծննդկանը պատասխանուծ է. Ես:

— Թեթևութիւնով անցնի, աւելացնուծ է տատմայրը:

Այս հարցումը երեք անգամ կրկնելուց յետ՝ տատմայրը երեսային դնուծ է նրա աջ կողմը:

Ապա սկսուծ է խնամք տանել ծննդկանի վրայ. Նախ սև սոււնիծ փաթաթելով հացի մէջ երեք պրդուծ (պատառ) է շինուծ և տալիս ծննդկանին ուտելու: Այս պատառները Յուդայի պրդուծ են կոչուծ: Սև սոււնիծը արջնդեղի (nigelle, черныха) հունդն է և դիւահալած է համարուծ: Ապա ախրա է տալիս ուտի, որպէս զի սանճուն կտրի: Ախրան պատրաստուծ են այսպէս. եղն ու փոխինդը խառնուծ են իրար և մի քիչ եփ տալիս:

Մի քիչ յետոյ տալիս է նաև թէյ, շաքարով շարքաթ, կաթ:

Մինչ այս՝ տան երեսաները վազուծ են ազգականների տներն աչքալուս և ասուծ. «Ակնջկըլէս տուր, քե մէ լաճմ էլլաւ: Սրանց փոքրիկ նուէրներ են տալիս և ապա խնձոր, նուռ, լիմոն, ծաղիկ և կամ շաքար առած գալիս են ծննդկանին տեսութեան:

Ահա այս միջոցին մի մեծ կենդանութիւն է ընկնուծ ծննդկանի տան մէջ, մահաւանդ երբ նորածինը մանչ է լինուծ: Տատմայրը ձայնը ձգուծ է և սկսուծ է երգել.

Նախ դիմելով ծննդկանին՝ երգուծ է.

Երկինքն ամպե ձիւն կուգեայ,

Մարեւ լալու ձէն կուգեայ,

Մեռել յարե տուն կուգայ:

Ապա՝ դառնալով դէպի հիւրերը.

Քաղաւ մեր բարի խուր,

Աջնան ծառ, դարնան պտուղ,

Քուլամ էլնեմ քո թէրէն,

Էկար, նստի միւստրի վէրէն,

Հաց մը թալ քէօյ կէօլտի վէրէն,

Քինք ինչ կուգեայ դիւնյի վէրէն:

Ապա դառնուծ է դէպի նորածնի հայրը.

Աղան, եկեր եմ քէոյ տան վերէն,
 Լաճմ եմ առե քէոյ ընտանեաց մընէն,
 Քաղեր, տաղեր կասեմ քէոյ վերէն,
 Քե կը պախեմ Քեանտըչու վերէն,
 Կառնեմ պանկոթ ու ակնճկըլէն:

Ապա կրկին դառնում է ծննդկանին և մի շամփուր տալով նրա ձեռքը երգում.

Նուրամ էլնեմ քէոյ թէրէն,
 Առ էսա Քրիստոսի գաւազան ձեռացդ վերէն,
 Տեսնանք թէ ինչ կուգեայ քէոյ վերէն,
 Յիսուան իրե յիսուն ձիով,
 Քառսունըխինգ աշակերտով,
 Մարթէն առեց, սարէն փաթութեց քէոյ տղէն,
 Քայր Արարխամ խաչկնքեց,
 Էկան կայնան եօթ զեղով, եօթ գաւառով,
 Քէոյ տղին աւելցաւ եօթ օխայով:

Աւարտելով երգը տատմայրը վերցնում է մի հաց, դնում ծննդկանի փորին և երկու կտոր անելով ձգում շանը, որպէս զի ծննդկանի ցաւն ու չոռն անցնի շանը:

Հիւրերը դրամական նուէրներ են տալիս տատմօրը և սա աւելի ոգևորուելով, այս անգամ աւելի եռանդով սկսում է դովել ծննդկանին, եթէ միայն նա մանչ է բերել, եթէ ոչ, թէ ինքն է լուռ մնում և թէ հիւրերը, որոնք նոյն իսկ սկսում են մխիթարել ծննդկանին, թէ ոչինչ, որ աղջիկ է բերել, Աստուած տղայ էլ կուտայ, աղջիկն էլ Աստծու պարգևած զաւակն է: Ահա այդ երգը.

Լաճու մօր տարէք օղէն՝ ջամ փէնճարա 1)

Լաճ ի պիրե, լաճ.

Աղջկայ մօր տարէք փակեախ 2) կու 3) աւելի

Քած ի պիրե, քած:

Լաճու մօր շարպաթ պիրէք, կուժն ի չինի,

Կանթ փիրուզա, վարդ վէր պերնին

Լաճ ի պիրե, լաճ,

Աղջկան մօր պաղ լակ տուէք, կուժն ի կաւէ,

Կանթն ի կոյէ, պիւրթ վեր պէնին 4)

Քած ի պիրե, քած:

Լաճու մօր չորպէն իփէք, պրնձէ չորպէն,

1) Ապակէ պատուհանով, 2) գոմ. 3) աղբ. 4) բերնին.

Մէջ լաւանթա¹⁾,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր սփռէ²⁾ փրֆիկ³⁾, աղ մէք թալէ
 Անխամ էլնի,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր տանձեր պէրէք, պոչն արծըթէ,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր թթու խնձոր, թող պոչ չէլնի,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր դիւֆ⁴⁾ քէամանի⁵⁾
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր սոխէ տուտուկ⁶⁾, կույե պիւնիկ,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մէր խանէք իգին⁷⁾, վարդ խոտոտայ,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մէր խանէք իգին սոխ մէյմըկե⁸⁾, սխտոր
 քակե, քիթ կըծուըծայ,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր նոներ պիրէք, ծերն ի շաքար,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր շարան թզեր,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր ամպրաւ⁹⁾ պիրէք, գեղ¹⁰⁾, պնտուկ¹¹⁾
 խետ, էրթայ խաղայ,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր նօխուտ¹²⁾ պիրէք, բիշմիշ խետ խառ,
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր կըռըմ¹³⁾ ճտնոց¹⁴⁾ մարգրիտ վերէն,
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր փերթէ¹⁵⁾ ճղնոց, ուլնիկ վերէն
 Քած ի պիրե, քած:
 Լաճու մօր կըռըմ կնդեր¹⁶⁾, ակնունք վերէն
 Լաճ ի պիրե, լաճ,
 Աղջկան մօր փերթէ կնդեր, աչիչ ուլնիկ,
 Քած ի պիրե, քած:

1) Անուշահոտ իւղ. 2) ձաւարի մաղունչք. 3) կերակուր. 4) դայիրա, դէֆ. 5) քնար. 6) փող. 7) այգին. 8) քաղհանել. 9) արմաւ. 10) ընկոյգ. 11) կաղին. 12) սիսեռ. 13) Խրիմի. 14) մանեակ. 15) կեղծ ոսկի. 16) գնդեր.

Լաճու մօր հալտուզ ¹⁾ դալմէն, ոսկի չափոստ 2)

Լաճ ի պիրե, լաճ,

Աղջկան մօր չթէ դրուն, թող թև չեղնի,

Քաժ ի պիրե, քաժ:

Լաճու մօր ատլաս կիւնոց 3) հալդուզ կայթան,

ոսկի կոճակ,

Լաճ ի պիրե, լաճ,

Աղջկան մօր կատըքէ ⁴⁾ կիւնոց, մազէ լարան,

սիւտակ փլեբ

Քաժ ի պիրե, քաժ:

Լաճու մօր ոսկի քամար, ձէրն ի հալտուզ 5)

Լաճ ի պիրե, լաճ,

Աղջկան մօր մազէ լարան, թող ձէր չեղնի,

Քաժ ի պիրե, քաժ:

Լաճու մօր բոզ բոզ 6) ձեանք, խօրն էլ ջորի,

արծթէ գլամ 7)

Լաճ ի պիրե, լաճ,

Աղջկան մօր գոռոտ 8) իշուանք, թող պոչ չեղնի,

Քաժ ի պիրե, քաժ:

Լաճու մէրն ի խանըմ, խէրն էֆէնդի,

Լաճ ի բիրե, լաճ,

Աղջկան մօր մէրն ի խացթուխ, խէրն մշակ,

Քաժ ի պիրե, քաժ:

Արու երեխայ ունենալու համար դիմում են հետեւեալ սնուտիւ-
պաշտական միջոցներին.

ա. նորահարսը կեսրանց տուն առաջին անգամ ոտք դնելիս
մի արու երեխայ են դնում նրա գիրկը:

բ. Երբ նորածնին լողացնում են, եթէ մանչ է՝ կաթսայի
մէջ մի քիչ ջուր են թողնում, իսկ եթէ աղջիկ է՝ բոլոր ջուրը
ածում են վերան և կաթսան էլ բերնքսիվայր դարձնում, թասն
էլ կործում վերան, որպէս զի ինչպէս որ կաթսայի ջուրը հատաւ,
այնպէս էլ աղջկայ սեռը հատնի, այդ անում են, որ այլևս աղջիկ
չծնուի,

Անուանների ընտրութիւնը սովորաբար կատարում են տան
մեծերը, շատ անգամ մօրը կամ հօրը խորհուրդ հարցնելով, եթէ
միայն նորածինը «հետը չի բերել» և կամ տնեցիներէից մինը

¹⁾ Ոսկեզօծ. ²⁾ ճարմանդ. ³⁾ գոգնոց. ⁴⁾ տեղական հասա-
րակ կարմիր կտաւ. ⁵⁾ գուտ ոսկի. ⁶⁾ սպիտակաւոյն ⁷⁾ սանձ.
⁸⁾ թարախոտ:

իւր «արեւը սրան չի տուել»։ Հետը բերում է այն դէպքում երբ
տօն օր է ծնւում, և հէնց այդ օրուայ սրբի անունն էլ դնում
են։ Իսկ եթէ այդ տանից մինը վախճանուել է, նրա յիշատակը
վերականգնելու համար՝ նրա անունն են դնում։

Ա Ր Ա Կ Ա Ն Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

Ա. Սրբերի.

Արքայամ. Արքօ.

Առաքել. Առաղէլ, Ռըկօ.

Աստուածատուր. Աստուր.

Աւետիս. Աւէտ, Աւտօ, Աւտէ,
Աւօ.

Գասպար. Գասպօ, Գսպօ, Գսպէ.

Գալուստ. Գալօ.

Գէորգ. Կէւօ.

Դրիգոր. Կէօրօ, Դօրիկ,

Դաւիթ. Դաւօ,

Եղիազար, Եղօ,

Զաքար. Զաքօ, Զքօ, Զքէ.

Զիրաք. Զիրօ.

Թովմաս. Թումօ, Թումէ.

Իգնատիոս. Իգնօ.

Խաչատուր. Խաչիկ, Խաչօ.

Կարապետ. Կարօ, Կոպօ.

Ղազար. Կազար, Կազօ.

Մատթէոս. Մաթէ.

Մարկոս. Մարկօ.

Մարտիրոս. Մաւօ, Մարտօ,
Մարտէ, Մարտիկ.

Մելքոն. Մէլօ.

Մինաս, Մնօ.

Միքայէլ. Մքէ, Մուքէ, Մուքօ.

Մկրտիչ Մկօ, Մկլօ, Մկրէ,
Մկըր.

Մովսէս. Մոսօ, Մուսա.

Յակոբ. Յակօ, Ակլօ, Ակէս,
Յակէ.

Յովհաննէս. Աւսնէս, Յովօ,
Յովէ, Յովան.

Պաղտասար. Պաղտօ, Պղտօյ,
Պղտէ.

Պետրոս. Պետօ, Պիտէ,

Պօղոս. Պուղօ.

Սարգիս. Սրկօ, Սրկէ.

Սեդրակ. Սեդօ.

Ստեփան, Սեփան, Սիփօ.

Փանոս. Փանէ.

Փիլիպպոս. Փիլօ

Բ. Հայկական անուններ.

Անուշաւան. Անուշ.

Արամ. Արամ.

Արշակ. Աշօ.

Արմինակ. Արմէն.

Արտաշէս. Արտաշ.

Արտակ. Արտօ.

Գաղիկ.

Գարեգին.

Դուրզէն.

Երուանդ.

Լևոն, Լւօ.

Խորէն.

Խոսրով, Խոսրիկ.

Կարդոս. Կարթօ.

Կոստանդ. Կոստօ.

Հայկ. Հայկօ.

Հմայեակ, Համօ.

Հրահատ. Հրատ.

Հրանտ.

Մամբրէ.

Միհրան.

Մուշեղ. Մուշօ.

Յուսիկ.

Շարա, Շարայ.
 Շաւարշ. Շաւօ.
 Պարգէ.
 Պարոյր, Պարիկ.
 Ռուբէն, Ռւբօ, Ըռուի.
 Սմբատ.
 Վահան.
 Վահէ.
 Վահրիճ.
 Վաղարշակ. Վաղեր, Վաղօ.
 Վարդան. Վարդօ.
 Վարդ.
 Վարդգէս.
 Վարազդատ, Վարազ.
 Տիգրան, Տիգօ.

Տրդատ. Ծրտադ.
 Յուակ.
 Ի. Թրքական անուններ.
 Ասլան, Ասլօ.
 Ախիճան.
 Իսախան.
 Կարիպշան.
 Կուշօ.
 Միրզա, Միրզօ.
 Միրզախան.
 Շէրօ.
 Զնտի.
 Ռաշօ.
 Սաֆար.
 Քէմալ.

Ի գ ա կ ա ճ ա ճ ու ճ ճ ե ռ

Ա. Սրբերի.
 Գայիանէ, Կայրան.
 Եղիսաբէթ, Եղսօ.
 Հռեփսիմէ, Պռուիկ.
 Մարիամ, Մայրօ, Մարան.
 Շողակաթ, Շողիկ, Շողեր.
 Ա. Հայկական անուններ.
 Ազատուհի.
 Ագնի.
 Անահիտ.
 Անթռան, Թառիկ.
 Աննման.
 Աշխէն.
 Աղաւնի, Աղօ.
 Աստղիկ.
 Արմայիս.
 Արաքսի, Արաքս, Արաք.
 Արեգնազան.
 Արշալոյս.
 Արմենուհի, Արմէն.
 Արուսեակ, Արուս.
 Բուրաստան, Բուրիկ.

Գեղանուշ.
 Գուլիզար.
 Գոհար.
 Երանուհի, Երան.
 Երուանդանուշ, Երուշ.
 Եփրատ.
 Զանազան, Զանօ, Զանիկ.
 Զարուհի, Զարեր, Զարուխ.
 Էլման, Ալմօ.
 Թազուհի, Թազուխ, Թակեր.
 Լուսնթազ, Լուսիկ.
 Պուշուշ.
 Մովինար, Մովիկ.
 Կարինէ, Կարին.
 Համասփիւռ, Պամաս.
 Հայաստան.
 Հայկանոյշ, Անուշ.
 Հրանուշ, Հրիկ.
 Մայիս.
 Մայրանուշ.
 Մանուշակ, Մանուշ.
 Մարանոս, Մարօ.

Մենիկ.
 Մարինէ.
 Նուարդ, Նուիկ.
 Շուշանիկ, Շուշիկ.
 Պայծառ.
 Սիրանուշ.
 Սիրվարդ.
 Սիրուն.
 Սաթենիկ, Սաթին.
 Սանդուխտ, Սանրիկ.
 Վարդուհի.
 Վարդէթեր.
 Վարդանուշ, Վանուշ, Վարթեր.
 Վանուհի, Վանուխ.
 Վարսենիկ.
 Վերջալոյս.

Տիրուհի.
 Տիգրանուհի.
 Փալլուն.
 Փառանձեմ, Փաւնց.
 Փեփրոն.
 Գ. Թրքական անուններ.
 Ալթուն.
 Ալմաստ.
 Աղմամա.
 Արմաղան.
 Գիւլլիզար.
 Կէօզալ.
 Մարաշ.
 Նարկիզ.
 Պէյզատա.
 Սինամ.

Մկրտումիւն.—Կատարւում է երեխայի ծննդից 3—8 օր յետոյ, առաւելապէս կիրակի և տօն օրերը։ Մկրտութեան օրը, առաւօտ վաղ ծննդկանը լուացւում է կիսից ներքե, տատմայրը լողացնում է երեխային և ապա մի փոքրիկ գլուխ շաքար կամ մի զոյգ գուլպա տանելով քաւորին, խնդրում է դալ եկեղեցի, երեխան մկրտելու։

Այս գաւառներում ևս կնքահայրը տոհմական է լինում և մեծ յարգանք է վայելում։ Սանամայրը նրանից ակնածելով՝ հետը չի խօսում,—հարսնութիւն է անում։ Տօներին սանամօր կողմից նուէրներ է ուղարկւում կնքահօրը և փոխադարձը ստացւում։

Տատմայրը երեխային գրկած մի երկու կանանց ուղեկցութեամբ դնում է եկեղեցի, տանելով իւր հետ 2 հաց և մի կտոր պանիր՝ ժամհարին նուէր և 3—5 դուռուշ դրամ՝ քահանային կնքելու վարձ։

Եկեղեցում տատմայրը մերկացնում է երեխային, փաթաթում քրտուրոջ հալուս՝ կամ ռմահրամա՝ կոշուած շորի մէջ և դնում քաւորի բազուկների վրայ այնպէս՝ որ երեխայի գլուխը նրա աջ բազկի վրայ հանգչի։

Սկրտութեան խորհուրդը կատարելուց յետ քահանան շուրջառը վերան, շարական ասելով գալիս է ծննդկանի տունը, նրան հետևում է քաւորը՝ գրկում երեխան, ձեռներին մի մի վառ մոմ։ Երբ տուն են մտնում, ծննդկանը ի պատիւ միւսո-

նի, տեղից վեր է կենում և կրկին նստում, Քաւորը երեխային տալիս է ծննդկանին և սա երեք անգամ խոնարհում է նրա առջև և ապա վերցնում երեխային, դնում իւր աջ կողմը:

Հնումը, ինչպէս և այժմ մի քանի գիւղերում, եկեղեցուց երեխային տուն էր բերում տատմէրը, առանց քահանայի, և դնում էր տղոցկանի աջ կողմը, մի ալիւրմաղի վրայ: Հրաւիրւածները համբուրում էին երեխայի երեսը և 10—40 փարս դնում մաղի վրայ իբրև նուէր տատմօրը:

Երեխային եկեղեցուց բերելիս տատմէրը պըպըզում էր տան առաջի շէմքի վրայ և յը՛, յը՛, յը՛ անում, ձևացնելով իբր թէ դուրս է գնում, որպէսզի երեխան շուտ-շուտ նապականէ:

Մաղի վրայ դնելիս էլ, հաւանգը բերում ականջի մօտ ծածում էին, որպէսզի աղմուկի ընտելանայ ու շուտ չզարթնի: Այս միջոցին նաև, եթէ նոր մկրտուածն աղջիկ էր լինում, պուտկի խուփը բերում երեք անգամ դնում, վերցնում էին նրա բերանի վրայ, որպէսզի խուփ լինի, շատ չխօսի:

Կնուռքից յետոյ սովորաբար տեղի է ունենում հացկերոյթ, կնքածաշ: Ծաշում են նախ տղամարդիկ և ապա կանայք: Մատուցանում են չորպա, խորոված, եախնի կամ փաշա ու փլաւ:

Մեռնողանէք.—Մկրտութիւնից երեք օր յետոյ կատարում են մեռնողանէքը.—զալիս է տատմայրը, նախ մի մաքուր ամանի մէջ լուանում երեխայի այն տեղերը, ուր մեռն է քսուած և ապա դնում տաշտի մէջ, լողացնում: Աւարտին՝ երեխայի գլխից բռնած երեք անգամ բարձրացնում է ու ասում.

Ճըղլաւըզիկ,

Թափ տու ջրիկ,

Ջաղամաթի (քաղմութեան) քունը բըզիկ:

Ճըղլաւըզիկ,

Թապ տու ջրիկ,

Ջաղամաթի միսը բըզիկ:

Ճըղլաւըզիկ,

Թափ տու ջրիկ,

Ջաղամաթի քունը բըզիկ:

«Մեռնաշուրը», այսինքն այն ջուրը, որով լուացել են երեխայի մեռնոտած մասերը, լցնում են տան մի մաքուր խորշի մէջ, և երբ մի որևէ աման հարամոտում է¹⁾, սրանով սրբում են, այսինքն այդ խորշի միջից մեռնոտած հող են վերցնում. լցնում ջրի մէջ և այս ջրով լուանում այգալիսի ամանները:

*) Մուկ, շուն, մի խօսքով անսուրբ կենդանի է դիպչում նրան.

Ոմանք էլ մեռոնջուրը լցնում են աղբրի աղը և կամ մի մաքուր, անմատչելի տեղ:

Եթէ նորածինը դեռ չկնքուած մեռնի, մի խաչ են տանում հկեղեցի, քահանային օծել տալիս, բերում տուն՝ բոլորը համբուրում են և դնում մեռած երեխայի կրծքին, պատանքում, ու յանձնում ժամկոչին, որ տանի դերեզմանատուն թաղէ:

Եթէ երեխան մեռած է ծնւում, անմիջապէս սրա ծնողները մի խաչ են տանում հկեղեցի, քահանային օծել տալիս և բամբակի մէջ դրած բերում տուն, իբր թէ նորածին երեխային են տարել հկեղեցի կնքելու: Երեք օր այսպէս պահելուց և համբուրելուց յետ, բամբակի միջից հանում են խաչը և տանում հկեղեցի, ու մի որևէ սրբի պատկերից կախում, իբր թէ այդ նորածինը այդ սրբին են նուիրել, իսկ նրա դիակը տատմայրը, առանց քահանայի, տանում տան այգում թաղում է, երեսը դէպի արևելք դարձրած և պատանքած:

Քառասունք. — Ծննդկանը քառասունք է պահում արևից ու անկողնուց, այսինքն քառասուն օր չի երևում արևին, և քառասուն օր էլ առաջաստ չի մտնում: Նա սենեակից դուրս է գալիս կամ արեւ մայր մտնելուց յետոյ և կամ դեռ ևս չծագած, այն էլ ձեռին մի շիշ (շամփուր) բռնած, աղօթքներ, կամ Յիսուս Քրիստոսի անունը շարունակ շշնջալով, որպէսզի չարքերը նրան չդիպչին: Այս քառասուն օրերի ընթացքում ծննդկանի սնարի մօտ շարունակ ճրագ է վառում, որպէսզի չարքերը չկարողանան մերձենալ նրան:

Երեխան քառսնկակոխ է լինում, այսինքն սկսում է լղարիլ, շարունակ լաց լինել ու չքնել, հետևեալ դէպքերում.

ա. եթէ քառասունքի միջոցին երեխայի հայրը կտուրն է բարձրանում:

բ. եթէ հայրը կամ մի օտար մարդ տուն մտնելիս երեխային տեղից չեն վերցնում:

գ. եթէ միևնոյն տան մէջ երկու ծննդկան են լինում, սրանք ամբողջ քառասունքի ընթացքում միմեանց սենեակ չեն մտնում, որպէսզի երեխաները քառսնկակոխ չլինին, և եթէ ստիպուած են լինում մտնելու՝ սենեակի միջի ծննդկանն իւր երեխան գրկած դուրս է գալիս և այս միւս ծննդկանի հետ միասին ներս մտնում, վերջինս էլ իւր երեխան գրկած պիտի լինի:

Քառսնկակոխից ազատելու համար դիմում են հետևեալ միջոցների. —

ա. Զորեքմուտք, ուրբթմուտ և կիրակմուտ երեկոները մի-

սև կատու զնուս են մի ցորենի մողի տակ, իսկ սրա վերայ պառկեցնում են քառանկակոխ երեխային և վերան, իւրաքանչիւր անգամ, եօթ թաս ջուր ածում, որ թափւում է սև կատուի վրայ, և այսպիսով երեխայի ցաւը կատուին անցնում:

բ. Նոյն չորեքմուտ, ուրբթմուտ և կերակմուտ երեկոները երեխային փթրի հետ կշռում են, եթէ հետզհետ ծանրանում է՝ նշան է, որ առողջանալու է, եթէ ոչ՝ կը մեռնի:

գ. Նաև երեխային զնում են երկանքի քարի վերայ և երեք պոռոտ պտըտում:

դ. Թոնրի առաջին լաւաշ հացը ծակում են և երեխային միջից անցկացնում:

Գուշակութիւններ նորածնի մասին: Ընդհանրապէս կարծում են, որ չորեքշաբթի և ուրբաթ օրեր ծնուած երեխաներն անբախտ, և ընաւորութեամբ տխուր են լինում: Նաև մեծ պասի առաջի երկուշաբթի և կամ առաջի ամբողջ շաբաթի մի որևէ օրը ծնուած երեխան անբախտ և տխուր է լինում:

Նոր-տարու օրը ծնուած երեխան բարի է լինում:

Տէրնդաղի (Տեառնընդառաջի) երեկոյեան ծնուած երեխան շատ չար և կրակոտ է լինում, որովհետև Վերակի հետ է ծնւում:

Մայիս ամսում ծնուած երեխան զուարթ և բախտաւոր է լինում, և նրա անունը դնում են Մայիս կամ Արմայիս՝ եթէ աղջիկ է, և Արամայիս՝ եթէ մանչ է:

Ծննդեան և Զատիկի խթման երեկոները ծնուած երեխաները իմաստուն և թիակ իրիշկող են լինում, ուստի և սրանց զլինեցրի տակ շան թիոսկրն են զնում պահում, որպէսզի երբ մեծանան, նրանց նայեն ու գուշակութիւններ անեն:

Գուշակութիւններ են անում նաև զննելով մանկան մարմինը, այդպէս.

եթէ ծոծրակը փոս է ունենում, երեխան նախանձոտ է լինելու:

եթէ ճակատը «դար», լայն և ուռուցիկ է, հանճարեղ է լինելու:

եթէ ներքանը ուղիղ է և ոչ կամարաձև՝ խարդախ է լինելու:

եթէ ձեռները միշտ գոց է պահում, ագահ և ժլատ է լինելու:

Մանկատաժութիւն. — Նորածնին առաջին անգամ գիշերը ծիծ չեն տալիս: Արու երեխային նախ քան առաջին անգամ ծիծ տալը դանակի վրայ մի քիչ շաքարաւազ են ցանում և քսելով նրա բերանին ասում. խօսքդ կտուր՝ (կտրիչ), քաղցրալիզու ըլնես: Նաև գիւրջ են զնում բերնին, ասելով երեք անգամ. կարդացուոր ըլնես, ձայնաւոր ըլնես, ինչպէս և հաց են զնում բերնի վրայ, որ

դըսմթով (բախտաւոր) լինի:

Մայրը նախ կթում է դալը և ապա տալիս երեխային ծծելու՝ նախ աջ ծիծը:

Կաթը անլացնելու համար դիմում են հետեւեալ միջոցներին.

Արու և էգ զաւակների սակաւակաթ մայրերն առանձնապէս վերցնելով իրենց հետ հաց, պանիր, խաշած հատիկ, մոմեր ու խոունկ, միասին գնում են վանի կաթնաղբիւրը, մոմերը վառում աղբրի գլխին, խոունկը ծխում աղբրի առջև, իրենց ծծեբը լուսնում այդ ջրով, կուշտ խմում, և ապա ծիծ տալիս հետնեբը բերած իրենց երեխաներին, բայց ոչ թէ իւրաքանչիւրն իւր, այլ միւսի երեխային: Վերջում միասին ուտում են իրենց բերած պաշարը՝ հացը, պանիրն ու հատիկը և աւելացածը դնում աղբիւրի գլխին ու վերադառնում:

Կաթը շատ եղած միջոցին կթում են և լցնում կամ թոնրի տկը, կամ աղբիւրի մէջ և կամ արևելիան կողմի մի պատի մէջ: Երբ մեռնում է երեխան՝ մայրը իւր ձեռի ափերը դնում է ծծելի պտուկների վրայ և շփելով ասում. «Գո տէրը մեռաւ, դու էլ մեռի», որպէսզի սրանք ցամաքեն:

Սովորաբար երեխային ծիծ են տալիս 1—3 տարի և կամ մինչև կրկին յղանալը:

Սակաւակաթ մայրերը երեխաներին կերակրում են ոչխարի կամ կովի կաթով, սակայն ընդհանրապէս ոչխարի կաթը գերադաս է համարւում: Առաջին երեք ամիսը կաթի մէջ նրանից երկու անգամ աւելի ջուր են խառնում, իսկ յետոյ հաւասարաչափի Ըսկզբում փոքր ինչ աւելի, իսկ յետոյ հետզհետէ քչացնելով շաքար են ձգում կաթի մէջ:

Իբրև պտուկ գործ են ածում եզան կոտորը՝ ծայրին կովի կամ իծի պտուկ անցկացրած. և կամ ծղօտի մի ծայրը փաթաթում են բամբակով՝ դնում երեխայի բերանը, իսկ միւսը անցկացնում կաթով լի շշի կամ բաժակի մէջ:

Կնոջ կաթը իբրև դեղ ևս գործ են ածում: այսպէս աղջկայ մօր կաթը շաղախում են ալիւրի և իւղի հետ և դնում ձեռքին գոյացած վէրքի վրայ, որ լաւանայ:

Նոյնպիսի կնոջ կաթը կթում են խուստըկող (ցաւող) աչքերի մէջ:

Նաև նոյնպիսի կնոջ աջ ծիծը կթում են շշող ականջներից ձախի մէջ և ձախ ծիծը՝ աջի մէջ, որ այլևս չընշի, չցաւի:

Մծից կտրելիս ցեխ, ծեռտ և այլն են քսում ծծի վրայ, որ երեխան զզուի, այլևս չուտէ: Նաև բուրդ, կատուի կամ ձկան ազի են դնում ծծի վրայ և վախեցնում երեխային, ասելով. «Արջաբուկ

ա, վաճ, վաճ, վաճ, որպէսզի երեսան վախենալով այլևս չմերձենայ ծծին:

Երեսային լողացնում են մինչև քառասունքը ամեն օր, օրը մի անգամ, ապա շաբաթը երեք անգամ, մեղք համարելով չորեքմուտ, ուրբթմուտ և կիրակմուտ օրերը որևէ աշխատանք կատարել:

Ամբողջ քառասունքի ընթացքում լողացնելիս մկրատ, շամփուր, դանակ, մելս են դնում տաշտի մէջ, որպէսզի չարքերը չխփեն երեսային:

Խանձարուրելիս երեսայի տակը տաքացրած հող են դնում, որպէսզի թէ տաքացնի երեսային և թէ քաշի միզելուց յառաջացած խոնաւութիւնը: Էջողի տղէն (հողի վրայ խանձարուրած տղան) սերսուր, (մաքուր) կըլինի, անուշ հոտ կիգայ:

Օրական երկու կամ երեք անգամ են խանձարուրում:

Երեսային օրօրոց են դնում միայն մեռոնից հանելուց յետոյ:

Օրօրոցի կամարից կապում են շըղչիկ՝—մի թելի վրայ անցկացրած խիտունջներ, վէգեր և կապոյտ ուլունքներ: Ուլունքներն աչք չտալու համար են, իսկ միւսներն երեսան խաղալու:

Երեսային առաջին անգամ ջապիկ հագցնելիս՝ նրան դնում են շապկի վրայ և այս ու այն կողմ շարժելով ասում.

Տոպրակը իլին, իլին (լի)

Չանթիկն իլին, իլին:

Եւ այս այն նպատակով, որ երեսան շուտով լցուի, գիրանայ:

Երեսայի եղունգները չեն կտրում, այլապէս Էկոխ կը լինի:

Երեսայի ատամները բշտելիս սոխ կամ մի կարծր բան են տալիս նրա ձեռքը, որ կրծէ. նաև լողացնելիս գլխին խաշած հատիկ են լցնում, որը և տալիս են հաւերին:

Եթէ երեսայի ատամները ժամանակից առաջ դուրս գան, նա Էգլխակեր կը լինի, տնեցիներից մինը կը մեռնի:

Երեսան կաթնատամները փոխելիս ընկած ատամը դնում են մի դրան փեխկի տակ և երեք անգամ դուռը բանալով ու խփելով ասում.

Առ քեզ գայլու ատամ,

Տու ձիկ գառու ատամ,

որպէսզի նոր գալիք ատամները բարեձև և մանր լինեն:

Եթէ երեսայի մազերը ցանցաւ լինեն, ասում են, թէ նրա ծընողները ստախօս են, ուստի և յաճախ ստախօսներին ասում են. Ծիշտ խօսէ, որ տղուդ գլխը մազ բուսնի:

Երեսայի մազերը առաջին տարին չեն կտրում, այլապէս

գլուխը կը ցաւի: Առաջին անգամ կտրած մազեր գետին չեն ձգում, այլ մի պատի ճեղքի մէջ են ամփոփում, այլապէս երեսան յաճախ գլխացաւ կունենայ:

Ծնողներն ընդհանրապէս ցանկանում են, որ երեխաները երկար բնեն, որպէսզի իրենք աղատ միջոց ունենան, այս պատճառով և դիմում են հետևեալ միջոցներին:—

1. Տղի ապականուած շորը չորացնում են և դնում օրօրոցի բարձի տակ:

2. Երեխային լողացնելիս մի շատ քնկոտ մարդ է նրա գըլխին ջուր ածում:

3. Ծննդկանը իւր ոտները լուանում է երեխային լողացրած ջրի մէջ:

4. Մինչև երեխան չընի, նրա լողաջուրը չեն թափում:

5. Լողացնողը ձեռքը երեք անգամ թաթախում է լողաջրի մէջ և խաչակնքում խանձարուած երեխային:

6. Գերեզմանատնից մի քիչ հող են բերում և շորի մէջ լցրած երեխայի բարձի տակ դնում, որպէսզի «մեռելների քունը» նրան փոխադրուի:

7. Երեխային մի մաղի մէջ դրած տանում են նախիրի առջև, երբ սա երեկոյեան վերադառնում է գիւղ, և ուղղելով խօսքը նախընտան՝ ասում են. Նախընտ, սարէն կուգաս, իմ տղին քձեն ես բերեմ:

Եթէ երեխան քուն չէ ունենում, գինու մէջ հիփուած արմաւ են ուտեցնում:

Իբրև քնաբեր գործ են ածում նաև խաշիաշը, միայն սրա կեղևի վրայ իւղ են քսում, դնում թոնիր, միքիչ կարմրացնում, յետոյ մանգրում, մի քիչ շաքարաւազ աւելացնում, լցնում երեսայի մօրկաթի մէջ և սրանից միքանի գդալ խմացնում երեխային:

Եթէ երեխայի բերնից «թառ» (ջուր) է գնում, կնքահայրը երեք օր յաջորդաբար գալիս է և երեքական անգամ իւր ճկոյթ մատը դնում երեխայի բերնին:

Նոյն նպատակով մայրը երեխան գրկած բոլորովին լուռ գընում է մի այնպիսի տուն, ուր իւր այդ երեխայի հետ դեռ ևս չէ եղել, և այստեղի թոնրի ական շորով երեք անգամ սրբում է երեխայի բերանը:

Եթէ երեխայի քթից խլինք (պնպուլ) է գալիս, ասում են իմաստուն է, «խեղճն էկի գլուխ»:

Վախեցած երեխային ջուր և կամ իւր մէզն են խմացնում. նաև վերի ծնօտը բռնած մատով վեր են բարձրացնում ասելով. Պախապան խաչ խրեշտակ, չորս գլուխ աւետարան:

Երեխային վախեցնելու նպատակով ապուս հեն. Սուս, առջաբ-
լէօն (արջը) էկաւ, տաճիկը կուգայ ականջ կտրի, և կամ

Ակլատիդ,

Զվանը վիզ,

Արի կպի էրթիս:

Երբ երեխան առաջին անգամ «նուրու կառնի», — շրթունքների վրայ վերքեր է գոյանում, այնպէս որ չի կարողանում ծիծ ուտել, լուսնի նորին մայրը վերցնում է երեխային և լուսինը ցոյց տա-
լով ասում.

Նոր. նոր շնախաւոր նոր,

Մեր գնացիր, տղայ էկար.

Տիւ տղայ, տղէն տղայ.

Տղէն տղից չի վախենայ:

Երեխային ոտի կանգնեցնելիս ձեռներից բռնում են և բարձ-
րացնելով ասում.

Կեկեն, ¹⁾ կեկեն, կէս տարեկան,

Աւիլի բարէօն ²⁾ ծուռ ³⁾ շինական:

Եթէ երեխան ուշ է ոտք կենում, նրան դնում են ցորենի մաղի մէջ, տանում եօթ տան առաջ, գուռը զարնում ասելով.
«Անտան էկե ոտ կուզի»: Տնեցիները հաց, հաւկիթ, չամիչ և այլն դնում են մաղի մէջ, որ բերում են տուն և քիչ քիչ երեխային տալիս՝ ուտելու:

Երեխային քալեցնելիս ասում են.

Աթեն, *) աթեն,

Տոսկր **) վարդ են:

Զարբերի աղդեցութիւնից երեխային ազատելու նպատակով խմորի մէջ սև սուսիչ (արջնդեղ) են դնում, թոնրի մէջ թխում, և դնում երեխայի օրօրոցի բարձի տակ:

Զարբերը ճշ միայն ֆլաւում են երեխային, այլև փոխում նրան իրենց երեխաների հետ, ուստի և երբ մի երեխայ տգեղ է լինում և չար՝ ասում են «փոխածուրիկ է», չարքերը փոխել են:

Եթէ մի մօր զաւակները կան մեռած են ծնւում և կամ շու-
տով մեռնում, ենթադրում են, թէ նա «թըպըղ» ունի, այսինքն նրա լեարդի վրայ գորտանման մի ճիճու է գոյացել, երբ այդ կինը անխոհեմութիւն է ունեցել մի գիշեր թոնրի մէջ մնացած ջրով լողանալու:

Թըպըղից ազատուելու համար կախարդներին դիր են անիլ

¹⁾ Կանգնիր. ²⁾ նմանում է հօրը. ³⁾ խենթ:

*) Երեխայի բարբառով քայլիր. **) Ոտներ:

տալիս, և երբ սրա ազդեցութեամբ կրնն սկսում է օրծըկալ՝ բն-
բանը կրակի վրայ է բռնում, որպէսզի թըպղի ճիճուն ուղղակի
կրակի վրայ ընկնի և վառուի:

Թպղի ունեցող կանայք իրենց երեխաներին իրենք ծիծ չեն
տալիս, այլ յանձնում են երկարարև երեխաների մայրերին: Թըպ-
ղի ունեցող մայրն ծնած միջոցին գնում հօթ տնից մի մի ա-
սեղ են ժողովում և բերում նորածնի ընկերքի վրայ դարնում ու
այնպէս թաղում, որպէս զի նորածինն ապրի: Եւ երբ երեխան
փոքր ինչ մեծանում է՝ նոյնպէս հօթը տնից շորեր մուրալով մի
զգեստ են կարում և հագնում երեխային և կամ կապոյտ զգեստ
են հագցնում, որպէսզի չար աչք չդիպչի նրանց, նաև այդպիսի
երեխայի անունը Մնացական և կամ քրդի անուն են դնում:
Քրդուհիներն էլ հայի անուն են դնում:

Նոյն նպատակով երեխայի քաշով մէկ խունկ ու մոմ են
նուիրում մի որևէ սրբի:

Երբ երեխան ուշագնաց է լինում, թալալում է, տանում
«թալալոց» կոչուած ծակ քարերի միջից 3 անգամ անց են կաց-
նում: Նաև ուխտ են գնում Արտամեաի ս. Թալալոս ուխտատե-
ղին, որ գտնուում է մի թուրքի այգու մէջ:

Նոյն նպատակով մեծ պասի այն շաբաթ օրը, որ ս. Թէո-
դորոսի տօնն է լինում, թալկացող երեխաների մայրերը տօն են
պահում:

Երեխաներին չար աչքի ազդեցութիւնից ազատելու համար՝
գլխարկի վրայ, շալակին, թևերին կապոյտ ուլունքներ են կարում:

Եթէ երեխան չար աչքի ազդեցութեամբ հիւանդացած է լի-
նում, օրօրոցում պարկած միջոցին նրա վրայ մի ափսէ են դնում
և մէջը խաչաձև բամբակ դարսում, ապա այս խաչի թևերի մի-
ջև աղ ածում, նշանակելով այն անձերի անունները, որոնք կա-
րող էին աչք տուած լինել: յետոյ միաժամանակ վառում են խա-
չի չորս թևերն էլ ու դիտում, որ աղի մօտ որ վերջին բոցը
հանգչի, դրա վրայ նշանակած անունը կրող անձն է աչք տուել
երեխային, ուստի և մի գիշեր գաղտնաբար գնում են այդ մար-
դու տան դրսի դռնից փոքր ինչ տաշում և բերում երեխայի օ-
րօրոցի տակ վառում, որպէսզի չար աչքի ազդեցութիւնն անց-
նի: Վառելիս շատ անգամ այս աղօթքն էլ են շշնջում.

Չար աչք, չար փուշ,

Չար կրակն իջն իրիցի,

Չարերն սարերն երթան,

Բարին վրը մեր տղի օրրոցին:

Եթէ երեխան շուտով լեզու չի ելնում, եկեղեցու, գլխաւո-

բապէս ս. Նշանի, բանալին երեք անգամ քսում են բերնին. նաեւ մի առջինեկ երեխայի կամ մարդու ճկոյթը կոխում են նրա բերանը:

Մանկական բոքովանք

Մա-մա, նա-նա, մայրիկ.

Պա-պօ, եա-եա, աղա, հայրիկ.

Տա-տայ, քոյրիկ.

Պապէր, եղբայր.

Պիպիկ, պըպօ, փոքր եղբայր.

Պապած, Աստուած.

Պապածին, եկեղեցի:

Փափա, հաց.

Պու, ջուր.

Կաթիկ, կաթ.

Պըժիկ, միս, (կերակրի).

Վու վու, խաղալիք.

Կակա, միրգ.

Ուֆու կամ Ֆուֆու, կերակուր.

Ծիծիկ, ծիծ.

Կուկու, հաւկիթ և ընկոյզ.

Թօթօն, թռնիք.

Մամոն, ծամոն.

Տուտուն, տուն.

Տուտուռ, դուռ.

Փշօ, փշիկ, կատու.

Կուճու, կուճիկ, շուն.

Տուլիկ, շան լակոտ.

Ճուճու, հաւ.

Թաթան, ձեռք.

Տօտօն, ոտք.

Ճաճիր, աչք.

Կօկօն, դուլիս.

Տատաշ, ականջ.

Լալակ, շալակ.

Տըզիկ, ատամ.

Սիսին, հրես.

Կտօն, վիզ.

Լօլիկ, պապալ, կօշիկ.

Լալաւ, հագուստ (հալաւ).

Լալախ, թաշկինակ.

Ճէճէր, ճրագ.

Տըզ, կրակ.

Լէլէ, սայլ.

Տմպօ, թմբուկ.

Կէկէն, կայնել.

Տիտիկ, նստիլ.

Աթէն, քայլել.

Յուլու, մէզ, միզել.

Դարդար, քնել.

Մամա, ուտել.

Թա, չկայ.

Բըշ, քշել.

Զոփ-չոփ, լուացուել.

Տատաք, տաքանալ.

Օհօ, պաօ, կով.

Պճօ, պըճիկ, հորթ.

Զու-չու, չշօ, էշ.

Տատաք, ձի.

Ճուճուդ, թռչուն.

Կտօ, կըտիկ, այծ, ոչխար.

Պօլօ, միջատ.

Մածադ, ծաղիկ.

Մածառ, ծառ.

Լալօ, համր.

Բըխ, փու, կեղտոտ, վատ.

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Թողնելով իրաւաբանական սովորութիւններէ բաժնում մանրամասն խօսելու Վանի նահապետական գերդաստանի և ընտանիքի կազմութեան և սրանց անդամների փոխադարձ յարաբերութիւնների մասին, այստեղ ցանկանում ենք նկարագրել միայն Վան քաղաքի ընտանեկան կեանքը, որ բաւական տարբերում է մեր ուսումնասիրած վայրի գիւղական գերդաստանների կեանքից: Վերջինս միանգամայն նման է Վասպուրականի միւս գաւառների գերդաստանների կեանքին, ուստի և կրկնութիւններից խուսափելու նպատակով մենք միայն մի անգամ կը նկարագրենք վերոյիշեալ բաժնում:

Առաւօտ շատ վաղ, դեռ արշալոյսը չծագած, կոչնակի ձայնով առաջինը վեր է կենում նորահարսը և գալիս օգնում սկեսւրը հագնուելու: Մի քիչ յետոյ վեր են կենում նաև միւս հարսները: Պառաւ սկեսուրը նորահարսի ածած ջրով լուացուելուց յետ դառնում է դէպի աղօթարան, մի կարճ աղօթք շնչում, և ապա սկսում կերակրի պատրաստութիւն. մեծ հարսը կամ ինքը սկեսուրը վառում է թոնիրը և պատրաստում թանապուր, տառելի ձուկ և մի երկրորդ տեսակ կերակուր: Մինչ այս տղամարդիկ ևս վեր են կենում. նորահարսը տալիս է սկեսրայրի շորերը հագնելու, ջուր է մատուցանում լուացուելու ինչպէս նրան, նոյնպէս և մեծ տեգրերին և անմիջապէս տեղաշորերը հաւաքում, սենեակներն աւելում: Սկեսրայրը գնում է եկեղեցի և մի կարճ միջոցից վերադառնում: Տղամարդիկ նստում են ճաշում, երբ արդէն արեւ նոր սկսում է ծագել, մօտաւորապէս ժամը 6—7-ը, որից յետոյ գնում են Քաղաքամէջ իրենց խանութը՝ մեծ մասամբ ոտով և կամ իշով, ձիով, կառքով: Մի քիչ յետոյ կանայքն են սկսում ճաշել երեխաների հետ, ու սրանց էլ դպրոց ուղարկում: Այնուհետև կանայք սկսում են տնային գործով զբաղուիլ. սկեսուրը ճախարակ է մանում, մեծ հարսը կար, կարկատան անում, փոքրիկը լուացք անում, գուլպա գործում, նորահարսը ջուր բերում, և այլն: Կեսօրին, իսկական ճաշի ժամանակ, եթէ քաղցած են լինում՝ տղամարդիկ իրենց խանութում և կանայք տանը փոքր ինչ հաց ու պանիր կամ բոնուածք են ուտում և շարունակում աշխատել: Ծաշից յետոյ, մօտ ժամը 3-ին, սկեսուրը ընթրիքի համար պատրաստում է 2—3 տեսակ կերակրներ: Ժամը 7-ին տղամարդիկ վակում են խանութները Քաղաքամիջում և գալիս տուն, նստում նախ իրենք և ապա կանայք ընթրում: Որանից յետոյ

տղամարդիկ առանձին, կանայք առանձին մի քիչ ժամանակ են անցկացնում և պառկում քնում: Հնումը շատ, իսկ այժմ մի քանի տներում նախ քան քնելը «նկեսցէ» են անում: Այսպէս ընթանում է սովորական կեանքը: Այժմ նկարագրենք այս կեանքի մանրամասնութիւնները:—

Թէ տղամարդիկ և թէ, մանաւանդ, կանայք սովորաբար հագնում են հին, կիսամաշ հանդերձներ, նորը պահելով կիրակի, տօն և հրաւէրքի օրերին: Միևնոյն հանդերձը կրում են նրանք ամբողջ օրը, թէ աշխատելիս և թէ հանգիստ առնելիս: Լուսացուելիս նախ լուանում են ձեռները, երեսը և ապա բերանը՝ մի քանի անգամ ողողելով: Ատամի փոշու և խոզանակի գործածութիւնը դեռ ևս մուտք չէ գործել: Սովորութիւն ունին նաև ձեռները լուանալու ճաշից յետոյ և ընթրիքի սկզբին ու վերջին, և այն էլ սապոնով, մինչդեռ առաւօտները սապոն չեն գործածում: Սրբւում են գրիթէ բոլորը միևնոյն երեսսրբիչով: Ընդհանրապէս գործ են անում Հալէպի և Կրեւէի սապոնները, երբեմն նաև տողտ կամ տեղտ բոյսի բրմատը, սր չողան է կոչւում: Լուացքի համար գործ են անում Վանում ճարպից ու դժակից պատրաստած սապոնը: Կանայք սովորութիւն ունին շաքար լծել անգամ, շաքար օրերը, լողացնել հրեխաներին և լուանալ իրենց գլխերները, երբեմն էլ լողանալ, իսկ ամիսը մի անգամ, այն էլ մեծ մասամբ ձմեռը, գնալ բաղանիս: Տղամարդիկն էլ ամիսը մի անգամ կամ տանն են լողանում և կամ բաղանիս գնում, թէև կան նաև այնպիսիներ, որոնք տարեկան միայն հրկու անգամ են լողանում, հաղորդուելիս և մեծ պատի հրկուշարթի օրը, ինչպէս պահանջում է վանեցիների կրօնական հայեացքները: Փողաքամիջում կայ միայն մի տղամարդկանց և մի կանանց բաղանիս, իսկ Այգեքստանում միայն մի բաղանիս, որ բաց է լինում չորս օր կանանց և երեք օր տղամարդկանց համար: Ամառը տղամարդիկ շաքար լծել անգամ գնում են Վանի լճի մէջ լողանում, իսկ կանայք զուրկ են այս բուականութիւնից, որովհետև ոչ մի յարմարութիւն չկայ:

Վանեցիներն ընդհանրապէս նստում են ծալապատիկ կամ չորած: Ի նշան յարգանքի մեծերի մօտ չորում են և ոչ նստում: Կանգնած միջոցին էլ ձեռները կրծքին են դնում, բարբա բռնում: Կանգնում դարձեալ ի նշան յարգանքի: Առանց հրամանի չեն չորում և առանց հարցման չեն խօսում:

Նորահարսերը ի նշան յարգանքի բարև բռնած այնքան են կանգնում, մինչև որ հրամայում են նստել. այս ժամանակ էլ սրանք չեն համարձակւում ոչ ծալապատիկ նստել և ոչ էլ չորել:

այլ մի ծուկնկը ցցում են, միւսը չորքում և անձայն լուռ մնում, գլուխը փոքր ինչ խոնարհած:

Մեծերի ներկայութեամբ բարձրաձայն ծիծաղելը, առանց հարցի մէջ ընկնել խօսելը ամօթ է համարւում: Ամօթ է համարւում նաև մեծերի ներկայութեամբ լաց լինելը. այսպէս նորահարսը իւր ամուսինը պանդխտութեան զնացած միջոցին և նոյն իսկ մեռած ժամանակ չպէտքէ բարձր ձայնով և կամ յայտնի լաց լինի, մեծ ամօթ է:

Թէ նստելիս, թէ ճաշելիս և թէ քնելիս խստիւ պահպանւում է աւագութեան կարգը. մինչև մեծը չսկսէ, նրանից կը բռնաբեր չի համարձակուիլ առաջ ընկնել: Օտաւալի է, որ կանանց ամենամեծը, տղամարդկանցից ամենափոքրից էլ ստոր է համարւում, այսպէս մինչև վերջին տղամարդը չնստի կամ չքնի, կանանցից ամենամեծն անգամ իրաւունք չունի նստելու կամ քնելու:

Հաց ուտելիս մի սփռոց (դաստախուն) ձգում են յատակին, մի կլոր, յատուկ այս նպատակով շինուած, առանց թիկունքի աթոռ դնում այս սփռոցի մէջ տեղում և ապա սրա վրայ դնում մի պղնձէ մեծ սկուտեղ (սինի), իսկ չքաւորները այս աթոռի և սկուտեղի փոխարէն գործ են ածում խոնջա, որ մի կլոր, 1—1 1/2 մետր տրամագիծով տարտակ է, յանկած մօտ կէս մետր բարձրութեան և միևնոյն երկարութեան երկու տախտակների վրայ, որոնք միացած են 10 սանտիմետր լայնութեան մի փայտէ ձողով. ճաշողներն աւագութեան կարգով բոլորում են այս սկուտեղի կամ խոնջի շուրջը չոքած կամ ծալապատիկ նստած: Հասկանալի է, որ նախ միայն տղամարդիկ են ճաշում և յետոյ կանայք: Սկուտեղի շուրջը շարում են մեծ քանակութեամբ հացեր, մէջ տեղում դնում փայտից շինած թոչնածև աղամանը, մի ամանով ժաժիկ կամ պանիր: Դանակ կամ պատառաքաղ միմիայն ամենահարուստ տներում կան, այն էլ ամեն օր չեն գործածւում: Անձեռոցիկներն էլ հաղուաղէպ են, սովորաբար մի շոր են դնում սկուտեղի վրայ, որպէսզի բոլորն էլ ձեռքերը սրբեն: Կերակըրներ մատուցանում են միայն մի մի ամանով, դնելով սկուտեղի մէջ տեղում: Բոլորն էլ այդ միևնոյն ամանից են ուտում, զգալով և կամ, շատ յաճախ, ձեռքով, այս պատճառով և անհրաժեշտութիւն են զգում ճաշից յետոյ սապոնով ձեռքերը լուալու: Միջին և ստորին դասակարգերի մէջ տան մեծը և կամ ամենափոքր երեխան ճաշի սկզբում և վերջում հայր-մեր է ստում:

Դնելիս միջին և աղքատ դասակարգը պառկում է տան-տանը և կամ քէօշկում, հիւրանոցում, հարուստ տներում միայն՝ իւրաքանչիւր ամուսնացած զոյգ ունենում է մի առանձին նըն-

շարան: Մահճակալներ չափազանց հազուադէպ են, քնում են յատակին և կամ կանապէներէ վրայ. անկողիները գիշերը ձգում և ցերեկը վերցնում դնում են յատուկ այս նպատակով շինուած ծալքատեղում: Անկողիները ցկելու պարտականութիւնն ընկնում է տան նորահարսի կամ չափահաս աղջկայ վրայ: Թէ ցկելիս և թէ հաւաքելիս պէտք է պահպանել աւագութեան կարգը: Նորահարսը պարտաւոր է նաև սկեսրայրի հանդերձները հանել, նրա վերմակը ծածկիլ և ոտները միառժամանակ մաժել, մինչև որ նա քնի: Նոյն պարտականութիւնը, սակայն փոքր ինչ աւելի թեթև, ունի նա դէպի մեծ տեգըր և սկեսուորը:

Պէտք է նկատել, որ ընդհանրապէս ամուսինները միասին են քնում, փոքրիկ հրեխաներին էլ իրենց կողքին քնացնում, իսկ օրօրոցի մանկիկը մօր կողմն է դրուած լինում, որ գիշերն օրօրէ, վեր կենայ ծիծ տայ:

Տան մէջ գրեթէ ամբողջ օրը տիրում է մեռելային լուծութիւն, որովհետև տղամարդիկ ամբողջ օրը բացակայ են լինում, իսկ կանայք հարսնութիւն են անում, այսինքն կրտսեր հարսերն սկեսրոջ և աւագ հարսերի հետ կամ բոլորովին չեն խօսում մի քանի տարի շարունակ և կամ խօսելիս էլ աշխատում են ցածր, մեղմ ձայնով խօսել: Երեխաներն էլ մեծ մասամբ դպրոցներումն են լինում, տանը եղած ժամանակ էլ չափազանց զսպուած են. թոյլ չի տրուում նրանց մեծերի ներկայութեամբ խաղալ, խօսել, վազվզել: Սրանք ստիպուած են աւագութեան կարգով լուռ ու մունջ նստել, և կամ դասերը պատրաստել: Այս պատճառով և չափազանց ճնշուած, տխուր են լինում:

Երբ մի տղամարդ հիւր է գալիս, անմիջապէս կանայք թագնուում են. շատ շատ՝ պառաւ սկեսուրը դուրս է գալիս ընդունելու: Այցելուն աջ ձեռքը նախ շրթունքներին և ապա ճակտին դնելով՝ բարևում է: Նոյն կերպ առնում են նրա բարեր և հրամցնում նստելու: Եթէ հիւրը մօտ ազգական է՝ հարսները մէկ մէկ դուրս են գալիս, մօտենում նրան, կանգնում, և միևնոյն կերպ բարևում, իսկ եթէ պառաւ է կամ մի ծերուկ, համբուրում են նրա ձեռքը, իրենց ճակատին դնում և կրկին համբուրում: Ձեռք սեղմելու սովորութիւնը նոր նոր մուտք է գործում: Հիւրը աշխատում է ներքև նստել, սակայն տնեցիներն ստիպում են բարձր նստելու: Անմիջապէս ներկայ եղողներէց ամէն մինը. կրկին գլխով բարևում է և ասում. Բարև եկար: Հիւրը գլուխը շարժելով ասում է. Բարին վերադ: Անմիջապէս տան փոքրիկներէց մինը ծխախոտ է հրամցնում: Միքիչ յետոյ տաճկական սև սուրճ են մատուցանում, օրուայ իւր ժամանակն

էլ որ լինի՝ Ծխախոտով ու սրճով աւարտուած է սովորական հիւրասիրութիւնը. հիւրը կարող է մի քանի ժամ նստել և վեր-կենալ գնալ, սակայն եթէ նա պատուաւոր է՝ առանձին հիւրասիրութեան արժանի՝ մի բաժակ օշարակ են մատուցանում, իսկ եթէ ձմիռ է՝ քաղցրաւենիք.— Մի մատուցարանի մէջ դրուած է լինում մի կամ երկու տեսակ քաղցրաւենիք, մի կողմը մի ափսէի մէջ թէյի զգալներ, իսկ միւս կողմը մի բաժակ ջուր և կամ մի ափսէ. Նախ հիւրը և ապա տնեցիները վերցնում են մի թէյի զգալ, նրանով քաղցրաւենիք առնում միայն մի զգալ, անմիջապէս ուտում, և այդ զգալը ձգում բաժակով ջրի կամ ափսէի մէջ. Եթէ ստիպեն երկրորդ անգամ վերցնելու, նա նոր զգալ է վերցնում. Հարուստ տներում այս քաղցրաւենու հետ երբեմն մատուցանում են նաև կոնեակ և միրգ:

Երբ կանայք են հիւր գնում, այս կերպ հիւրասիրելուց զատ՝ եթէ ցանկանում են իրենց խորին յարգանքը ցոյց տալ՝ ձեռաց մի երկու տեսակ կերակուր են պատրաստում և ճաշով հիւրասիրում, թէպէտ և՛ ճաշի ժամանակ չի լինում:

Թէ կանայք և թէ տղամարդիկ սովորաբար շատ հազիւ են միմեանց մօտ հիւր գնում: Ամբողջ օրը, առաւօտեան ժամը 7-ից մինչև երեկոյեան 7-ը խանութում անցկացնելուց յետ՝ տղամարդիկ վերադառնում են տուն ժամը եօթ և կէսին, ընթրում մինչև 8¹/₂—9, և ապա 9¹/₂-ին, 10-ին պառկում են քնելու՝ որպէսզի առաւօտ վաղ կարողանան վեր կենալ, գնալ գործի: Ձմեռը, երբ համեմատաբար աւելի շուտ են փակում խանութները և գիշերն էլ շատ երկար է, ընթրիքից յետոյ գնում են միմեանց մօտ ժամանակ անցկացնելու: Ամառները սովորաբար իւրաքանչիւր գերդաստան լուսնկայ գիշերներին դուրս է դալիս իւր տան առջև տարածուած այգին և այնտեղ փոքր ինչ ժամանակ անցկացնում: Պատահում է, որ լուսնի լուսից դիւթուած երկու, երեք դրկիցները հաւաքուած են մինի այգում, կանայք կանանց հետ, տղամարդիկ տղամարդկանց, փոքր ինչ ժամանակ անցկացնելու: Ծխախոտն ու սուրճը դարձեալ մատուցանում են, իսկ եթէ մրգերն արդէն հասած են լինում, իրենց ձեռքերով քաղում են և ինչքան ուզում՝ ուտում, առանց կպչելու կամ լուանալու:

Հասարակական տեղեր՝ ժողովարան, զբօսավայր, բոլորովին չկան, կան միայն մի քանի սրճարան, որոնք նոյնպէս երեկոյեանը դատարկ են լինում, այդ տեղ յաճախում են գլխաւորապէս ցե-րեկները և այն էլ անգործ մարդիկ, ժամը երեկոյեան ութից Ալգեստանի բոլոր փողոցները ամայացած են լինում:

Տարին մի քանի անգամ կենտրոնական և Երամեան դպրոցները դահլիճներում ներկայացուցներ են տրուում հայերէն լեզուով և ինչ, ոչ միայն դերակատարների, այլ և հանդիսականների մէջ ոչ մի կին չի լինում, նոյն իսկ վարժուհիները ոչ միայն սիրտ չեն անում դեր վերցնել, այլ և ներկայացման չեն յաճախում: Պատահում է, երբեմն, որ յատկապէս միմիայն կանանց համար ներկայացում են տալիս, և այս միջոցին կանայք շնորհ են բերում:

Կանանց յատուկ հրաւերներ համարեան թէ տեղի չեն ունենում. դնում են միմեանց մօտ՝ երբ օտարութիւնից մինը վերադառնում է՝ նրա գալուստը շնորհաւորելու, երբ մինը գնալու է օտարութիւն՝ բարի երթ և վերադարձ մաղթելու. նաև երբ մի մօտիկ ազգական տղոցկան է, հիւանդ է, սգաւոր է կամ զաւակը նշանել է: Միակ տեղը, ուր կանայք ազատօրէն կարող են գնալ՝ այդ եկեղեցին է, ուր ոչ միայն ժամասացութեան միջոցին, այլև աւարտից յետոյ մի քանի ժամ շարունակ կանգնած կամ նստած խօսում են, միմեանց վիշտ, ուրախութիւն բաժանում, սրան նրան բաժբասում: Սակայն այս ազատութիւնն էլ միայն պառաւ կանանց է տրուած, նորատի կանայք, նորահարսերն ու աղջիկներն իրաւունք չունին սրտելն ուզած միջոցին եկեղեցի գնալու, նրանց համար որոշ օրեր կան՝ ծաղկազարդին, մեծ պատի վերջի շաբթին, Լուսաւորչի տօնին, տաղաւարներին:

Մտքերի փոխանակութեան մի տեղ էլ ունեն վանեցի կանայք, դա բաղանիսներն են, ուր նրանք ամէն անգամ գնալիս 5—6 ժամ անց են կացնում, խօսելով ու բաժբասելով սրան նրան: Պէտք է նկատել, որ բաժբասանքը շատ է զարգացած Վանում, և այն ոչ միայն կանանց, այլ և տղամարդկանց մէջ:

Այսպէս ուրեմն, տեսնում ենք, որ Վանում չկայ հասարակական կեանք, իւրաքանչիւր գերդաստան կամ ընտանիք ապրում է առանձնացած, ինքն իրին: Սակայն այս կղզիացած գերդաստանի մէջն էլ զժբախտաբար չի թագաւորում սէր և խաղաղութիւն:

Տեղեկներին մէջ խոռովութիւնը, բաժբասանքը, ատելութիւնը, նախանձը մշտապէս երևոյթներն են. պուտկի ետ՝ տեղեկներին խեղ (խռովութիւն, քեանխնդրութիւն) ասում է տեղական առածը, նմանեցնելով սրանց խռովութիւնը խեցիի մէջ դրուած կերակրի եռման, որ երբէք չի դադարում: Ողբալի է մանաւանդ այն տիգերիկնկայ գրութիւնը, որի ամուսինը պանկխտել է և փող չի ուղարկում տուն: Սրա ամուսնու անտարբերու-

թեան, անյաջողութեան, վատ կեանքի, մի խօսքով բոլոր յանցանքների վրէժը այս խեղճ կնոջից են լուծուած։ Միակ հանգիստը հարսը կարողանում է իւր ծնողների գրկում գտնել, ուստի և շատ յաճախ պատահում է, որ վայր ձգելով նոյն իսկ երիտաներ՝ հարսները գնում են իրենց ծնողների տունը 15—20օր անընդհատ մնալու, շունչ քաշելու։ Եւ այս այնքան բնական է համարւում, որ սովորութիւնների կարգն է անցել և տուն տանել է կոչւում։ Եւ որովհետեւ որքան ճնշումը զսպանակի վրայ սաստիկ լինի, այնքան նրա թռուցքը ուժգին կը լինի, ուստի դարձանալի չէ, որ այժմ Վանում և արա շրջակայ գիւղերում յառաջ են եկել նոր սերնդականներ, որոնք հակառակ ծայրայեղութեան են հասել՝ ժխտելով միանգամայն ընտանիքը և ազատ սէր քարոզելով։

ՄԱՀ, ԹԱՂՈՒՄՆ ԵՒ ՄԵՌԵԼՈՑ *).

Հիւանդի ազգականներն ու բարեկամները շարունակ այցելութեան են դալիս և շատ անգամ իրենց հետ զանազան ուտելիքներ են բերում, ստիպելով հիւանդին ուտելու։ Այցելուները և անցիկք աշխատում են գուշակել, թէ հիւանդը առողջանալու է, թէ ոչ, ուսում և դիմում են հետեւեալ միջոցներին։— Հաշւում են թէ հիւանդը լուսնի քանիսին է հիւանդացել, և այդ օրը բարձ է եղել, թէ չար։ Բարի օրում հիւանդացող ինչ հիւանդութեամբ էլ որ բռնուի, կառողջանայ, իսկ չար օրում հիւանդացածին՝ հէ մի ճար չի լինիլ։

Եթէ հիւանդը ձեռքով շարունակ քիթը պճխէ՝ նշան է որ մեռնելու է։

Եթէ կատուն դայ, պառկի հիւանդի անկողնի վրայ, նշան է, որ հիւանդը պիտի առողջանայ։

Եթէ Ազոաւը կոռայ կամ բուն բւայ և կամ շունը ոռնայ հիւանդի տան մօտ՝ հիւանդին փրկութիւն չի լինելու։

Եթէ հիւանդութիւնը մի քանի անգամ կրկնուի՝ նշան է որ անփրկաւ պիտի անցնի։

Եթէ երազում տեսնեն, որ իրենց տունը և կամ նրա մի պատը փուլ է դալիս, և կամ հին ննջեցեալներից մինը երևում է, նշանակում է, որ հիւանդը մեռնելու է։

*) Բացի իմ հաւաքած նիւթերից օգտուելի հմ նաև յատուկ իմ խնդրով հաւաքած արժ. Կէորդ քահանայ Շաքարեանի և պ. Մ. Տէր Մկրտչեանի նիւթերից։

Եթէ հիւանդի մարմնի խրայ կապոյտ բծեր են նկատուում, աւում են. «Գրողի կանաչ ճիպտի նշանն է» և գուշակում են որ հիւանդն անշուշտ մեռնելու է, որովհետև հաւատում են, որ գրողը կանաչ ճիպտի հարուածով նշան է անում այն հիւանդի վերայ, որի հոգին մի քանի օրից առնելու է:

Երբ մինի հիւանդութիւնը շատ երկար է տևում, հաց են թխում և փողոցի դռանը կանգնած անց ու դարձ անողներին մի մի բաժանում, որպէսզի հիւանդն էլ հացերի պէս կամ աջ զնայ կամ ձախ.—կամ առողջանայ և կամ մեռնի:

Նոյն նպատակով քաղաքամիջի Տիրամայր եկեղեցուց բերել են տալիս «Մարխաս» կոչուած աւետարանը և քահանային կարգալ տալիս հիւանդի գլխին:

Նաև եկեղեցիներում «Տէր ողորմեա» են ասել տալիս, այսինքն քահանան առաւօտեան ժամասացութիւնից կամ պատարագից յետոյ ծանուցանելով ժամուորներին հիւանդի ծանր դրութեան մասին, խնդրում է «Տէր ողորմեա» ասել, որպէսզի Աստուած լսելով ժամուորների ձայնը՝ ողորմի. և բոլոր ժամուորները բարձրաձայն ասում են. «Տէր, ողորմեա»:

Հիւանդի հոգևորքի միջոցին շրջապատողները զսպում են իրենց լացը և կամ հեռանում, որպէսզի իրենց լացով հիւանդին «հոգադարձ չանեն» և մի քանի օր ևս տանջուելու պատճառ չլինին:

Մեղաւոր մարդու հոգին առնելիս հրեշտակը «Երեղէն սուրը» ձեռին ներկայանում է և խստիւ հոգին պահանջում, որից հիւանդը զարգանդում է և ընկնում երեսի վրայ, ձեռներով ճանկում բարձրն ու վերմակը և առնելի ձայներ հանում, իսկ արդար մարդուն ներկայանում է ծաղիկը ձեռին, ժպտն երեսին ու հիւանդը ամենայն հանգստութեամբ աւանդում է հոգին:

Մեղաւորի հոգին սև և դարշահոտ շնչի պէս է լինում, իսկ արդարինը՝ դեղին լուսի պէս և անուշահոտ, այնպէս որ հետաքրքիր մարդիկը հոգևորքի միջոցին կտուր են բարձրանում և յառած նայում ու հոտոտում, որ տեսնեն հոգին:

Եթէ ննջեցեալը «թևթրիկ (թեթև) ցաւիկ, հանգիստ մահիկ» է ունեցել, ասում են թէ արդար է եղել:

Եթէ ննջեցեալի գոյնը թարմ է մնացել, ողջախոհ և արդար է եղել:

Եթէ ննջեցեալը եկեղեցի կամ դերեզմանատուն տանելիս դադաղը կրողների անդգութեամբ շարժուած է դադաղի մէջ, աւում են, թէ նոյն տանից մի ուրիշն էլ շուտով մեռնելու է:

Եթէ ննջեցեալը մեռնելուց առաջ հաղորդութիւն է ատել, արդար և երջանիկ է համարուում:

Հոգին աւանդելուց յետոյ շրջապատողները, մանաւանդ սիրելիները, բարձրաձայն լալիս են, իսկ մի քանի սրտոտներ ննջեցեալի ձեռները խաչում են.—(կրծքին դնում), աչքերը, եթէ բաց է մնացել, փակում, դուշակելով հանդերձ, որ աշխարհից դուռ ես չէ կշտացել, ոտները պարզում և բերանը փակում։ Ապա պառկեցնելով ննջեցեալին արևելքից արևմուտք՝ մի ճրագ են դնում սնարի մօտ։ Անմիջապէս հրաւիրում է քահանան, որին ուղեկցում է ժամկոչը՝ բերելով իւր հետ եկեղեցապատկան նաշը։ Քահանան «Հոգւոց» է ասում, որից յետոյ ժամկոչը և կամ, եթէ ննջեցեալը կին է, մի քանի պառաւ կանայք, ննջեցեալին վերցնում տանում են մի առանձին տեղ և դնելով տախտակների վերայ տաք կամ սառն ջրով լողացնում։

Յաճախ ննջեցեալին մի սաւանի մէջ փաթաթած, նաշով եկեղեցի են տանում և այստեղ, մեռելատանը, այսինքն մեռելներ դնելու համար յատկապէս շինուած սենեակում, լողացնում և պատնքում։

Լողացնելու համար բերուած ջուրը եթէ աւելանայ, անշուշտ թափում են, կաթսան բ՛րինքսվայր դարձնում։

Պատանքելիս շապիկ և վարտիկ չեն հագնում, այլ մի հաստ, հասարակ կտաւ պարկաձև կարում են և ոտից մինչև զլուխ անցկացնում, ծածկելով նաև երեսը։ Երբեմն Երուսաղէմից բերած լուսոտ պատանքով են պատանքում, որը դրուած է լինում ս. գերեզմանի վրայ և որի վրայ բանւում է մարդու ամբողջ պատկերը։ Ոմանց աջ ձեռն էլ նոյնպէս Երուսաղէմից բերուած լուսոտ մոմ են տալիս, իսկ ընդհանրապէս մանուկների ձեռքը մոմ տալու սովորութիւնը չկայ։

Միայն շատ հարուստներն են առանձին դադաղ պատուիրում, սև գոյնի։ Աղքատներն ու գիւղացիները հասարակաց նաշն են դրածածում։

Շուտով բարեկամ կանայք ու տղամարդիկ հաւաքւում են և ննջեցեալին, որոշ եկեղեցական կարգը կատարելուց յետ, եկեղեցի փոխադրում։ Այստեղ, կամ սրա խորանում, մնում է ննջեցեալը մի քանի օր, մինչև որ թաղման պատրաստութիւն են տեսնում։ Ննջեցեալին տանից հանելիս մի բուռն հող են ձգում ետևից, որպէսզի տնեցիների ցանն էլ իւր հետ տանի, այս սովորութիւնից յառաջացել է «ցաւդ տանեմ» դարձուածքը։

Ննջեցեալը տանից հանելուց յետոյ սենեակի բոլոր պատուհանները ու դռները բաց են տնում և խունկ ծխում։ Նոյն գիշեր այդտեղ ոչ ոք չի քնում և մինչև լոյս ճրագ են վառում։ Գիւղերում սովորութիւն կայ, որ աղգական և բարեկամ տներից մի մի

ձիթի ճրագ է ուղարկում այս սենեակում վառելու, այնպէս որ երբեմն 40—80 ճրագ են վառում մինչև լոյս: Մօտիկ, ազգական տներից էլ երկական հաց և մի մի պնակ կերակուր է ուղարկում ննջեցեալի տունը:

Ննջեցեալին եկեղեցի տարած օրը եկեղեցական միաբանութեան ճաշ է ուղարկում ննջեցեալի տանից, որ ամբիք է կոչւում: Թաղում.—Ընդհանրապէս ննջեցեալներին, բացի մանուկներից, պատարագով են թաղում, ուստի և մեռնելուց 1—3 օր յետոյ, թաղման նախօրը օրը, եկեղեցի են ուղարկում մի շիշ գինի և ալիւր՝ նշխարքի և բաժակի համար, նաև ընթրիք քահանաներին, որոնք ուտում են ժամկոչին յատկացրուած եկեղեցու սենեակում:

Պատարագի աւարտին պատարագիչ քահանան ննջեցեալի վրայ մի նշխարք է դնում, որը ննջեցեալին գերեզման իջեցնելիս ժամկոչը վերցնում է և պատանքի կարը մի քիչ քանդելով, ննջեցեալի մերկ կրծքին է դնում:

Վարչամակ գործածելու սովորութիւնը չկայ:

Վերջին հրաժեշտի ժամանակ կանայք ընկնում են դազադի վրայ, սաստիկ և բարձրաձայն լալիս. գիւղերում և երբեմն քաղաքում էլ գանձ են ասում: Դիակառք քաղաքում չկայ, սակայն կան աղքատ մարդիկ, որոնք յայտնի են իբրև դազադակիրներ, սրանք են տանում և իբր վարձատրութիւն ճաշ ստանում սգաւորներ: Դազադը նախ կրում են ննջեցեալի ամենամօտ ազգականները: Կանայք եկեղեցուց վերադառնում են սգատուն, իսկ տղամարդիկ, մեծ մասամբ, դնում մինչև գերեզմանատուն:

Թաղման կարգը կատարելուց և ննջեցեալին գերեզման իջեցնելուց յետ յուղարկաւորողները մօտենում են ննջեցեալի ամենամօտ անձնաւորութիւններին և տաճկական ձևով աջ ձեռքը բերնին ու ճակտին տանելով ասում են. «Դիւլսդ ողջ, ս. Հոգւով մխիթարուես»: Քահանան, սգաւորոջ յանձնարարութեամբ, հրաւիրում է յուղարկաւորողներին սգատուն՝ «հոգու ճաշի»:

Այստեղ, սգատանը, կրկին եկեղեցական պաշտօն են կատարում յուղարկաւորների ձեռներին վառուած մօմեր տալով: Ապա ճաշում են. նախ օրհնում են սեղանը և մի բաժակ գինի առանձնապէս օրհնելով տալիս են գինու կարասի կամ պղնձիկի մէջ ածելու, որպէսզի թէ գինին շատանայ և թէ ամէնքին օրհնուած գինուց մաս հասնի: Ծաշի աւարտին ևս մի բաժակ գինի են օրհնում և տանուտիրոջ հրամցնում: Սեղանն օրհնելուց յետ քահանան նշխարքներ է տալիս տանտիրոջը և տան մեծերին, սրբանք էլ վճարում են նրան 10—30 դահեկան: Եւ ապա տղա-

մարդ յուզարկաւորները մեկնում են Վաստուած ողորմի հոգւոյն» ասելով ու կանայքն են սեղան նստում:

Եօթն օր յետոյ ննջեցեալի «էգ եօթը» է արւում: Պատարագ են մատուցանում, որին ներկայ են լինում ազգական ու բարեկամ տղամարդիկ և մանաւանդ կանայք, ապա խմբով գնում են գերեզմանատուն հոգեհանգիստ կատարում և յետոյ գալիս սգատուն՝ ճաշում: Ժաշ է արւում նաև աղքատներին:

Միևնոյն ծէսը կատարւում է նաև քառասունքին և տարելիցին, սակայն այժմ քաղաքում և հետզհետ սրա շրջակայ գիւղերում թէ եօթը և թէ քառասնից ու տարելիցի ծէսերը վերանում են:

Թաղումից յետոյ այն բոլոր ազգական կանայք, որոնք չէին կարողացել թաղման ներկայ լինել, մի մի գլուխ շաքար առած գալիս են սգատունը զլուխ խարցումի—տեսուեթեան. իսկ աւելի մօտիկ ազգականներ մի քանի շաքաթներից կամ ամիսներից յետոյ գալիս են սգահան.—մեծ դժուարութեամբ սպուրներին տանում են եկեղեցի, իրենց տուն, բաղանիս և այլն:

Թաղումից մի քանի օր յետոյ մօտիկ ազգականներ գալիս են սգատուն և ննջեցեալի հանդերձներն ու անկողինը լուանում, մաքրում: Հանդերձներից մի մասը նուիրում են այս շորեր լուացող կանանց, մի մասը ննջեցեալին լողացնողին, մի մասն էլ իրր կողոպուտ տալիս էին իրենց թեմի վանքին, որտեղի միաբաններից մինը տարին մի քանի անգամ յատկապէս այս նպատակով շրջում էր գիւղերը:

Ննջեցեալի շորերը լուանալիս աւելացած սապոնը անշուշտ տալիս են լուացող կանանց:

Մեռնուց.—Տարւոյ հինգ նաւակատեաց մեռելոցի օրերը ննջեցեալի տնեցիները մօտիկ ազգականների հետ գնում են գերեզմանատուն, օրհնել տալիս գերեզմանը, նրան շրջապատած լալիս ու բարձրաձայն ողբեր ասում: Սովորաբար իրենց հետ տանում են թխուածքներ և պտուղներ, ուր թէ իրենք են ուտում, և թէ աղքատներին բաժանում:

Ունևորները Աւագ և սուրբ Խաչի օւրբաթ օրերը յատկապէս փայնաթօշ (համեմով հաց) են թխում և աղքատներին բաժանում, նաև համբարձման, վարդաւառի և Աստուածածնի վերափոխման շաքաթ օրերը բաղարջ (իւղաբլիթ) են պատրաստում և բաժանում, իսկ այգետէրերը խաղող և խնձոր են ցրում աղքատներին:

Սովորաբար ննջեցեալի անունը գնում են նոր ձնուած երեսայի վրայ, կամենալով նրա յիշատակը վառ պահել տան մէջ: Եթէ տան մեծի, հօր, անունն են գնում երեսային, քաշում են

ուղղակի անունը տալ, ուստի և կոչում են այնպէս, ինչպէս կոչում էին նրան, օրինակ աղան, ջոջ աղա, խէր, հայրիկ և այլն: Միևնոյն ժամանակ զգուշանում են կենդանի ազգականի անունը դնել նորածնի վրայ, որովհետև հաւատում են, թէ այս դէպքում այդ ազգականը շուտով կը մեռնի, իւր արեւն արդէն այս նորածնին պարգևած լինելով:

Ննջեցեալի ամենամօտ ազգականները մի քանի ամսից մինչև մի տարի սուգ են պահում. տղամարդիկ մի քանի օր գործի չեն գնում և ճշ էլ մազերը կամ մորուսը խուզում. հետու ազգականները գալիս են սրանց ստիպմամբ տանում իրենց տուն, սպիրիչին կանչում, խուզել տալիս սրանց մազերը և ապա, հիւրասիրելուց յետ, առաջնորդում դէպի իրենց աշխատանքի տեղը: Կանայք իրենց մազերի հիւսերը քանդում են, զգզողուած ձգում ուսիւրին, բոլորովին սանր չեն դպցնում և նոյն իսկ, երբեմն, հոգածում գլխներին, սև լաշակ կապում, տան մէջ փակում: Սգահան եկողները փոքր առ փոքր համոզում են գործի լինել և դուրս գալ տնից և թոյլ տալ գլխները լուանալու: Բայց և այնպէս՝ գրեթէ ամբողջ տարին նրանք զբօսանքի, ուրախութեան և հարսանիքի չեն գնում, զատկին հաւկիթները սև կամ կապոյտ են ներկում, բարեկենդանին ուրախութիւն չեն անում:

Գերեզման. — Գերեզմանատները սովորաբար գտնւում են գիւղերի մօտ՝ ճանապարհների վրայ, որպէսզի անցուղարձ անելիս կարելի լինի ողորմիս տալ, այցելել: Ամէն մի գերդաստան և նոյն իսկ տոհմ աշխատում է իւր ննջեցեալ անդամներին միմեանց մօտ ամփոփել, ուստի և շատ անգամ օտար գիւղում մեռածներին բերում, ամփոփում են իրենց տոհմական գերեզմանատանը: Շատ անգամ որը երեխաներին թաղում են իրենց մօր կամ հօր գերեզմանում, փոքր ինչ բարձր սրանց կմախքից: Գերեզմանների խորութիւնը լինում է 1—2 մետր, փորում են կամ ժամհարները և կամ ննջեցեալի աղքատ ազգականները: Տապանաքարեր, գիւղերում ընդհանրապէս սակաւաթիւ են, իսկ քաղաքում գրեթէ բոլոր գերեզմանների վրայ էլ կան:

Տապանաքարերի մեծագոյն մասը, մանաւանդ հները, խաչքարեր են, ննջեցեալի ոտների մօտ, արևելեան կողմը, կանգնեցրած, իսկ ննջեցեալի վերան քառանկիւնի բար է ձգուած: Կան նաև դադաղաձև տապանաքարեր: Գրեթէ բոլոր գերեզմանաքարերի վրայ կայ փոքրիկ փոս, որ յատկապէս շինւում է, որպէսզի այդ տեղ կրակ լցնեն և խունկ ձխեն: